

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КРАВЧУК АНДРІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 343.9

**ДИСЕРТАЦІЯ
СУЧАСНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. І. Кравчук**

Науковий керівник: **Мамка Григорій Миколайович,**
доктор юридичних наук

Ірпінь – 2026

АНОТАЦІЯ

Кравчук А.І. Сучасна злочинність у сфері господарської діяльності: кримінологічна характеристика та запобігання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Державний податковий університет. – Ірпінь, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному кримінологічному аналізу сучасної злочинності у сфері господарської діяльності, визначенню її сутності, основних кількісно-якісних показників, структурних і функціональних особливостей, детермінант, характеристиці особи злочинця, а також розробленню цілісної, науково обґрунтованої системи запобігання економічній злочинності з урахуванням сучасних соціально-економічних трансформацій, процесів цифровізації економіки та дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Актуальність теми зумовлена тим, що злочинність у сфері господарської діяльності становить одну з найбільш небезпечних форм сучасної злочинності, оскільки безпосередньо впливає на економічну безпеку держави, стабільність фінансової системи, рівень довіри до органів публічної влади, інвестиційний клімат та можливості сталого розвитку суспільства. У сучасних умовах зазначена злочинність набуває складних, добре замаскованих форм, характеризується високим рівнем латентності, використанням легальних економічних механізмів і цифрових інструментів, що значно ускладнює її виявлення та запобігання.

У дисертації здійснено теоретико-методологічне обґрунтування дослідження злочинності у сфері господарської діяльності як самостійного кримінологічного явища. Досліджено господарську діяльність як об'єкт кримінологічного аналізу. Проаналізовано економічні, правові та кримінологічні підходи до її розуміння, що дозволило встановити міжгалузевий характер даного поняття. Обґрунтовано, що господарська діяльність охоплює не лише виробництво, обмін і розподіл матеріальних благ, а й складну систему управлінських, фінансових та організаційних відносин, які створюють

сприятливе середовище для вчинення кримінальних правопорушень економічної спрямованості. Доведено, що кримінологічний аналіз господарської діяльності має враховувати сучасні форми підприємництва, цифрові економічні процеси та глобалізаційні чинники.

Сформульовано поняття злочинності у сфері господарської діяльності та визначено її основні ознаки. Проаналізовано співвідношення понять «економічна злочинність», «кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», «кримінальні правопорушення у сфері економіки». Запропоновано авторський підхід до розуміння злочинності у сфері господарської діяльності як системного соціально-правового явища, що характеризується стійкістю, повторюваністю, високим рівнем латентності та значною шкодою для публічних і приватних інтересів. Визначено її місце у загальній структурі злочинності та доведено, що вона має самостійну кримінологічну специфіку.

Розкрито методологічні засади кримінологічного дослідження злочинності у сфері господарської діяльності як складного соціально-правового явища, що формується та функціонує в умовах динамічних економічних процесів і трансформацій державного управління. Обґрунтовано доцільність застосування системного підходу, який дозволяє розглядати злочинність у сфері господарської діяльності як цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів, зумовлених економічними, правовими, соціальними та організаційними чинниками. Зазначений підхід забезпечує виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків між окремими видами господарських кримінальних правопорушень, їх детермінантами та наслідками для економічної безпеки держави. Особливу увагу приділено міждисциплінарному аналізу, який дозволив інтегрувати наукові здобутки економіки, соціології, кримінального права, кримінології та науки управління для комплексного пізнання злочинності у сфері господарської діяльності. Такий підхід забезпечив більш глибоке розуміння механізмів виникнення, функціонування та відтворення економічної злочинності, а також створив наукове підґрунтя для формування ефективних заходів її запобігання

Всебічно проаналізовано сучасний стан злочинності у сфері господарської діяльності та виявленню закономірностей її розвитку. Досліджено стан, структуру та динаміку злочинності у сфері господарської діяльності в Україні. На основі аналізу статистичних даних правоохоронних органів і судової практики виявлено основні тенденції зміни кількісних і якісних показників цієї злочинності. Доведено, що офіційна статистика не відображає реального масштабу економічних кримінальних правопорушень через їх латентний характер, використання складних фінансових схем та залучення професійних учасників господарського обороту.

Здійснено всебічний аналіз детермінант злочинності у сфері господарської діяльності як сукупності взаємопов'язаних причин і умов, що обумовлюють виникнення, поширення та відтворення економічних кримінальних правопорушень у сучасних соціально-економічних реаліях. Установлено, що зазначена злочинність формується під впливом комплексу соціально-економічних чинників, серед яких ключове місце займають нестабільність економічного розвитку, зниження рівня життя населення, диспропорції у розподілі матеріальних ресурсів, тінізація економіки, а також трансформаційні процеси у сфері підприємницької діяльності. Проаналізовано правові детермінанти злочинності у сфері господарської діяльності, до яких віднесено недосконалість нормативно-правового регулювання господарських відносин, наявність прогалин і колізій у законодавстві, часті зміни правових норм, а також недостатню ефективність механізмів правозастосування та судового контролю. Обґрунтовано, що нестабільність правового середовища створює сприятливі умови для зловживань, маніпулювання правовими інструментами та ухилення від юридичної відповідальності. Особливу увагу приділено аналізу специфічних криміногенних чинників, зумовлених дією правового режиму воєнного стану. Обґрунтовано, що дерегуляційні процеси, спрощення процедур державного контролю, розширення бюджетних закупівель, збільшення обсягів гуманітарної та міжнародної фінансової допомоги, а також прискорені механізми її розподілу формують нові криміногенні ризики у сфері господарської діяльності. Зазначені

обставини створюють додаткові можливості для зловживань, привласнення ресурсів, фіктивного підприємництва та інших форм економічної злочинності, що потребує адекватної кримінологічної оцінки та розроблення спеціальних превентивних заходів.

Розкрито кримінологічну характеристику особи злочинця у сфері господарської діяльності. Встановлено, що ці кримінальні правопорушення переважно вчиняються соціально адаптованими особами з високим рівнем професійної підготовки, управлінським досвідом та доступом до матеріальних і фінансових ресурсів. Обґрунтовано, що мотивація такої злочинної діяльності має раціонально-економічний характер, а злочинна поведінка часто маскується під легальну підприємницьку діяльність.

Проаналізовано систему запобігання злочинності у сфері господарської діяльності як складну багаторівневу сукупність правових, організаційних, економічних та соціальних заходів, спрямованих на нейтралізацію причин і умов учинення економічних кримінальних правопорушень, зниження рівня їх поширеності та мінімізацію завданої шкоди. У межах дослідження здійснено комплексний аналіз сучасного стану запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні, що дозволило виявити ключові тенденції та особливості реалізації превентивної функції держави в умовах трансформації економіки та правової системи.

Встановлено наявність проблем правового характеру, зокрема фрагментарність і нестабільність нормативно-правового регулювання господарських відносин, недостатню узгодженість кримінального, господарського та адміністративного законодавства, а також обмежену ефективність правових механізмів запобігання економічним правопорушенням. Доведено, що зазначені недоліки ускладнюють формування єдиної превентивної політики та створюють умови для ухилення від юридичної відповідальності.

Узагальнено міжнародний досвід запобігання злочинності у сфері господарської діяльності як важливе джерело формування ефективних національних моделей протидії економічній злочинності. У межах дослідження

проаналізовано сучасні підходи країн Європейського Союзу, а також рекомендації та практики міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на забезпечення фінансової стабільності, економічної безпеки та доброчесності господарських відносин.

Встановлено, що у державах ЄС ключовими напрямками запобігання злочинності у сфері господарської діяльності є посилення фінансового контролю та фінансового моніторингу, впровадження ризик-орієнтованих підходів до нагляду за господарською діяльністю, а також активне використання цифрових технологій для виявлення підозрілих операцій. Проаналізовано практику запровадження ефективних механізмів протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню протиправної діяльності як складової загальної системи економічної безпеки.

Узагальнення міжнародного досвіду дозволило визначити ключові напрями, які можуть бути адаптовані до національних умов України, з урахуванням особливостей правової системи, економічного розвитку та сучасних викликів. Обґрунтовано доцільність імплементації найкращих європейських практик у сфері фінансового контролю, інституційного нагляду та превенції економічної злочинності з метою підвищення ефективності національної системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності.

Розроблено напрями вдосконалення системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні. Запропоновано комплекс кримінологічних, правових та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на мінімізацію криміногенних ризиків, зниження рівня латентності економічної злочинності та забезпечення економічної безпеки держави.

У дисертації сформульовано науково обґрунтовані висновки та практичні рекомендації, які можуть бути використані у науковій діяльності, нормотворчому процесі, діяльності правоохоронних органів та при формуванні державної політики у сфері запобігання економічній злочинності.

Ключові слова: злочинність у сфері господарської діяльності, економічна злочинність, кримінологічна характеристика, детермінанти злочинності,

латентна злочинність, особа злочинця, господарські кримінальні правопорушення, економічна безпека, воєнний стан, криміногенні ризики, запобігання злочинності, міжнародний досвід, інституційний нагляд, кримінологічна політика.

SUMMARY

Kravchuk A.I. Modern crime in the sphere of economic activity: criminological characteristics and prevention. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law. State Tax University. – Irpin, 2026.

The dissertation research is devoted to a comprehensive criminological analysis of modern crime in the sphere of economic activity, determining its essence, main quantitative and qualitative indicators, structural and functional features, determinants, characteristics of the criminal's personality, as well as the development of a holistic, scientifically based system for preventing economic crime, taking into account modern socio-economic transformations, processes of digitalization of the economy and the action of the legal regime of martial law in Ukraine.

The relevance of the topic is due to the fact that crime in the sphere of economic activity is one of the most dangerous forms of modern crime, as it directly affects the economic security of the state, the stability of the financial system, the level of trust in public authorities, the investment climate and the possibilities of sustainable development of society. In modern conditions, this crime takes on complex, well-disguised forms, is characterized by a high level of latency, the use of legal economic mechanisms and digital tools, which significantly complicates its detection and prevention.

The dissertation provides a theoretical and methodological justification for the study of crime in the sphere of economic activity as an independent criminological phenomenon. Economic activity is studied as an object of criminological analysis.

Economic, legal and criminological approaches to its understanding are analyzed, which allowed us to establish the interdisciplinary nature of this concept. It is substantiated that economic activity encompasses not only the production, exchange and distribution of material goods, but also a complex system of managerial, financial and organizational relations that create a favorable environment for the commission of criminal offenses of an economic nature. It is proved that the criminological analysis of economic activity should take into account modern forms of entrepreneurship, digital economic processes and globalization factors.

The concept of crime in the sphere of economic activity is formulated and its main features are determined. The correlation of the concepts of "economic crime", "criminal offenses in the sphere of economic activity", "criminal offenses in the sphere of economy" is analyzed. The author's approach to understanding crime in the sphere of economic activity as a systemic socio-legal phenomenon, characterized by stability, repeatability, a high level of latency and significant harm to public and private interests is proposed. Its place in the general structure of crime is determined and it is proven that it has an independent criminological specificity. The methodological principles of criminological research of crime in the sphere of economic activity as a complex socio-legal phenomenon, which is formed and functions in the conditions of dynamic economic processes and transformations of public administration, are revealed. The feasibility of using a systemic approach, which allows considering crime in the sphere of economic activity as a holistic set of interconnected elements, determined by economic, legal, social and organizational factors, is substantiated. This approach ensures the identification of internal and external connections between individual types of economic criminal offenses, their determinants and consequences for the economic security of the state. Particular attention is paid to interdisciplinary analysis, which allowed integrating scientific achievements of economics, sociology, criminal law, criminology and management science for a comprehensive understanding of crime in the sphere of economic activity. This approach provided a deeper understanding of the mechanisms of emergence, functioning and reproduction of economic crime, and also created a scientific basis for the formation of effective measures for its prevention. The

current state of crime in the sphere of economic activity and the identification of patterns of its development are comprehensively analyzed. The state, structure and dynamics of crime in the sphere of economic activity in Ukraine are studied. Based on the analysis of statistical data from law enforcement agencies and judicial practice, the main trends in the change of quantitative and qualitative indicators of this crime were identified. It was proven that official statistics do not reflect the real scale of economic criminal offenses due to their latent nature, the use of complex financial schemes and the involvement of professional participants in economic turnover.

A comprehensive analysis of the determinants of crime in the field of economic activity was carried out as a set of interrelated causes and conditions that determine the emergence, spread and reproduction of economic criminal offenses in modern socio-economic realities. It was established that the specified crime is formed under the influence of a complex of socio-economic factors, among which the instability of economic development, a decrease in the standard of living of the population, disparities in the distribution of material resources, the shadow economy, as well as transformation processes in the field of entrepreneurial activity are key. The legal determinants of crime in the sphere of economic activity are analyzed, which include the imperfection of the regulatory and legal regulation of economic relations, the presence of gaps and conflicts in the legislation, frequent changes in legal norms, as well as the insufficient efficiency of law enforcement and judicial control mechanisms. It is substantiated that the instability of the legal environment creates favorable conditions for abuse, manipulation of legal instruments and evasion of legal responsibility. Particular attention is paid to the analysis of specific criminogenic factors caused by the action of the legal regime of martial law. It is substantiated that deregulation processes, simplification of state control procedures, expansion of budget procurement, increase in the volume of humanitarian and international financial assistance, as well as accelerated mechanisms for its distribution form new criminogenic risks in the sphere of economic activity. These circumstances create additional opportunities for abuse, misappropriation of resources, fictitious

entrepreneurship and other forms of economic crime, which requires adequate criminological assessment and development of special preventive measures.

The criminological characteristics of the criminal in the sphere of economic activity are revealed. It is established that these criminal offenses are mainly committed by socially adapted individuals with a high level of professional training, managerial experience and access to material and financial resources. It is substantiated that the motivation of such criminal activity is of a rational-economic nature, and criminal behavior is often disguised as legal entrepreneurial activity.

The system of crime prevention in the sphere of economic activity is analyzed as a complex multi-level set of legal, organizational, economic and social measures aimed at neutralizing the causes and conditions for committing economic criminal offenses, reducing their prevalence and minimizing the damage caused. Within the framework of the study, a comprehensive analysis of the current state of crime prevention in the sphere of economic activity in Ukraine was carried out, which allowed to identify key trends and features of the implementation of the preventive function of the state in the conditions of transformation of the economy and legal system.

The existence of legal problems has been established, in particular, the fragmentation and instability of the regulatory and legal regulation of economic relations, the lack of coherence of criminal, economic and administrative legislation, as well as the limited effectiveness of legal mechanisms for preventing economic offenses. It has been proven that these shortcomings complicate the formation of a unified preventive policy and create conditions for evasion of legal responsibility.

The international experience of preventing crime in the sphere of economic activity has been summarized as an important source of forming effective national models of combating economic crime. The study analyzed modern approaches of the European Union countries, as well as recommendations and practices of international organizations whose activities are aimed at ensuring financial stability, economic security and integrity of economic relations.

It has been established that in the EU countries the key areas of preventing crime in the sphere of economic activity are strengthening financial control and financial monitoring, implementing risk-based approaches to supervision of economic activity, as well as the active use of digital technologies to detect suspicious transactions. The practice of implementing effective mechanisms to combat money laundering and financing of illegal activities as a component of the general system of economic security has been analyzed.

The generalization of international experience has allowed us to identify key areas that can be adapted to the national conditions of Ukraine, taking into account the peculiarities of the legal system, economic development and modern challenges. The feasibility of implementing the best European practices in the field of financial control, institutional supervision and prevention of economic crime has been substantiated in order to increase the effectiveness of the national system of crime prevention in the field of economic activity.

Directions for improving the system of crime prevention in the field of economic activity in Ukraine have been developed. A set of criminological, legal and organizational and managerial measures aimed at minimizing criminogenic risks, reducing the level of latency of economic crime and ensuring the economic security of the state has been proposed.

The dissertation formulates scientifically based conclusions and practical recommendations that can be used in scientific activities, the regulatory process, the activities of law enforcement agencies and in the formation of state policy in the field of preventing economic crime.

Keywords: crime in the field of economic activity, economic crime, criminological characteristics, determinants of crime, latent crime, the identity of the criminal, economic criminal offenses, economic security, martial law, criminogenic risks, crime prevention, international experience, institutional supervision, criminological policy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Кравчук А. І. Характеристика особи, що вчинила кримінальне правопорушення у сфері господарської діяльності. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 134. С. 213–217. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/05/kravchuk_134.pdf

2. Кравчук А. І. Сучасні методи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2(19). С. 154–161. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/356>

3. Кравчук А. І. Кримінологічна характеристика сучасної злочинності у сфері господарської діяльності: тенденції, особливості та виклики. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 137. С. 152–157. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/08/kravchuk_a_137.pdf

які засвідчують апробацію результатів дисертації:

4. Кравчук А. І. Злочинність у сфері господарської діяльності як посягання на конституційні права особи. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів до всеукр. круглого столу, м. Ірпінь, 15 трав. 2024 р. С. 55–58. URL: <https://ir.dpu.edu.ua/items/4438889d-ae9b-43a1-b492-1e62df9f0c71>

5. Кравчук А. І. Трансформація господарських злочинів під час війни: виклики для кримінально-правової політики держави. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки. Збалансування приватних прав та публічного інтересу в умовах воєнного стану* : зб. тез VII Міжнар. науково-практ. конф., м. Ірпінь, 3 квіт. 2025 р. С. 305–307. URL: <https://ir.dpu.edu.ua/items/43b508c1-baef-4c99-a4f5-ec61216df59e>

6. Кравчук А. І. Міжнародний досвід боротьби з економічною злочинністю: можливості адаптації в Україні. *Innovations In Science: From Theoretical Foundations To Practical Impact. Collection Of Scientific Papers With*

The Proceedings Of The 4th International Scientific And Practical Conference.
January 5–7, 2026, Antwerp, Belgium. P. 67-69. URL: <https://www.eoss-conf.com/arkhiv/innovations-in-science-from-theoretical-foundations-to-practical-impact-05-01-26/>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	14
1.1. Поняття, сутність та особливості господарської діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони	14
1.2. Теоретичні підходи до визначення злочинності у сфері господарської діяльності	43
1.3. Методологія кримінологічного дослідження злочинності у господарській сфері.....	62
Висновки до розділу 1	83
РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ	
ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	84
2.1. Стан, структура та динаміка злочинності у сфері господарської діяльності в Україні	84
2.2. Особа злочинця у сфері господарської діяльності: соціально-демографічний та професійний портрет	104
2.3. Причини, умови та детермінанти сучасної господарської злочинності: економічні, організаційні, управлінські, корупційні фактори	126
Висновки до розділу 2	144
РОЗДІЛ 3 ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ	
ДІЯЛЬНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ТА МІЖНАРОДНІ	
ПРАКТИКИ.....	145
3.1. Сучасний стан та проблеми системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні	145
3.2. Міжнародний досвід запобігання господарським кримінальним правопорушенням.....	162
3.3. Міжнародне співробітництво щодо запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану	184
Висновки до розділу 3	205
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	210
ДОДАТКИ.....	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГК України – Господарський кодекс України

ЄС – Європейський Союз

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ТОВ – Товариство з обмеженою відповідальністю

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦМЗЗ – Центр з міжнародного запобігання злочинності

UNODC – Управління ООН з наркотиків і злочинності

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціально-економічними трансформаціями, зумовленими процесами ринкової модернізації, цифровізації економіки, євроінтеграційного курсу держави, а також тривалим функціонуванням правового режиму воєнного стану. У таких умовах сфера господарської діяльності набуває ключового значення для забезпечення економічної стабільності, фінансової безпеки та відновлення держави, водночас залишаючись однією з найбільш криміналізованих сфер суспільних відносин.

Злочинність у сфері господарської діяльності в сучасних умовах вирізняється підвищеним рівнем латентності, складністю механізмів вчинення, активним використанням фінансових, корпоративних і цифрових інструментів, а також тісним взаємозв'язком із корупційними проявами та організованою злочинністю. Такі кримінальні правопорушення завдають істотної шкоди не лише майновим інтересам суб'єктів господарювання, а й економічній безпеці держави загалом, підриваючи довіру до інститутів влади, інвестиційну привабливість країни та ефективність ринкових механізмів.

Особливої актуальності проблема злочинності у сфері господарської діяльності набуває в умовах воєнного стану, коли відбувається перерозподіл бюджетних ресурсів, спрощення окремих процедур державного регулювання, активізація міжнародної фінансової допомоги та гуманітарних програм. За таких обставин зростають ризики зловживань, незаконного привласнення коштів, ухилення від оподаткування та інших форм економічної злочинності, що потребує адекватного кримінологічного аналізу й удосконалення системи запобігання.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, присвячених окремим аспектам економічної злочинності, більшість з них або має фрагментарний характер, або не враховує сучасних викликів, пов'язаних із трансформацією господарських відносин, цифровізацією економіки та зміною

криміногенних детермінант. Крім того, оновлення кримінального та спеціального законодавства, реформування правоохоронних органів і зміна підходів до державної економічної політики зумовлюють необхідність переосмислення наукових підходів до кримінологічної характеристики злочинності у сфері господарської діяльності та розроблення ефективних запобіжних механізмів.

У цьому контексті актуалізується потреба у комплексному кримінологічному дослідженні сучасної злочинності у сфері господарської діяльності, яке б поєднувало аналіз її кількісних і якісних показників, структурних особливостей, детермінант, характеристики особи злочинця, а також оцінку стану й ефективності системи запобігання з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду.

Зазначене обумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, результати якого спрямовані на поглиблення теоретичних положень кримінології, удосконалення практики запобігання економічній злочинності та формування науково обґрунтованих рекомендацій для державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки України.

Наукове підґрунтя дисертаційного дослідження становлять праці українських і зарубіжних учених у галузі кримінології, кримінального права, економічної безпеки та протидії економічній злочинності, у яких розкрито сутність злочинності у сфері господарської діяльності, її кримінологічні характеристики, детермінанти, а також напрями та механізми запобігання.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних і прикладних проблем злочинності у сфері господарської діяльності зробили українські науковці-кримінологи та фахівці з кримінального права, зокрема О. М. Джужа, В. В. Голіна, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, О. О. Дудоров, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. С. Міщенко, у працях яких сформульовано базові положення кримінологічної теорії, розкрито соціальну зумовленість економічної злочинності та її вплив на економічну безпеку держави.

Окремі аспекти злочинності у сфері господарської діяльності, зокрема її структура, динаміка, латентність і детермінанти, досліджувалися у працях та дисертаціях О. М. Литвинова, І. М. Копотуна, О. Ю. Шостко, А. В. Савченка, О. М. Костенка, О. І. Бандурки, Є. Л. Стрельцова, Р. М. Підвисоцького, С. О. Секо, М. Г. Вербенського, які розглядали економічну злочинність у контексті трансформації суспільних відносин і реформування правоохоронної системи.

Проблеми кримінально-правової характеристики злочинів у сфері господарської діяльності, співвідношення кримінально-правових і господарсько-правових механізмів, а також питання криміналізації та декриміналізації окремих діянь аналізувалися у працях В. О. Навроцького, П. Л. Фріса, І. А. Вартилецької, М. В. Костицького, Н. О. Гуторової, О. П. Гороха, В. О. Тулякова, що дало змогу сформуванню наукові орієнтири для оцінки ефективності чинного кримінального законодавства у сфері господарювання.

Значний масив дисертаційних досліджень українських учених присвячений окремим видам економічних злочинів (ухиленню від сплати податків, легалізації доходів, бюджетним правопорушенням, фіктивному підприємництву), а також питанням запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, зокрема в умовах реформування економіки та децентралізації влади. Ці проблеми знайшли відображення у працях О. О. Музики, С. С. Чернявського, В. В. Топчія, І. М. Ковальчука, О. В. Таран, що мають істотне значення для формування практичних рекомендацій у сфері превенції.

Узагальнення та критичний аналіз наукових праць зазначених учених дали змогу сформуванню комплексну теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження, визначити його наукову позицію, обґрунтувати вибір предмета й методів пізнання, а також окреслити напрями вдосконалення системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в сучасних умовах розвитку України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020); Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки (Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 роки (наказ МОН України від 03 лютого 2022 року № 109) і Пріоритетним тематичним напрямом наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року №476). Робота виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету «Теоретичні засади підвищення ефективності кримінально-правового, кримінологічного та кримінально-виконавчого запобігання злочинності» (державний реєстраційний номер 0121U110768).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Державного податкового університету від 24 листопада 2022 року (протокол № 6).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз сучасної злочинності у сфері господарської діяльності, її кримінологічна характеристика та запобігання, розроблення на його основі науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення правової регламентації регулювання інституту сучасної злочинності у сфері господарської діяльності.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- визначити поняття, сутність та особливості господарської діяльності як об’єкта кримінально-правової охорони;
- висвітлити теоретичні підходи до визначення злочинності у сфері господарської діяльності;
- охарактеризувати методологію кримінологічного дослідження злочинності у господарській сфері;
- дослідити стан, структуру та динаміку злочинності у сфері господарської діяльності в Україні;
- проаналізувати особу злочинця у сфері господарської діяльності: соціально-демографічний та професійний портрет;
- визначити причини, умови та детермінанти сучасної господарської злочинності: економічні, організаційні, управлінські, корупційні фактори;
- окреслити сучасний стан та проблеми системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні;
- визначити міжнародний досвід запобігання господарським кримінальним правопорушенням;
- проаналізувати міжнародне співробітництво щодо запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини в сфері кримінологічної характеристики та запобігання сучасній злочинності у сфері господарської діяльності.

Предмет дослідження – сучасна злочинність у сфері господарської діяльності: кримінологічна характеристика та запобігання.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання, застосування яких забезпечило комплексний, всебічний та об’єктивний аналіз сучасної злочинності у сфері господарської діяльності, її кримінологічної характеристики та механізмів запобігання. Діалектичний метод використано для дослідження злочинності у сфері господарської діяльності як динамічного соціально-правового явища, що розвивається під впливом економічних, правових і

соціальних трансформацій, а також для виявлення взаємозв'язку між її кількісними та якісними показниками. Загальнонаукові методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції застосовувалися для узагальнення наукових підходів до визначення поняття та змісту злочинності у сфері господарської діяльності, систематизації її ознак, структури, детермінант і наслідків, а також для формування теоретичних висновків і практичних рекомендацій. Історико-правовий метод використано з метою дослідження еволюції наукових поглядів і нормативно-правового регулювання відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, що дало змогу простежити закономірності формування сучасних підходів до їх кримінологічного аналізу та запобігання. Формально-логічний і формально-юридичний методи застосовувалися для тлумачення норм кримінального та суміжного законодавства, аналізу їх змісту, структури й узгодженості, а також для виявлення колізій, прогалин і недоліків правового регулювання у сфері господарської діяльності. Порівняльно-правовий метод використано під час аналізу зарубіжного досвіду запобігання злочинності у сфері господарської діяльності та зіставлення його з вітчизняною практикою, що дало змогу сформулювати пропозиції щодо адаптації ефективних іноземних підходів до умов України. Статистичні методи (аналіз офіційних статистичних даних, узагальнення матеріалів правоохоронної та судової практики) застосовувалися для дослідження стану, структури, динаміки та латентності злочинності у сфері господарської діяльності, а також для виявлення основних тенденцій її розвитку. Моделювання та прогнозування застосовувалися для формування можливих сценаріїв розвитку злочинності у сфері господарської діяльності та обґрунтування перспективних напрямів кримінологічної політики у цій сфері.

Використання зазначених методів у сукупності забезпечило наукову обґрунтованість результатів дослідження, достовірність висновків і практичну значущість запропонованих рекомендацій щодо запобігання злочинності у сфері господарської діяльності.

Емпіричну базу дослідження становлять сукупність статистичних, аналітичних і практичних матеріалів, що відображають сучасний стан,

структуру, динаміку та особливості злочинності у сфері господарської діяльності, а також практику її запобігання в Україні. Основу емпіричної бази складають офіційні статистичні дані Офісу Генерального прокурора України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної служби статистики України, матеріали судової практики, зокрема узагальнення та огляди судових рішень у справах про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

У ході дослідження проаналізовано матеріали кримінальних проваджень, що стосуються кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, а також матеріали досудового розслідування та судового розгляду відповідних категорій проваджень, що дало змогу виявити типові способи вчинення економічних кримінальних правопорушень, особливості особи злочинця, причини та умови, які сприяють їх учиненню; узагальнено результати опитувань 46 слідчих, 18 прокурорів, 29 адвокатів, 22 слідчих суддів з різних областей України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за характером та змістом дисертаційна робота є одним з перших комплексних монографічних досліджень кримінологічної характеристики та запобігання сучасної злочинності у сфері господарської діяльності. Основні наукові здобутки дослідження, які розкривають його наукову новизну та особистий внесок автора у вивчення проблеми, включають сукупність розроблених положень, висновків та практичних рекомендацій:

вперше:

– обґрунтовано комплексну кримінологічну характеристику сучасної злочинності у сфері господарської діяльності як системного соціально-правового явища, що формується під впливом цифровізації економіки, воєнного стану та трансформації механізмів державного регулювання;

– сформульовано кримінологічний портрет особи злочинця у сфері господарської діяльності з урахуванням поєднання професійного статусу, спеціальних знань, доступу до фінансових і управлінських ресурсів та особливостей мотивації протиправної поведінки;

– запропоновано авторське бачення системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності як багаторівневої моделі, що поєднує кримінально-правові, організаційно-управлінські та економічні заходи превентивного характеру;

удосконалено:

– понятійно-категоріальний апарат кримінологічного дослідження злочинності у сфері господарської діяльності шляхом уточнення змісту та співвідношення понять «господарська діяльність», «злочини у сфері господарської діяльності» та «економічна злочинність»;

– підходи до аналізу латентності злочинності у сфері господарської діяльності шляхом поєднання статистичних, кримінологічних і експертних методів оцінки прихованих кримінальних проявів;

– положення кримінологічної теорії щодо поняття злочинності як сукупності кримінальних правопорушень шляхом доведення умовного, аналітичного характеру такої сукупності у господарській сфері, що зумовлює необхідність використання багаторівневих моделей аналізу, а не лише статистичних показників;

дістало подальший розвиток:

– теоретичні положення щодо ролі соціально-економічних чинників у формуванні злочинності у сфері господарської діяльності з урахуванням сучасних трансформацій економіки та безпекових викликів;

– положення щодо використання міжнародного досвіду запобігання економічній злочинності шляхом визначення можливостей адаптації окремих європейських практик до національної правової системи;

– кримінологічні підходи до прогнозування розвитку злочинності у сфері господарської діяльності та визначення перспективних напрямів державної кримінологічної політики у сфері економічної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в:

– *науково-дослідній роботі* – для подальших наукових досліджень проблем кримінологічної характеристики та запобігання сучасній злочинності у сфері господарської діяльності;

– *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін до чинного законодавства України з питань нормативно-правового регулювання інституту запобігання злочинності у сфері господарської діяльності;

– *практичній діяльності* – як рекомендації під час практичної діяльності слідчих суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів а також у процесі проведення занять щодо підвищення кваліфікації;

– *освітньому процесі* – для проведення різних форм занять зі здобувачами вищої освіти денної та заочної форм навчання за такими навчальними дисциплінами: «Кримінологія», «Злочинність у сфері службової діяльності», «Протидія фінансовій злочинності».

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету. Результати дослідження були оприлюднені на 2 Міжнародних науково-практичних конференціях «Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки. Збалансування приватних прав та публічного інтересу в умовах воєнного стану» (м. Ірпінь, 3 квітня 2025 р.), та «Innovations in science: from theoretical foundations to practical impact» (January 5–7, 2026, Antwerp, Belgium), а також 1 Всеукраїнському круглому столі «Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану» (м. Ірпінь, 15 травня 2024 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені у 6 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, три тези доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій та збірнику матеріалів до всеукраїнського круглого столу.

Структура дисертації. Робота складається із переліку умовних позначень,

вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок, з них основний текст – 209 сторінок, список використаних джерел – 21 сторінка (223 найменувань) та 2 додатки на 8 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття, сутність та особливості господарської діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони

Сучасний етап розвитку національної економіки характеризується інтенсивними трансформаційними процесами, зумовленими цифровізацією, ускладненням господарських зв'язків, зміною форм власності та підвищенням ролі ринкових механізмів регулювання. За таких умов господарська діяльність виступає ключовою сферою суспільних відносин, стабільність і безпека яких безпосередньо впливають на ефективність функціонування держави та добробут громадян. Водночас саме ця сфера є вразливою до різноманітних посягань, серед яких особливе місце займають кримінальні правопорушення, що посягають на порядок здійснення господарської діяльності, економічну конкуренцію, власність та фінансові інтереси держави.

У науковій літературі спостерігається значна різноманітність підходів щодо визначення змісту господарської діяльності, її ознак та структури, що зумовлено міждисциплінарним характером відповідної категорії. Для кримінального права це поняття має особливе значення, оскільки саме правильне встановлення об'єкта кримінально-правової охорони дозволяє забезпечити точність кваліфікації суспільно небезпечних діянь і визначити межі втручання держави у сферу економічних відносин. З огляду на це виникає потреба в комплексному теоретико-правовому дослідженні господарської діяльності як особливого об'єкта кримінально-правового захисту.

Актуальність розглядуваної проблематики зумовлена також тим, що кримінальне законодавство України зазнає постійного оновлення, спрямованого на гармонізацію з європейськими стандартами та адаптацію до реалій ринкової економіки. У цьому контексті особливо важливо з'ясувати сутність

господарської діяльності, визначити її юридичну природу та окреслити ті характеристики, які обумовлюють необхідність і специфіку кримінально-правової охорони.

Отже, у межах даного підрозділу буде проаналізовано доктринальні підходи до визначення поняття господарської діяльності, розкрито її зміст і сутність, а також виокремлено особливості, що формують її як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Це створить концептуальну основу для подальшого уточнення характеру й структури суспільних відносин, на які спрямована кримінально-правова заборона, та визначення меж відповідальності за посягання у цій сфері.

Сучасний розвиток української економіки характеризується наявністю значної кількості невирішених проблем як правового, так і економічного характеру. Їх першопричиною є тривале функціонування господарського законодавства у фрагментованому вигляді, що лише частково відповідало реаліям ринкової економіки, а також збереження нормативних колізій, які утруднювали правозастосування. Після скасування Господарського кодексу України потреба у формуванні єдиної, внутрішньо узгодженої правової основи регулювання господарської діяльності стала ще відчутнішою, оскільки саме на цьому фундаменті вибудовується економічна безпека держави та її здатність забезпечувати належний рівень захисту суспільних відносин у сфері господарювання.

За умов поглиблення євроінтеграційних процесів та залучення України до економічної системи Європи питання осучаснення законодавства набуває пріоритетного значення. Адаптація національної правової системи до стандартів ЄС передбачає не лише технічне коригування законів, а й глибше переосмислення змісту та сутності господарської діяльності, що, у свою чергу, впливає на визначення меж кримінально-правової охорони у цій сфері. З огляду на це можна стверджувати, що сучасна модель правового регулювання господарювання перебуває у стадії активної трансформації, і саме тому наукове осмислення її основних категорій є надзвичайно важливим.

Зміни в економічному житті країни - цифровізація, перехід до європейських підходів ведення бізнесу, актуальні воєнні та післявоєнні виклики - вимагають формування нової інституційної й нормативної інфраструктури. Якісно побудоване правове середовище є визначальною умовою забезпечення економічної свободи, передбачуваності господарських процесів і захищеності прав суб'єктів ринку. Воно формує можливість добросовісної конкуренції, гарантує рівність учасників господарських відносин і створює механізми протидії неправомірним діям як з боку учасників ринку, так і з боку органів державної влади.

Невід'ємною частиною такого середовища є встановлення чітких меж юридичної відповідальності за порушення норм, що регулюють господарську діяльність. Ця відповідальність охоплює взаємодію суб'єктів господарювання з державою в особі контролюючих і правоохоронних органів, виконання договірних і фінансових зобов'язань перед партнерами та споживачами, дотримання податкової дисципліни, а також інші обов'язки, пов'язані зі здійсненням підприємницької діяльності. Від того, наскільки чітко закон визначає межі такої відповідальності, залежить стабільність господарського обороту та можливість ефективної протидії кримінальним посяганням у цій сфері.

Чинні нормативні акти України спрямовані на створення системи економічних стимулів і гарантій для різних категорій суб'єктів господарювання, а також на захист добросовісного бізнесу від незаконного втручання чи тиску з боку посадових осіб. Це особливо важливо в умовах реформування економіки та впровадження європейських стандартів регулювання. Сучасні підходи законодавця мають на меті мінімізувати ризики криміналізації підприємницької діяльності, водночас забезпечуючи ефективний контроль у тих випадках, коли порушення господарського порядку набувають суспільно небезпечного характеру.

Вирішення питання правового забезпечення господарської діяльності сьогодні ґрунтується переважно на нормах Цивільного кодексу України,

спеціальних законах про окремі види господарювання, а також на конституційних засадах. Статті 42 і 43 Конституції України визначають право кожного на підприємницьку діяльність і на працю, що створює базовий правовий фундамент для розвитку ринку [98]. Зміст підприємницької діяльності деталізується у цивільному та податковому законодавстві, а також у законах, які встановлюють порядок реєстрації, ліцензування, регулювання конкуренції, банкрутства тощо. Водночас, з огляду на власні спостереження, нормативна термінологія все ще потребує доопрацювання та узгодження, щоб уникнути різночитань у правозастосовній практиці.

Таким чином, після скасування Господарського кодексу України регулювання господарських відносин зазнає поступового переформатування, спрямованого на гармонізацію з європейськими підходами та формування прозорого, зрозумілого й передбачуваного правового поля. У цих умовах дослідження господарської діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони набуває особливої значущості, адже правильне визначення її сутності та змісту є передумовою ефективної протидії посяганням, що здатні завдати шкоди економічній основі держави.

У попередній редакції господарського законодавства, зокрема у ГК України, що на сьогодні вже втратив чинність, законодавець оперував такими категоріями, як «господарська діяльність», «підприємництво» та «некомерційна господарська діяльність». На той час ці терміни виконували системоутворюючу роль, оскільки визначали структуру й межі економічної активності суб'єктів господарювання. Наприклад, у положеннях ч. 1 ст. 3 ГК України господарську діяльність розуміли як діяльність учасників економічного обороту, спрямовану на виробництво продукції, виконання робіт або надання послуг, що мають економічну вартість і ринкову визначеність; підприємництво, за ч. 2 ст. 3 ГК України, кваліфікували як вид господарської діяльності з метою досягнення економічного чи соціального результату та отримання прибутку; тоді як некомерційною господарською діяльністю визнавали діяльність без мети одержання прибутку (ч. 2 ст. 3 ГК України) [57].

Сьогодні, після втрати чинності ГК України, вітчизняна правова система переживає глибоку трансформацію, що закономірно спонукає до перегляду термінології та уточнення правової природи господарської діяльності. Попри те, що ГК України вживав поняття «підприємницька діяльність» без окремого визначення її змісту, у ст. 5 ГК України зазначалися базові конституційні засади господарського правопорядку: економічний плюралізм, свобода підприємницької діяльності, гарантії її здійснення відповідно до закону та необхідність державного забезпечення чесної конкуренції (ч. 2 ст. 5) [57].

З огляду на це в юридичній літературі традиційно ототожнювали терміни «підприємництво» та «підприємницька діяльність», і така практика частково зберігається й нині. Певна термінологічна інерція пояснюється тим, що чинне цивільне законодавство продовжує використовувати поняття «правомірної підприємницької діяльності», тоді як Господарський кодекс, який міг би забезпечити системність у понятійному апараті, втратив силу.

У сучасних законах також трапляються терміни «бізнес», «комерційна діяльність» або «комерція», хоча законодавець і не закріпив їх однозначних дефініцій. Аналіз наукових джерел показує, що ці слова часто вживаються як синонімічні, що створює додаткову невизначеність.

Така множинність дефініцій свідчить не лише про відсутність єдиного термінологічного підходу, а й про те, що українське законодавство має поступово рухатися до гармонізації економіко-правових понять відповідно до європейських стандартів. Це важливо також у контексті кримінально-правової охорони господарської діяльності, адже нечіткість термінології може призводити до суперечливої практики кваліфікації кримінальних правопорушень, спрямованих проти економічного обігу.

У науковій літературі звертається увага й на змістовне наповнення комерційної функції підприємства: як зазначає А. І. Тимчина, вона відображає цільову спрямованість підприємства, має власні принципи, інструментарій та методи реалізації ринкової стратегії [193, с. 302]. Із цього, як слушно підкреслюють автори, випливає, що ключовим призначенням будь-якого

підприємства є задоволення попиту споживачів та забезпечення результативності економічної діяльності. Саме тому підприємницьку та господарську діяльність логічно розглядати як різновиди комерційної активності.

На сучасному етапі розвитку України, коли економіка перебуває у стані структурних змін, а інтеграція до європейського ринку вимагає високого рівня транспарентності, системності та передбачуваності, важливою стає характеристика підприємництва як правомірної, самостійної та ризикової діяльності, спрямованої на систематичне отримання доходу від продажу товарів, виконання робіт або надання послуг особами, зареєстрованими у встановленому порядку [32, с. 23]. Цілком погоджуємося з тим, що така діяльність є не лише економічним, а й соціально значущим явищем, оскільки від її ефективності залежить добробут суспільства, стійкість ринку та наповнення бюджету.

Попри самостійність підприємця, його діяльність завжди перебуває у сфері регулятивного впливу держави, що здійснюється з метою забезпечення рівності учасників ринку, протидії недобросовісним практикам та захисту економічної безпеки держави [32, с. 29]. Баланс між свободою підприємництва та необхідністю державного контролю сьогодні є ключовим викликом для законодавця, особливо в умовах післявоєнної відбудови та цифровізації економіки.

Отже, навіть поверхневий аналіз сучасного українського законодавства, яке регулює сферу господарювання, підтверджує наявність певних неузгоджень і термінологічної фрагментарності. Відсутність єдиного понятійного апарату суттєво ускладнює правозастосовну діяльність і потребує доктринального уточнення, зокрема й для цілей кримінально-правової охорони господарської діяльності, адже саме чіткість і визначеність змісту відповідних понять є основою для ефективної протидії посяганням, що загрожують економічним інтересам держави та суспільства.

У сучасних умовах розвитку національної економіки, що характеризуються масштабною цифровізацією, поглибленням ринкових

трансформацій та перманентним зовнішнім і внутрішнім тиском, особливої ваги набувають гарантії свободи та недоторканності законної господарської (підприємницької) діяльності. Норми чинного законодавства України, передусім Цивільного кодексу України, містять низку положень, спрямованих на забезпечення свободи підприємництва та мінімізацію ризиків неправомірного впливу на учасників господарського обороту. Так, у ст. 50 ЦК України закріплено пряму заборону будь-якого незаконного втручання публічної влади в діяльність суб'єктів господарювання, що водночас має й кримінологічне значення, оскільки створює правові передумови для запобігання тиску, перешкоджання та іншим формам кримінального посягання на законну економічну активність [210].

Разом із тим законодавець встановлює, що вплив держави на підприємництво можливий лише у випадках, передбачених законом, та виключно в межах визначених повноважень. Втім, у сучасних реаліях України ці положення нерідко залишаються декларативними: надмірне й невмотивоване втручання окремих державних органів у діяльність бізнесу, перевищення повноважень, прийняття нормативних актів поза компетенцією продовжують породжувати конфлікти, що формують сприятливий ґрунт для криміналізації господарських відносин.

Скасування Господарського кодексу України актуалізувало проблему єдності термінології у сфері економічної діяльності. Попри відсутність уніфікованого нормативного визначення господарської діяльності, у правозастосуванні фактично використовуються кілька термінів - «підприємництво», «бізнес», «комерційна діяльність», «комерція», причому їх зміст нерідко ототожнюється, що підтримується й доктринальними джерелами. Різні автори тлумачать комерційну діяльність як сукупність операцій і процесів купівлі-продажу товарів або послуг, спрямованих на задоволення попиту та отримання прибутку. Така багатоманітність термінів у поєднанні з відсутністю чіткого законодавчого визначення створює додаткові ризики для кримінально-

правової кваліфікації діянь у сфері господарювання, зокрема при оцінці складів кримінальних правопорушень економічної спрямованості.

Особливої уваги потребує питання кримінально-правових гарантій захисту законної господарської діяльності, які покликані компенсувати недоліки адміністративного та цивільно-правового регулювання. Однією з таких гарантій є кримінально-правова норма, передбачена ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності». Попри її важливість, практика правозастосування свідчить про фактичну низьку ефективність цієї статті: кількість реєстрацій таких кримінальних правопорушень у 2020-2024 рр. залишалася критично низькою; ще меншою була кількість повідомлень про підозру. Значний масив проваджень закривався на стадії досудового розслідування, що свідчить про вкрай обмежену дієвість цієї кримінально-правової норми.

Водночас низькі показники статистичної звітності не можна розцінювати як свідчення відсутності протидії законній господарській діяльності. Очевидною є висока латентність кримінальних правопорушень у сфері економіки, що зумовлено як недосконалістю механізмів фіксації таких правопорушень, так і наявністю неформалізованих практик тиску на бізнес, які нерідко сприймаються учасниками економічних відносин як «звичні» або «неминучі». Такі тенденції підтверджуються й дослідженнями окремих авторів, які підкреслюють, що в окремих галузях економіки, зокрема в паливно-енергетичному комплексі, рівень латентності може сягати 50-80 %, що істотно спотворює реальні дані про стан злочинності та ускладнює планування заходів кримінально-правового реагування [55, с. 191].

З огляду на це стає очевидним, що в умовах динамічних трансформацій українського суспільства підприємництво як ключовий елемент господарської діяльності має не лише економічне, а й стратегічне значення для держави. Конституційні норми (ст. 42, 41 Конституції України) гарантують кожному право на вільне ведення підприємницької діяльності, що формує фундамент правового захисту економічної свободи та одночасно визначає вектор

кримінально-правової охорони господарських відносин [98]. На наше переконання, ефективність реалізації цих гарантій прямо залежить від здатності держави забезпечити реальний, а не декларативний захист підприємців від протиправного тиску, зловживань у публічному секторі та кримінальних впливів.

У такому контексті дослідження поняття, сутності та особливостей господарської діяльності як об'єкта кримінально-правової охорони набуває не лише теоретичного, але й практичного значення, оскільки дозволяє розробити ефективні механізми кримінально-правової протидії посяганням на економічну свободу та забезпечити стійкість господарського середовища в умовах сучасних викликів.

Кримінально-правові та кримінологічні механізми забезпечення належних умов господарювання в сучасній Україні спрямовані не лише на попередження протиправних діянь з боку суб'єктів підприємництва, а й на гарантування їхнього захисту від незаконних втручань, тиску чи інших форм протиправного впливу. Такий комплексний підхід є особливо актуальним сьогодні, коли умови економічної діяльності ускладнені тривалим воєнним станом, трансформацією ринкових механізмів, зміною державної регуляторної політики та суттєвими безпековими ризиками.

У зв'язку з цим варто підкреслити, що кримінологія як комплексна міждисциплінарна наука має значно ширший арсенал засобів для аналізу та оцінювання загроз в економічній сфері порівняно з окремими правовими дисциплінами, адже вона синтезує знання з економічної теорії, соціології, теорії управління, психологічної науки, публічного адміністрування та інших галузей знань. Саме це дозволяє їй повніше визначати природу кримінальних посягань на економічні свободи та обґрунтовувати необхідність кримінально-правового втручання для забезпечення стабільності економічних процесів.

Запроваджені Конституцією України гарантії свободи підприємництва формують дві ключові площини захисту господарської діяльності. По-перше, вони створюють правові та економічні механізми функціонування відкритого,

конкурентного та інноваційного ринку. По-друге, визначають межі втручання держави у господарську сферу - виключно на підставі закону та з дотриманням принципів пропорційності й правової визначеності. У цьому контексті можна говорити про такі базові можливості реалізації економічної свободи, як єдність національного економічного простору, створення стабільної нормативної основи для здійснення будь-якої правомірної господарської діяльності, раціональне використання усіх форм власності, формування ефективної системи оподаткування, цінової політики, державної реєстрації, а також захисту довкілля, ринку праці та національної безпеки.

Сьогодні ці елементи набувають особливого значення, оскільки воєнний стан поставив перед державою додаткові завдання - забезпечити безперервність критичної інфраструктури, стабільність енергетичного сектору, захист стратегічних галузей економіки від диверсій, корупції та кримінальних посягань. Саме у такий період кримінально-правова охорона господарської діяльності стає одним із ключових інструментів підтримання економічної стійкості держави.

Попри наявність гарантій, закріплених у Конституції (ст. 41, 42) [98], їхня реалізація нерідко ускладнюється надмірними або неправомірними діями органів державної влади чи місцевого самоврядування. Втрата чинності Господарського кодексу України лише посилила потребу у чіткій законодавчій регламентації меж державного контролю, адже тепер регуляторне навантаження значною мірою перенесене на спеціальні закони й акти економічного законодавства, що підвищує ризики нормативних колізій і зловживань. У таких умовах кримінально-правові запобіжники набувають ще більшої значущості.

Зокрема, ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності» покликана забезпечувати захист підприємців від неправомірного втручання. Проте статистика свідчить про її низьку ефективність. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2019-2024 роках реєстрація кримінальних правопорушень за цією статтею залишалася мізерною, як і кількість пред'явлених підозр, що формує уявлення про фактичну «мертвість» норми [154]. Однак, вважаємо, що реальна причина криється не у відсутності

відповідних правопорушень, а у їхній надзвичайно високій латентності, що зумовлена як нечіткістю правового регулювання, так і укоріненими корупційними практиками взаємодії між бізнесом і владою.

Подібні висновки підтверджуються й дослідженнями у сфері паливно-енергетичного комплексу, де рівень латентності кримінальних правопорушень становить 50-80 %, що, як зазначає Б.М. Головкін, зумовлено обмеженим доступом правоохоронних органів до ринків, контрольованих фінансово-промисловими групами [55, с. 191]. Така ситуація демонструє не лише недосконалість кримінально-правових засобів, а й необхідність оновлення державної кримінологічної політики шляхом посилення інституційних гарантій економічної безпеки.

Проблема забезпечення свободи підприємницької діяльності полягає не лише у протидії надмірному втручанню держави, а й у створенні механізмів запобігання зловживанню підприємцями власними правами. Саме тому державний контроль, установлений виключно законом, має охоплювати важливі сфери: стандартизацію, цінову політику, бухгалтерський та статистичний облік, оподаткування, державну реєстрацію суб'єктів господарювання та ліцензування окремих видів діяльності. Ці інструменти працюють як превентивні елементи протидії криміналізації економічних процесів, що забезпечують збалансований розвиток господарської діяльності навіть у кризових та надзвичайних умовах.

Отже, кримінально-правова охорона господарської діяльності в умовах сучасних викликів - зокрема війни, економічної турбулентності та втрати чинності Господарського кодексу України - потребує суттєвого переосмислення, посилення правових механізмів і створення реальних гарантій свободи підприємництва, що здатні ефективно протидіяти протиправним посяганням та зберігати економічну стабільність держави.

У сучасних умовах трансформації економічної системи України, ускладнених тривалим воєнним станом та ліквідацією Господарського кодексу як системоутворюючого акта, питання забезпечення безпечного та правомірного ведення господарської діяльності набуває особливої ваги. У процесі реалізації

своїх прав та законних інтересів як фізичні, так і юридичні особи - суб'єкти підприємництва - стикаються з ризиком посягань, які можуть виникати на різних етапах здійснення господарювання. На нашу думку, саме багат шаровість таких ризиків і зумовлює потребу у посиленій кримінально-правовій охороні економічної активності, адже у воєнний час економічні правопорушення прямо загрожують і обороноздатності держави, і сталості її фінансової системи.

Для ефективної нейтралізації та попередження кримінальних правопорушень у сфері господарювання необхідне системне та професійне здійснення правоохоронної діяльності. Правозастосування у цьому сегменті неминуче передбачає застосування заходів державного примусу, особливо у частині реалізації кримінально-правових норм, спрямованих на захист підприємництва. Практика свідчить, що саме ці інструменти створюють базові умови для стабільного розвитку господарювання, формування прогнозованого ділового середовища та підтримання економічної активності навіть в умовах зовнішньої агресії.

Разом із тим захист господарської діяльності не обмежується лише дією норм конституційного, цивільного чи адміністративного права [106]. Кримінально-правова та кримінологічна компоненти безпеки набувають особливої значущості в умовах воєнного стану. Йдеться не лише про протидію кримінальним правопорушенням економічної спрямованості, але й про виявлення, припинення та попередження правопорушень, що загрожують правомірному веденню господарювання. У цій площині чільне місце належить діяльності Національної поліції та інших правоохоронних органів, які проводять оперативно-розшукові заходи, відновлюють порушені права підприємців та забезпечують притягнення винних осіб до юридичної відповідальності - адміністративної чи кримінальної.

Хоча повноваження правоохоронних органів регламентовані нормами різних галузей права - цивільного, трудового, адміністративного, кримінального тощо - у сфері захисту господарювання вони взаємодіють як елементи єдиного механізму забезпечення економічної безпеки. Таке міжгалузеве поєднання є

об'єктивною необхідністю, оскільки кримінальні посягання на економіку сьогодні часто мають високий рівень організованості та адаптивності.

Разом із тим слід визнати, що за сучасних умов забезпечити належний рівень охорони господарської діяльності без активного застосування кримінально-правових інструментів практично неможливо. І водночас не можна заперечувати, що сама по собі криміналізація не гарантує позитивної динаміки у сфері підприємництва. Аналіз правозастосування показує: економічні відносини містять у собі низку системних суперечностей, розв'язання яких дійсно потребує інструментів кримінально-правового впливу.

Дискусійним залишається питання меж допустимого державного втручання в економіку. Так, В.В. Коваленко та А.В. Наумов наголошують, що кримінально-правові норми повинні не стримувати, а сприяти розвитку економічних відносин [93, с. 12-13; 143, с. 7]. Натомість інші автори вважають, що держава нерідко виходить за межі своїх повноважень, створюючи надмірне регуляторне навантаження та вводячи малоефективні кримінально-правові заборони [177, с. 34]. Орлов, навпаки, пропонує обмежити втручання держави силою закону як інструментом захисту ринку [14, с. 12], тоді як Ф.А. Хайєк наголошує, що ринок без свободи підприємництва втрачає свою сутність [8, с. 7].

У сучасних українських реаліях ці теоретичні підходи набувають нового змісту: з одного боку, воєнний стан об'єктивно розширює межі державного впливу на економіку, а з іншого - такий вплив має бути збалансованим і пропорційним, аби не пригнічувати економічну ініціативу й інвестиційну активність.

Більшість українських та зарубіжних економістів погоджується, що держава має здійснювати правове регулювання економічних процесів, оскільки ринковий механізм не в змозі забезпечити реалізацію масштабних національних проєктів чи соціально значущих програм. Це стосується і розвитку стратегічних секторів - енергетики, оборонної промисловості, фундаментальної науки, системи охорони здоров'я, екологічної безпеки тощо.

Аналіз рівня криміналізації економічних відносин переконує у нагальній потребі перегляду підходів до забезпечення економічної та загалом національної безпеки. Базовою умовою успішного протистояння економічним загрозам має стати формування цілісної Державної концепції національної економічної безпеки як складової системи забезпечення національної безпеки України [177, с. 280]. Особливо це важливо нині, коли внутрішні та зовнішні загрози поєднуються, а економіка зазнає системного тиску з боку воєнних чинників.

Врахування умов трансформаційного періоду, нерівномірності та часто конфліктності економічних інтересів держави, бізнесу й окремої особи, а також соціальних обмежень, що формують підґрунтя економічної злочинності, має стати ключовою передумовою формування сучасної стратегії кримінально-правового забезпечення господарської діяльності.

Світова практика функціонування ринкових систем демонструє, що адміністративний вплив держави на процеси господарювання має як конструктивний потенціал, так і певні ризики. Попри значну роль ринкового саморегулювання, існують сфери економіки, які неможливо залишити повністю поза межами державного контролю, особливо з огляду на національну безпеку, фінансову стабільність та зростаючий рівень економічної злочинності. Приклад низки держав Європи й світу - Німеччини, Австрії, Данії, Японії, Китаю, Швеції - переконливо засвідчує позитивний результат поєднання ринкових механізмів із продуманими інструментами державного впливу, які регулюють ціноутворення, валютно-фінансову систему, кредитні відносини, операції бірж, внутрішню й зовнішню торгівлю тощо. З практики цих країн випливає, що ефективність ринку неможлива без дієвої нормативної основи.

Україна протягом років інтеграції у європейський економічний простір також сформувала власну систему правових актів, спрямованих на впорядкування підприємницьких відносин. Попри втрату чинності Господарського кодексу України, необхідність чіткої правової регламентації у сфері господарювання не лише не зменшилася, а, навпаки, зросла. Це зумовлено сучасними економічними викликами, трансформацією інституційного

середовища та умовами воєнного стану, у межах якого актуалізувалося питання захисту економічної стійкості й недопущення кримінальних впливів на господарську діяльність.

У цьому контексті варто говорити не про повне державне втручання у підприємницьку сферу, а про визначення оптимальних меж такого регулювання. Держава, стимулюючи розвиток господарювання, одночасно зобов'язана здійснювати контроль за поведінкою суб'єктів підприємництва - як фізичних, так і юридичних осіб. Такий контроль спрямований на забезпечення економічної безпеки самих суб'єктів господарювання, а також на захист життя та здоров'я громадян, інтересів споживачів, охорону довкілля від можливих шкідливих наслідків економічної діяльності. У певних випадках держава, діючи через уповноважені органи, навіть має право обмежувати або забороняти окремі види діяльності - і це є закономірним проявом її регулятивної функції, що становить, по суті, один із різновидів правового впливу [106, с. 7].

Водночас правове регулювання господарювання має ширший зміст, ніж державне регулювання, оскільки охоплює також передумовні етапи економічної діяльності: створення підприємств, їх державну реєстрацію, отримання спеціальних дозволів, проходження процедур обліку тощо. Державне ж регулювання концентрується переважно на встановленні загальнообов'язкових правил і нормативів, зокрема й кримінально-правового характеру.

Складність у визначенні меж втручання держави в економічні процеси пояснюється їх залежністю від історичних умов, рівня економічного розвитку, стану ринку, а в сучасній Україні - ще й факторами воєнного часу, коли держава змушена оперативно реагувати на нові загрози економічній безпеці. У таких умовах особливого значення набуває мінімізація, але не усунення кримінально-правового регулювання у сфері господарювання. Йдеться про те, що кримінально-правові норми мають застосовуватися тоді й лише тоді, коли інші механізми захисту не забезпечують належного рівня безпеки учасників економічних відносин та захисту інтересів держави й суспільства.

Ефективний правовий механізм у цій сфері можливий лише за умови, що він точно відображає зміст і структуру сучасних господарських відносин, які сьогодні функціонують у трансформаційному економічному середовищі, зокрема в умовах війни. Такий підхід дозволяє виявляти соціально-економічні суперечності, вчасно усувати їх та формувати ефективні превентивні інструменти протидії кримінальним загрозам господарської діяльності.

У сучасних умовах саме кримінально-правовий компонент державної політики у сфері господарювання стає одним з ключових. Він забезпечує невідворотність відповідальності за економічні кримінальні правопорушення, формує підґрунтя довіри до держави як гаранта економічної безпеки та сприяє стабільному функціонуванню національної економіки в умовах воєнного стану. У цьому контексті кримінально-правова охорона господарської діяльності не є зайвим втручанням, а навпаки - необхідним елементом забезпечення економічної стійкості, відновлення після руйнувань та захисту ключових інтересів держави.

В умовах сучасних трансформацій української економіки, що відбуваються на тлі воєнного стану, особливої актуальності набуває системний моніторинг процесів, які формують та визначають динаміку відносин у сфері господарювання. Постійні загрози економічній стабільності - як з боку зовнішніх чинників воєнного характеру, так і внутрішніх криміногенних процесів - зумовлюють потребу у виявленні тенденцій, причин та особливостей кримінального впливу на господарські відносини. Такий підхід у поєднанні з інструментами кримінально-правової охорони дозволяє не лише своєчасно реагувати на деформації у сфері економіки, але й забезпечувати превенцію загроз економічній безпеці держави в цілому. За сучасних умов логічним видається твердження, що економічні інтереси слід розглядати як складову частину об'єкта кримінально-правового захисту, адже управління господарською діяльністю є невід'ємним елементом самої сфери господарювання [139, с. 57].

Це положення знаходить своє нормативне відображення у чинному Кримінальному кодексі України, де окремим розділом визначено кримінально карані посягання у сфері господарської діяльності (розділ VII «Кримінальні

правопорушення у сфері господарської діяльності») [115]. Вказаний розділ охоплює широке коло суспільно небезпечних посягань, пов'язаних з підприємницькою, фінансовою, торгівельною, банківською, бюджетною діяльністю, а також іншими сегментами економіки, що підтверджує вагоме значення господарських відносин як об'єкта кримінально-правової охорони.

Для коректного визначення місця та значення категорії інтересу у структурі господарських відносин важливо враховувати, що інтерес з об'єктивним змістом завжди знаходить своє відображення у свідомості конкретної особи, трансформуючись у визначені цілі [93]. В умовах воєнного стану економічні інтереси учасників господарських процесів, на нашу думку, набувають особливої ваги, оскільки злочинні посягання у цій сфері здатні спричиняти шкоду не лише окремим суб'єктам, а й загрожувати обороноздатності держави. Тому при кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності необхідно щоразу уточнювати, які саме економічні інтереси охороняє закон, у чому полягає їхній зміст, яким чином вони були порушені та яких негативних наслідків це могло або може завдати [144, с. 5, 7, 8].

З огляду на це економічний інтерес виступає найбільш репрезентативною зовнішньою ознакою економічних відносин у сфері господарювання та одночасно відображає їх внутрішній зміст. Досвід держав із розвиненою ринковою економікою (Франція, Німеччина, Швейцарія тощо) переконує, що економічні відносини там здебільшого реалізуються відповідно до дії ринкових законів, що сприяє сталому розвитку, високому рівню життя населення та належній обороноздатності. Однак події останніх років свідчать, що навіть у цих країнах виникають зони економічної вразливості, пов'язані зі світовими кризами, санкційною політикою, міграційними процесами, що створюють передумови для поширення кримінальних загроз. Такі уразливі сегменти економічних відносин можуть набувати деформованого характеру, адже стають об'єктами впливу кримінальних елементів, що не завжди легко піддається правовій оцінці у кримінально-правовій площині.

Держава - через законодавчу, виконавчу та судову гілки влади - має конституційний обов'язок забезпечувати належні умови для здійснення економічної діяльності, її правовий захист, а також гарантувати дотримання прав та свобод учасників господарських відносин. Концептуально такі гарантії ґрунтуються на низці конституційних положень: єдності економічного простору, свободі руху товарів і капіталів, підтримці конкуренції, забезпеченні рівності форм власності, охороні природних ресурсів, свободі підприємництва, захисті порушених прав суб'єктів господарювання, недопущенні недобросовісної конкуренції, забезпеченні екологічної безпеки, а також на принципах верховенства права та розмежування компетенції між різними рівнями влади (ст. 12, 13, 33, 36, 37, 41-43, 50, 55-56, 59, 67, 116, 119, 137, 143 Конституції України) [98]. Саме така конституційна основа формує і зміст сучасної кримінально-правової політики щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Разом із тим залишається складною проблема вибору належних правових засобів - цивільно-правових або кримінально-правових - для реагування на порушення у сфері господарювання. Як свідчить аналіз законодавства та практики його застосування, цивільно-правові інструменти є домінантними у тих сферах, де взаємовідносини базуються на волевиявленні рівноправних учасників, а інтереси товаровиробників є рушійною силою розвитку економіки. Натомість кримінально-правові засоби стають необхідними тоді, коли економічні відносини зазнають впливу позаекономічного примусу, зловживань владою чи інших дій, що порушують свободу господарської діяльності та завдають шкоди охоронюваним законом інтересам.

У цьому контексті важливу роль відіграє державна регуляторна політика, спрямована на вдосконалення правового регулювання економічних та адміністративних відносин між державними органами та суб'єктами господарювання. Регуляторні акти, прийняті уповноваженими органами, визначають правила економічної поведінки, в тому числі у сферах, де існують передумови для криміналізації окремих видів неправомірної діяльності [44, с.

110]. У сучасних умовах, коли на економіку держави впливають не лише ринкові коливання, а й воєнні загрози, їхнє значення ще більше посилюється.

Як свідчить сучасний стан економіки України, саме кримінально-правові засоби стають тим інструментом, який дає змогу своєчасно відмежувати правомірну ініціативу у сфері господарювання від суспільно небезпечних проявів, які можуть підірвати фінансову стабільність, економічну безпеку та обороноздатність країни. Норми цивільного права, у свою чергу, забезпечують відновлення порушених прав суб'єктів господарювання, відшкодування завданої шкоди та стабілізацію економічних відносин, що надзвичайно важливо в умовах тривалих кризових явищ та руйнування значної частини економічної інфраструктури.

Водночас слід визнати, що загальні принципи регулювання господарської діяльності нині вибудовуються на цивільно-правовій основі, що визначає допустимі та заборонені моделі поведінки в економічній сфері. Кримінальне право, навпаки, створює інструментарій для усунення найбільш небезпечних порушень, встановлюючи кримінально-правові межі економічної свободи.

Побудова ефективної ринкової економіки потребує дієвого правового забезпечення, у тому числі кримінально-правового впливу. Його використання має бути виваженим і відповідати реальному рівню суспільної небезпеки порушень у сфері господарської діяльності. У сучасних умовах особливо важливим є розмежування економічних заборон, порушення яких повинні кваліфікуватися як кримінально карані діяння, оскільки вони становлять загрозу не лише економічному розвитку, а й національній безпеці України. Саме тому такі посягання потребують криміналізації [138, с. 13].

Аналізуючи правове регулювання господарської діяльності й тенденції злочинності в економічній сфері, варто взяти до уваги кілька засадничих обставин. Передусім йдеться про взаємозалежність демократичних, економічних і безпекових реформ із процесами криміналізації суспільства; показники злочинності у сфері господарювання як суспільно-правового феномена; якість законодавчої бази, ефективність її реалізації та вплив цих чинників на рівень

економічної злочинності; поєднання як об'єктивних, так і суб'єктивних детермінант кримінальних проявів.

З огляду на це, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності доцільно розглядати як сегмент загальної злочинності, що має як універсальні риси, так і специфіку, зумовлену структурою економічних відносин. Ще у 2008 році А.М. Бойко звертав увагу на низку недоліків правового регулювання, що сприяли зростанню економічної злочинності: прогалини в законодавстві, колізійність норм, низьку якість нормативних актів та відсутність достатніх механізмів їх реалізації [39, с. 79]. З огляду на сьогоденні реалії, ці проблеми частково зберігаються й актуалізуються через необхідність швидкої адаптації економіки до умов воєнного часу та повоєнного відновлення.

Таким чином, право може мати як стимулюючий, так і стримувальний вплив на економіку. Найбільш ефективною є така законодавча база, яка враховує закономірності економічного розвитку та сприяє стабільному функціонуванню національної економіки. Інакше виникають передумови для розширення тіньового сектору та збільшення економічної злочинності [36, с. 47-48], що особливо небезпечно в умовах війни.

Для ефективної протидії злочинності у сфері господарювання необхідно, щоб фахівці з кримінального права, кримінології та суміжних галузей володіли актуальним понятійним апаратом, сучасними методами аналізу економічних кримінальних правопорушень та об'єктивними знаннями про процеси, що впливають на рівень і динаміку кримінальних правопорушень у цій сфері. Кримінологічні дослідження повинні охоплювати кількісні та якісні параметри злочинності, її структуру і поширеність, регіональні особливості та галузеві відмінності, що дозволяє визначити стійкі тенденції, виявити причинні комплекси та розробити ефективні заходи запобігання [92, с. 65]. Це має особливе значення сьогодні, коли економіка України переживає надзвичайний тиск як ззовні, так і всередині.

Розглядаючи кримінологічні особливості господарської діяльності, слід звернути увагу на поняття злочинності у сфері господарювання та його

взаємозв'язок із ширшим поняттям економічної злочинності. Перехід до ринкової економіки, який і досі триває, зумовив появу нових форм злочинної діяльності, масштаби яких у певні періоди набували характеру загрози національному добробуту [93, с. 55]. У відповідь держава реформувала кримінальне законодавство, запровадивши окремий розділ VII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» [115], що акумулює склади кримінальних правопорушень, притаманні саме ринковим економічним відносинам. На наше переконання, подальше вдосконалення цього розділу є необхідним з огляду на нові ризики, пов'язані з воєнним станом, цифровізацією економіки та зростанням кількості кібершахрайств, фінансових махінацій та інших посягань на економічну безпеку.

Разом із тим, дослідження у сфері кримінології та кримінального права доцільно розпочинати з визначення чітких і зрозумілих критеріїв меж (кордонів) господарської діяльності. Господарська діяльність є невід'ємною складовою людської активності, що реалізується в економічній сфері, а її метою є задоволення потреб людини [211, с. 334]. Власне кажучи, діяльність і потреба виступають взаємопов'язаними явищами: потреба як необхідність або нестача чогось зумовлює активність людини для її задоволення [43, с. 334], що підтверджує необхідність аналізу господарської діяльності саме через призму кримінально-правових норм.

У найбільш загальному, абстрактному значенні діяльність можна визначити як спрямований рух матеріального об'єкта на задоволення потреби, закладеної у ньому [43]. З погляду психології, видатний український науковець Михайло Василевич Костюк (як і багато інших дослідників мотивації) підкреслював, що потреба виступає як фундаментальний стимул людської поведінки - вона породжує внутрішнє бажання діяти, штовхає людину до задоволення життєво важливих і соціальних потреб [104, с. 31]. Власні спостереження дозволяють зробити висновок, що у сфері господарювання потреба у матеріальних благах і послугах є визначальною для формування

економічної активності суб'єкта, а її задоволення пов'язане з реалізацією конкретних прав та обов'язків.

Господарською діяльністю можна назвати доцільну активність у сфері господарювання, спрямовану на задоволення власних потреб та отримання економічної вигоди. В економічній літературі близьке визначення зазначає, що господарська діяльність - це цілеспрямована діяльність людей у процесі господарювання, що базується на певному розрахунку і спрямована на задоволення різних потреб [76, с. 31]. У сучасних умовах господарська діяльність включає як підприємницьку активність, так і трудову діяльність найманої робочої сили, і її особливості визначаються ініціативністю, ризиком, економічною автономією та інноваційним характером.

Як зазначав Т.З. Герасимів, підприємницька діяльність поєднує творчу енергію, прагнення до прибутку та готовність до ризику, що формує ключові характеристики підприємця. У сучасній Україні, особливо в умовах воєнного стану, ці характеристики набувають додаткового значення, оскільки ризики господарювання підсилюються зовнішніми загрозами та нестабільністю економічного середовища. Особливо важливо, що результати господарської діяльності мають соціальну значимість: задоволення приватних потреб суб'єкта водночас впливає на задоволення суспільних потреб [47].

Водночас, як підкреслює Ф. Котлер, господарська діяльність не завжди забезпечує покращення якості життя [204, с. 14]. Це особливо проявляється в умовах ринкової економіки, де максимальні вигоди отримує обмежене коло власників, тоді як більшість населення лише частково відчуває результати економічного розвитку. У цьому контексті кримінально-правова охорона господарської діяльності стає особливо актуальною, адже саме вона дозволяє відстежувати та карати дії, що загрожують функціонуванню економіки та правам суб'єктів господарювання.

Варто зазначити, що господарська діяльність не ототожнюється з економічною діяльністю в цілому, а є її складовою. Відповідно, кримінальні правопорушення у сфері господарювання є частиною економічної злочинності,

але не тотожні їй. Як підкреслюють О. М. Литвинова, економічна злочинність включає посягання на власність і так звані «підприємницькі злочини», здійснені у державному та приватному секторах економіки, а поняття «злочинність у сфері економіки» ширше і охоплює всі кримінальні правопорушення, що пов'язані з економічними відносинами [118, с. 213]. Саме визначення чітких меж досліджуваної категорії дозволяє уникнути розмиття кримінологічного аналізу і підвищує точність оцінки суспільної небезпечності конкретних діянь.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники, такі як В.М. Єгошин і В.В. Колесніков, відносять злочинність у сфері економічної діяльності до кримінальних правопорушень у сфері підприємництва, що збігається з визначенням економічної злочинності в індустріально розвинених країнах [14, с. 28]. До економічних кримінальних правопорушень відносяться фіктивне банкрутство, обман кредиторів, шахрайство при створенні фіктивних компаній, валютні кримінальні правопорушення, податкові та митні правопорушення, зловживання довірою в господарській сфері [93, с. 9].

За визначенням А. М. Бойка, економічна злочинність являє собою кримінологічно однорідний комплекс суспільно небезпечних діянь у сфері господарювання, що вчиняються з метою одержання економічної вигоди через порушення встановлених законодавством правил здійснення такої діяльності [39, с. 340]. В умовах воєнного стану та змін у законодавстві, зокрема після втрати чинності Господарського кодексу, кримінально-правова охорона господарської діяльності стає критичною для стабільності економічних процесів та мінімізації шкоди для національної економіки.

Таким чином, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності утворюють серцевину економічної злочинності, проте не ототожнюються з усією економічною злочинністю. Кримінально-правовий аналіз цих явищ дозволяє виділити їх специфічні детермінанти, об'єкти, суб'єктів та механізми заподіяння шкоди, що є необхідним для формування ефективної системи запобігання та протидії економічним кримінальним правопорушенням у сучасних українських реаліях.

У сучасному науковому середовищі як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців спостерігається помітне зменшення числа прихильників надто широкого тлумачення поняття «економічна злочинність». Серед тих, хто продовжує дотримуватися такого розширеного підходу, варто відзначити А.С. Беницького, О.О. Дудорова, О.Г. Кальмана, М.І. Мельника, Ю.В. Опалінського, М.І. Хавронюка, які відносять до економічних злочинів усі види посягань на власність, зокрема податкові, валютні, підприємницькі та митні кримінальні правопорушення.

Разом із тим, у сучасній кримінально-правовій літературі дедалі більше науковців підтримують вузьке тлумачення економічних кримінальних правопорушень [118, с. 211]. В Україні законодавство не містить чіткого визначення економічних кримінальних правопорушень або економічної злочинності, що ускладнює кримінологічний аналіз, особливо в умовах сьогоденішнього воєнного стану та втрати чинності Господарського кодексу. Однак, як зазначає В.В. Коваленко, протягом останніх років були здійснені організаційні кроки для систематизації підходів до визначення таких кримінальних правопорушень [93, с. 10].

На наш погляд, нинішня відсутність єдиного законодавчо закріпленого визначення економічних кримінальних правопорушень та їх класифікації ускладнює кримінально-правовий аналіз і потребує перегляду з урахуванням сучасного стану української економіки, втрати чинності Господарського кодексу та воєнного стану. Облік кримінальних правопорушень після прийняття КПК 2012 року [116] ведеться лише за статтями та розділами КК України, без розмежування сфери вчинення діяння (державна чи приватна сфера господарювання), що створює ризики неповного відображення кримінально-правових характеристик злочинності у сфері господарської діяльності.

А.М. Бойко справедливо зауважує, що поняття «економічна злочинність» та «злочинність у сфері економіки» не є тотожними. У найзагальнішому вигляді це можна сформулювати так: «економічна злочинність» є вужчим поняттям, ніж «злочинність у сфері економіки», а «злочинність економічної спрямованості»

охоплює будь-які кримінальні правопорушення, спрямовані на отримання економічної вигоди [39, с. 343]. Для України, особливо в умовах воєнного стану, важливо підкреслити відмінність між кримінальними правопорушеннями, що посягають на організаційно-економічні механізми підприємництва, і тими, що впливають на ширший механізм економічної системи.

У кримінологічному розумінні злочинність у сфері господарської діяльності є складовою економічної злочинності, охоплюючи діяння, що безпосередньо загрожують безпеці підприємництва та організаційно-економічним процесам, хоча формально вони не завжди відображені в чинному КК України. Згодні з авторами, які зазначають, що кримінологічний аналіз не повинен обмежуватися виключно межами чинного законодавства [29, с. 7]. Такий підхід особливо актуальний для сучасної України, де частина господарських процесів відбувається в умовах воєнного стану, а законодавчі пробіли потребують методологічної гнучкості.

Порівняння українських і американських підходів до класифікації економічних посягань демонструє різні методологічні пріоритети: у США - термін «білокомірцеві злочини», в Україні - «господарські кримінальні правопорушення». Незважаючи на відмінності, суть економічних кримінальних правопорушень у формальному та змістовному аспектах залишається схожою, що вказує на умовність класифікацій. У сучасних умовах необхідно гнучко поєднувати національний та зарубіжний досвід, щоб більш точно оцінювати суспільну небезпеку кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Ми дотримуємося позиції, що економічна злочинність - це лише ті кримінальні правопорушення у сфері економічної діяльності, що посягають на організаційно-економічні відносини, пов'язані з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням. Кримінальні правопорушення у сфері господарювання виступають як один із елементів цієї системи, будучи водночас самостійним об'єктом кримінально-правового регулювання. Цей підхід дозволяє враховувати як класичні економічні кримінальні правопорушення, так і специфіку

злочинності у господарській діяльності в умовах сучасної України, а також розподіляти відповідальність між суб'єктами господарювання та службовими особами [30, с. 7].

Таким чином, «економічна злочинність» являє собою кримінологічно однорідну сукупність суспільно небезпечних діянь, що підлягають кримінальному покаранню, які здійснюються в процесі господарської діяльності з метою отримання економічних вигод шляхом порушення встановленого порядку провадження господарської діяльності, тоді як злочинність у сфері господарювання становить її окремий структурний елемент [38, с. 39]. Такий підхід найбільш адекватно відображає кримінально-правові реалії сучасної України, особливо в умовах воєнного стану та трансформації економічного законодавства.

Аналіз сучасної юридичної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу серед українських науковців до класифікації видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У працях різних авторів по-різному визначається, до якої категорії належать кримінально-правові норми, що охороняють добросовісне ведення господарської діяльності. Це обумовлено тим, що поняття «господарська діяльність» як економічної категорії є широким і багатозначним, що, у свою чергу, породжує неоднозначне розуміння родового або видового об'єкта злочинних посягань у сфері підприємництва. Власне, саме це розмаїття тлумачень є причиною різних наукових підходів до класифікації господарських кримінальних правопорушень. Незмінним, однак, залишається спільний елемент: кримінальні правопорушення у цій сфері об'єднують спрямованість на протиправне використання службових повноважень у господарських структурах, що проявляється у різного роду зловживаннях.

Важливим для класифікації є визначення суб'єкта кримінального правопорушення: ним може бути як фізична особа - підприємець, так і службова особа, включно з державними чиновниками, які здійснюють контроль за підприємницькою діяльністю. Саме службові особи, використовуючи свої повноваження для особистої вигоди, становлять найбільшу загрозу

добросовісному господарюванню, особливо в умовах воєнного стану та посиленого державного регулювання економічних процесів.

Критеріями класифікації також можуть бути види порушених суспільних відносин, що дозволяє розділити кримінальні правопорушення на такі групи:

1. протидія законній господарській діяльності (ст. 206, 212 КК України);
2. порушення порядку банківської діяльності та банкрутства (ст. 218-1, 219 КК України);
3. порушення порядку фінансових операцій і легалізації доходів (ст. 209, 209-1, 222 КК України).

На сучасному етапі стає очевидним, що кримінально-правова охорона господарської діяльності набуває ще більшого значення для забезпечення економічної безпеки держави. Економічні кримінальні правопорушення в Україні, особливо під час воєнного стану, все частіше поєднують у собі як кримінальні, так і легальні методи привласнення, що робить їх виявлення та документування надзвичайно складними. Така специфіка господарських кримінальних правопорушень вимагає від слідчих та аналітиків нових методик розслідування, включно зі спеціальним аудитом діяльності підприємств та залученням судових експертів.

Особливо слід відзначити, що кримінальні правопорушення у сфері господарювання, як правило, не пов'язані з відкритим насильством, але мають високий рівень підготовленості та планування, що включає ретельне приховування протиправних дій і доказів. Мета таких кримінальних правопорушень часто збігається з офіційною метою підприємництва - отримання прибутку, але відрізняється протиправними методами його досягнення. Власне, саме цей аспект підкреслює необхідність подальшого розвитку кримінально-правових інструментів для ефективного захисту законного господарювання, особливо у воєнних умовах, коли економічні ризики та спокуси для зловживань значно зростають.

Таким чином, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності можна охарактеризувати як: високоплановані та організовані умисні

дії з корисливими мотивами; спрямовані на незаконне отримання економічної вигоди через легальні або напівлегальні механізми; такі, що завдають значної матеріальної шкоди підприємствам і фізичним особам; кримінальні правопорушення службових осіб, що реалізуються під прикриттям офіційної економічної діяльності, та ті, що вчиняються підприємцями з порушенням закону.

Формування системи кримінально-правової охорони господарської діяльності в Україні потребує комплексного підходу, що враховує сучасні економічні реалії, відсутність Господарського кодексу та виклики воєнного часу, а також можливості розвитку відповідальності юридичних осіб.

Слід зауважити, що кримінологічна характеристика економічної злочинності в сучасних умовах України повинна враховувати специфіку її вчинення та суспільно-небезпечні наслідки. Так, можна виділити такі ключові ознаки:

- а) економічні кримінальні правопорушення найчастіше вчиняються в межах професійної діяльності суб'єктів господарювання;
- б) вони реалізуються під прикриттям легальної господарської діяльності, що створює додаткові труднощі для правоохоронних органів;
- в) більшість кримінальних правопорушень має очевидний корисливий характер;
- г) кримінальні правопорушення у сфері економіки можуть носити систематичний характер або бути триваючими;
- д) їх наслідки зазвичай полягають у значних матеріальних і нематеріальних збитках, включно з підризом ділової репутації та завданням шкоди економічним інтересам держави, підприємств і громадян;
- е) суб'єктами кримінальних правопорушень можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, які діють від імені організації або в її інтересах, а також приватні підприємці [59, с. 6].

Проте на практиці застосування таких визначень ускладнюється, зокрема через відсутність єдиного підходу до оцінки розмірів майнової шкоди та її правової кваліфікації.

Науковці справедливо підкреслюють, що у кримінальному законі застосування різних визначень шкоди («велика шкода», «велика матеріальна шкода», «особливо велика матеріальна шкода», «істотна шкода») робить її оціночною категорією. Це ускладнює роботу слідчих та оперативних підрозділів, особливо в умовах воєнного стану, коли економічна діяльність перебуває під підвищеним ризиком зловживань і корупційних схем.

Така термінологічна невизначеність ускладнює розкриття кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, оскільки суб'єкти кримінальних правопорушень можуть приховувати наслідки своєї діяльності як законними, так і кримінальними способами, що підвищує рівень латентності злочинності.

Дуже часто економічні кримінальні правопорушення поєднують у собі корупційну складову. В.В. Шаблистий наголошує, що поняття корупційного кримінального правопорушення, закріплене в примітках до ст. 45 КК України, охоплює кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, та ті, що вчинені шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення за ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України [214]. Власне, це створює парадокс: формально відповідальність передбачена, однак на практиці реалізувати її в повній мірі складно, що особливо актуально під час воєнного стану та економічної нестабільності.

Сучасна економічна злочинність характеризується такими ознаками:

- а) місцем вчинення є сфера економіки;
- б) кримінальні правопорушення спрямовані на легальні елементи економічної діяльності;
- в) об'єктом посягання є економічні відносини, яким завдається шкоди;
- г) корисливий мотив, що доповнюється прагненням отримати економічний результат;

д) суб'єктами є учасники економічної діяльності або сторонні особи, які прагнуть незаконно скористатися її результатами;

е) наявність прямого умислу;

ж) прагнення організувати злочинну діяльність через корупційні зв'язки та підтримку державних органів, що наближає її до рівня організованої злочинності, а також створює ризики для міждержавної економічної злочинності.

Таким чином, економічна злочинність у сучасній Україні - це сукупність умисних, корисливих кримінальних правопорушень, спрямованих на порушення легальних економічних відносин та задоволення матеріальних інтересів суб'єкта кримінального правопорушення.

У підсумку, господарська діяльність в умовах сучасної України залишається основним об'єктом кримінально-правової охорони, а кримінальні правопорушення в цій сфері переважно вчиняються суб'єктами господарювання з використанням свого становища, професійних можливостей і як законних, так і кримінальних способів прикриття протиправної діяльності, що істотно ускладнює ефективне виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень.

1.2. Теоретичні підходи до визначення злочинності у сфері господарської діяльності

Злочинність у сфері господарської діяльності є складним соціально-правовим явищем, що характеризується специфічними ознаками та наслідками для економічної безпеки держави. Вона охоплює різноманітні протиправні дії, спрямовані на заволодіння майном, незаконне збагачення, ухилення від податків, шахрайство та інші форми порушення економічних прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. В умовах трансформаційних процесів в економіці та

глобалізації ринкових відносин проблема ефективного визначення і класифікації господарської злочинності набуває особливої актуальності.

Науковий аналіз цього явища ускладнюється відсутністю єдиного підходу до його визначення та класифікації, що обумовлено як різним розумінням сутності економічних правопорушень у кримінальному, адміністративному та економічному вимірах, так і різною методологічною основою досліджень. У сучасній кримінології виділяють кілька теоретичних підходів до вивчення злочинності в господарській сфері: кримінально-правовий, соціологічний, економіко-кримінологічний та інституційний. Кожен із них дозволяє розкрити певні аспекти явища, зокрема його соціальні детермінанти, мотиви вчинення кримінальних правопорушень, організаційно-економічні механізми та кримінально-правові наслідки.

Вивчення теоретичних підходів до визначення злочинності у сфері господарської діяльності є необхідною передумовою для формування ефективної системи запобігання і протидії економічним правопорушенням, удосконалення законодавства та розробки практичних рекомендацій для правоохоронних органів і органів державного регулювання економіки. Даний підрозділ спрямований на систематизацію основних наукових концепцій та підходів до аналізу господарської злочинності, що дозволяє виділити її ключові характеристики, визначити специфіку та проблемні аспекти протидії цьому виду правопорушень.

Сучасний розвиток суспільства неможливо уявити без активного впровадження комп'ютерних та інформаційних технологій, які кардинально змінили способи ведення господарської діяльності, обробки даних та здійснення економічних операцій. Разом із тим, поширення таких технологій створює нові ризики та відкриває можливості для вчинення кримінальних правопорушень у господарській сфері. За даними окремих дослідників, близько 80 % комп'ютерних правопорушень мають корисливий мотив [97, с. 57]. Новітні цифрові технології дозволяють здійснювати як традиційні види кримінальних

посягань, але із застосуванням нових методів, так і зовсім нові форми злочинної діяльності, що раніше не зустрічалися.

Особливе значення ці явища набувають в умовах воєнного стану в Україні, коли економічна безпека держави та стабільність господарських процесів перебувають під додатковим тиском. Незаконні дії з використанням платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків, несанкціонований доступ до комп'ютерних мереж підприємств, підроблення електронних і паперових документів для реєстраційних або фінансових операцій – усе це не лише завдає матеріальної шкоди, а й дестабілізує відносини у сфері забезпечення нормального функціонування бізнесу та фінансово-кредитної системи [156, с. 6].

Варто зауважити, що активізація таких кримінальних проявів пов'язана з тим, що сучасні злочинці дедалі частіше застосовують системний підхід: вони ретельно планують свої дії, оптимізують методи здійснення кримінальних операцій та використовують складну техніку, включно з комп'ютерними пристроями і новітніми інформаційно-обробними технологіями. Саме тому сьогодні значна частина кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності здійснюється із застосуванням комп'ютерних та інформаційних технологій.

В умовах реформування українського законодавства, особливо після втрати чинності Господарського кодексу, постає нагальна потреба чіткого визначення сутності та меж господарської злочинності. Кримінологічний аналіз таких правопорушень дозволяє не лише встановити механізми їхньої реалізації, але й оцінити специфіку правопорушників, їхні мотиви та закономірності поведінки. Особливу складність становить формування доказової бази, що потребує застосування спеціальних методів та технологій під час досудового розслідування, організації слідчих (розшукових) дій, а також розробки процесуальних та організаційних заходів.

Розділ VII Особливої частини Кримінального кодексу України (статті 199-233) визначає кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності як суспільно небезпечні дії, що порушують економічні та господарські відносини,

порядок виробництва, розподілу продукції та надання послуг [115]. Цей розділ постійно модернізується: після набрання чинності до нього включено сім нових статей, а понад двадцять зазнали змін. Така динаміка свідчить про складність та багатогранність регулювання господарської злочинності, ускладненої додатково застосуванням цифрових технологій.

Таким чином, актуальність дослідження злочинності у сфері господарської діяльності сьогодні визначається не лише швидким розвитком інформаційних технологій, але й складними умовами воєнного стану та трансформацією нормативно-правової бази. Основними завданнями кримінологічного аналізу є розробка методів, засобів і прийомів досудового розслідування, а також формування ефективної стратегії запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються із використанням комп'ютерних технологій. Під кримінальними правопорушеннями у господарській сфері розуміють посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, документів, системи оподаткування, валютного та бюджетного регулювання, а також на права кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію та антимонопольну діяльність [74, с. 24].

Аналізуючи визначення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, можна виділити низку обов'язкових ознак, притаманних таким діям: 1) наявність спеціального об'єкта посягання; 2) участь спеціального суб'єкта; 3) наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідними статтями Кримінального кодексу України; 4) завдання шкоди економічним інтересам держави та суб'єктів господарювання [220, с. 142].

За своєю природою, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності зазвичай мають корисливий характер і вчиняються особами як у межах легальної господарської діяльності, так і з використанням її тіньових або нелегальних форм. До числа потенційних злочинців належать матеріально відповідальні особи, а також ті, хто має владні повноваження контролювати господарські процеси.

З огляду на різноманітність проявів господарської злочинності, її доцільно розглядати у трьох взаємопов'язаних площинах: вузькій, усередненій та широкій. У вузькому сенсі це - протиправні дії, що виникають у процесі систематично здійснюваної легальної господарської діяльності. Усереднене розуміння передбачає кримінальні правопорушення, які посягають на права та свободи учасників господарських відносин, порушують нормальне функціонування бізнесу та завдають шкоди державі та суб'єктам господарювання. Широке трактування охоплює не лише господарські, а й кримінальні посягання на власність і корисливі посадові кримінальні правопорушення.

Невизначеність у трактуванні категорій злочинності у господарській сфері ускладнює процес досудового розслідування, створюючи проблеми з правильним кваліфікуванням кримінальних правопорушень. Це, у свою чергу, впливає на оперативність, повноту та ефективність розкриття кримінальних правопорушень. Проблема зумовлена як недосконалістю чинного кримінального законодавства, так і множинністю тлумачень ключових кримінально-правових понять у цій сфері.

Для успішного розкриття кримінальних правопорушень у господарській сфері слідчому або прокурору критично важливо правильно кваліфікувати правопорушення та вміти чітко розмежовувати їх види. У науковій літературі та судовій практиці кваліфікація визнається ключовим елементом, оскільки саме від неї залежить законність ухвалених судових рішень. Помилка на цьому етапі може призвести до необґрунтованого засудження або виправдання особи, а також до застосування норм Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України, які не враховують усіх ознак вчиненого діяння [202, с. 11].

Особливо гостро ця проблема проявляється у випадках використання комп'ютерних технологій для вчинення господарських кримінальних правопорушень. Такі правопорушення мають високу суспільну небезпечність, оскільки об'єктом посягань є інформація, що міститься на цифрових носіях, її цінність та вразливість значно підвищують ризики для економічної безпеки. Для

правильного дослідження таких кримінальних правопорушень необхідно звернути особливу увагу на об'єкт злочинної діяльності.

Стосовно питання визначення об'єкта злочинних посягань в економічній сфері серед науковців немає одностайної думки. Так, Є. Л. Стрельцов вважає, що об'єктом є нормальна господарська діяльність [189, с. 240], А. І. Перепилиця трактує його як суспільні відносини у сфері економіки [158, с. 5], тоді як В. М. Попович підкреслює, що об'єкт охоплює весь комплекс відносин, пов'язаних із рухом коштів, речей, прав та дій у сфері цивільного обороту країни [162, с. 403].

У сучасних умовах воєнного стану в Україні та після втрати чинності Господарського кодексу особливої актуальності набуває кримінологічний підхід до аналізу господарської злочинності, який дозволяє не лише систематизувати ознаки кримінальних правопорушень, а й враховувати новітні форми правопорушень із застосуванням цифрових технологій, що вкрай важливо для забезпечення економічної безпеки держави.

Окремі дослідники дотримуються позиції, що родовим об'єктом злочинів в економічній сфері виступає чинна система ведення господарської діяльності [190, с. 64] або суспільні відносини, що формують цю систему [99, с. 259]. Професор В.О. Навроцький також підкреслює, що родовий об'єкт включає систему господарювання, що охоплює: комплекс галузей виробництва і праці, у яких створюється суспільний продукт та відбувається його розподіл і обмін, зокрема промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, торгівлю та сферу послуг; принципи та механізми функціонування окремих галузей та економіки загалом [142, с. 8].

Неоднозначність підходів щодо визначення об'єкта господарської злочинності зумовлена невідповідністю термінології та суперечностями між нормами кримінального, кримінального процесуального законодавства та господарського законодавства. Це ускладнює визначення, коли конкретні відносини можна вважати частиною господарської діяльності, а коли - ні. На практиці до таких відносин зазвичай відносять виробництво, розподіл та споживання товарів і послуг, оскільки саме на ці сфери найчастіше посягають

кримінальні правопорушення, що охоплюють конкретну територію та період часу.

Таким чином, специфіка кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності визначається їхнім впливом на процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, а також на рух продуктів праці. Водночас, як показує сучасний досвід, особливо в умовах воєнного стану, ці визначення можуть уточнюватися відповідно до нових викликів, але більш критичною є саме система класифікації таких правопорушень і її постійне вдосконалення.

Узагальнено кваліфікувати систему господарських кримінальних правопорушень можна за такими напрямками:

1. Кримінальні правопорушення у сфері незаконного використання бюджетних коштів - включають протиправні дії при складанні, розгляді, затвердженні та виконанні бюджетів усіх рівнів, а також під час контролю за їхнім використанням на підприємствах та в організаціях [84, с. 146]. Такі правопорушення зазвичай пов'язані з порушенням бюджетного законодавства, розтратами, шахрайством або зловживанням службовим становищем, що завдає шкоди державним та громадським інтересам.

2. Кримінальні правопорушення у сфері приватизації - охоплюють незаконні дії під час відчуження державного та комунального майна, включно з майном агропромислових підприємств, земельними ділянками, житловими фондами, паями та акціями. Основна ознака цих кримінальних правопорушень – їх вчинення в процесі приватизаційних процедур [74, с. 44].

3. Кримінальні правопорушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності - стосуються порушень законодавства при експортно-імпортних операціях, контрабанді, бартерних угодах, міжнародних фінансових операціях та діяльності органів фінансового контролю, включаючи Державну податкову службу, митницю та Національний банк України [105, с. 178].

4. Кримінальні правопорушення у паливно-енергетичному комплексі - охоплюють протиправні дії на об'єктах електроенергетики, паливної

промисловості, сланцевої та торф'яної промисловості, трубопровідного транспорту, мереж електропостачання та газопостачання [220, с. 150].

5. Кримінальні правопорушення в агропромисловому комплексі - стосуються протиправних дій у підприємствах сільського та рибного господарств, харчової промисловості, а також діяльності з виробництва, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. До цієї групи належать також кримінальні правопорушення, пов'язані з наданням технічної допомоги агропідприємствам та проведенням науково-дослідних робіт.

6. Кримінальні правопорушення у фінансово-кредитній сфері - охоплюють протиправні дії у банках, кредитних установах, лізингових компаніях, інвестиційних фондах та інших фінансових організаціях відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [169]. До об'єктів цих кримінальних правопорушень належать Національний банк України, інші банки, небанківські фінансові установи та банківська інфраструктура [50, с. 25].

7. Кримінальні правопорушення у сфері соціального страхування та захисту - включають протиправну діяльність фондів соціального страхування від нещасних випадків, тимчасової втрати працездатності, безробіття та інших систем соціального захисту пільгових категорій населення.

Таким чином, сучасний кримінологічний підхід до аналізу злочинності у сфері господарської діяльності дозволяє систематизувати категорії правопорушень та визначати пріоритети для ефективного розкриття цих кримінальних правопорушень, що особливо важливо в умовах воєнного стану та постійних реформ законодавства в Україні.

О. О. Дудоров пропонує власну класифікацію кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, яка охоплює:

1. Кримінальні правопорушення проти порядку обігу грошових коштів, цінних паперів та інших документів (статті 199, 200, 223¹, 224, 232¹, 232² КК України);

2. Кримінальні правопорушення проти системи оподаткування (статті 204, 212, 212¹ КК України);
3. Кримінальні правопорушення проти системи бюджетного регулювання (статті 210, 211 КК України);
4. Кримінальні правопорушення проти порядку переміщення предметів через митний кордон України (стаття 201 КК України);
5. Кримінальні правопорушення проти порядку здійснення підприємницької та іншої господарської діяльності (статті 203¹, 205¹, 209¹, 213 КК України);
6. Кримінальні правопорушення проти прав і законних інтересів кредиторів (статті 219-222 КК України);
7. Кримінальні правопорушення проти добросовісної конкуренції та антимонопольної діяльності (статті 206, 229, 231, 232 КК України) [113, с. 221].

Проте, на наш погляд, така класифікація є доволі загальною та формальною, оскільки вона побудована здебільшого на засадах галузей господарського права, яке втратило чинність після скасування Господарського кодексу України. В умовах воєнного стану ця система стає ще менш релевантною, оскільки економічні кримінальні правопорушення набувають нових форм і здебільшого тісно пов'язані з корупцією у державних органах, шахрайством із державними ресурсами та незаконним використанням гуманітарної та бюджетної допомоги.

Більш доцільною є класифікація, запропонована В.Я. Тацієм, О.І. Перепелицею та В.М. Киричко, яка включає такі групи кримінальних правопорушень:

1. Кримінальні правопорушення у сфері кредитно-фінансової, банківської та бюджетної систем України (статті 199, 200, 201, 204, 210, 211, 212, 212¹ КК України), що особливо актуально у період воєнного стану через випадки розкрадання бюджетних коштів, порушення правил фінансових транзакцій та незаконного списання кредитів;

2. Кримінальні правопорушення у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності господарюючих суб'єктів (статті 203¹, 205¹, 206, 209, 209¹, 213, 229, 231, 232 КК України), що сьогодні проявляються, наприклад, у спробах монополізації поставок гуманітарних ресурсів, незаконному завищенні цін на стратегічні товари та корупційних схемах під час держзакупівель;

3. Кримінальні правопорушення у сфері банкрутства (стаття 219 КК України), які у воєнний час часто стосуються незаконного виведення активів підприємств, що залишилися на тимчасово окупованих територіях;

4. Кримінальні правопорушення у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів (статті 222, 223¹, 224, 232¹, 232² КК України), що включають махінації із державними цінними паперами та маніпуляції з облігаціями воєнного фінансування;

5. Кримінальні правопорушення у сфері обслуговування споживачів (стаття 227 КК України), зокрема ненадання послуг у критично важливих сферах через необґрунтовані перебої або фіктивне підвищення цін;

6. Кримінальні правопорушення у сфері приватизації державного та комунального майна (стаття 233 КК України), що сьогодні проявляються у незаконних схемах перепродажу майна державних підприємств, що залишилися на окупованих територіях, або в умовах воєнної нестабільності.

Слід підкреслити, що сучасна економічна злочинність дедалі більше інтегрується у державну та політичну сферу. Це особливо проявляється під час воєнного стану, коли корупційні схеми охоплюють державні органи та органи місцевого самоврядування. Водночас шкода від таких дій виникає не завжди прямо, тож вони можуть виступати факультативним об'єктом. Якщо кримінальні правопорушення зачіпають одночасно основний економічний об'єкт і державну інституцію, необхідно застосовувати сукупну кваліфікацію [90, с. 172].

Особливої уваги потребує досудове розслідування кримінальних правопорушень із використанням комп'ютерних технологій. У сучасних умовах воєнного стану це означає не лише класичні кіберзлочини, а й економічні

кримінальні правопорушення, вчинені із застосуванням цифрових засобів: наприклад, незаконне перерахування гуманітарних коштів, приховування слідів розкрадання бюджетних ресурсів через електронні системи, кібершахрайство з держзакупівлями та обігом цінних паперів.

Деякі автори визначають використання комп'ютерних технологій у господарських кримінальних правопорушеннях як «цілеспрямоване застосування методів і засобів зберігання, передачі, обробки або знищення комп'ютерної інформації, що значно полегшує вчинення кримінального правопорушення або приховування його слідів». На нашу думку, у сучасних умовах воєнного стану важливо розглядати цифровий аспект господарських кримінальних правопорушень як окремий фактор ризику для державних фінансів, економічної стабільності та національної безпеки, що підкреслює актуальність кримінологічного підходу при кваліфікації таких кримінальних правопорушень.

У сучасному науковому контексті під поняттям «інформаційні технології» зазвичай розуміють «цілеспрямовану сукупність інформаційних процесів із застосуванням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують швидке оброблення даних, оперативний пошук інформації, розосередження даних та доступ до джерел інформації незалежно від їхнього місця розташування» [145, с. 462]. На нашу думку, це визначення повною мірою охоплює використання комп'ютерних технологій, однак варто підкреслити, що термін «інформаційні технології» є ширшим: не всі інформаційні технології є комп'ютерними, але всі комп'ютерні технології належать до інформаційних. Ця нюансована різниця особливо важлива для кримінологічного аналізу сучасних господарських кримінальних правопорушень, де цифрові засоби все частіше стають інструментом вчинення протиправних дій.

На жаль, в українському законодавстві досі відсутня єдина термінологія та системне узагальнення понять, які б повною мірою описували всі види правопорушень та наслідків неправомірного використання інформаційних технологій у межах комп'ютерних систем і мереж. Попри численні наукові

пропозиції щодо визначення цих понять, лише частково вони знайшли своє відображення у Кримінальному кодексі України. В умовах воєнного стану це питання набуває особливої актуальності, адже зростає ризик цифрових кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та фінансових потоків, включно з незаконним перерахуванням бюджетних коштів, шахрайством із гуманітарними ресурсами та кібершахрайством у державних закупівлях.

З точки зору теорії, «технологія» зазвичай визначається як сукупність засобів та способів переробки або перетворення будь-якого об'єкта: сировини, енергії, інформації тощо. Також її описують як концентроване вираження наукових знань і практичного досвіду, що дозволяє раціонально організувати процес із метою економії праці, енергії, матеріальних ресурсів та соціального часу. У цьому контексті виділяють три основні класи технологій: виробничі, інформаційні та соціальні. Інформаційні технології забезпечують раціональну організацію процесів, що відбуваються в інформаційній сфері суспільства, і особливо актуальні в умовах цифровізації економіки та воєнного стану.

У криміналістиці термін «технологія» використовується для позначення криміналістичних технологій, технологій процесу розслідування. Деякі науковці навіть визначають криміналістику як науку про технології. Наприклад, існує наукова позиція, що технологія – це найбільш доцільний і ефективний спосіб здійснення певних операцій у належній послідовності, коли виконавцю не чиниться протидія. Це визначення можна переносити на інформаційні та комп'ютерні технології, розглядаючи їх як методи перетворення та обробки інформації у певній послідовності дій, що полегшують або автоматизують виконання завдань.

У нашому дослідженні це розуміння є достатньо прийнятним для аналізу похідних понять, таких як комп'ютерні технології та інформаційні технології. Наприклад, в одному із словників інформаційні технології визначають як процеси та методи пошуку, збору, зберігання, обробки, надання та поширення інформації [181]. В іншому - як сукупність методів і засобів обробки та передачі

інформації, що розширюють знання людини та можливості управління соціальними і технічними процесами [192]. У більшості випадків ці технології включають комп'ютери, телекомунікації, програмне забезпечення та інші цифрові засоби [34]. Таким чином, комп'ютерні технології виступають лише інструментом реалізації ширших інформаційних технологій.

У сучасних умовах, особливо під час воєнного стану, інформаційні технології здебільшого реалізуються через комп'ютерні системи, що робить практично повним ототожнення цифрових та інформаційних технологій у кримінологічному аспекті. Власне, це підкреслює необхідність кримінологічного підходу до оцінки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням інформаційних технологій, адже саме вони сьогодні стають ключовим інструментом для вчинення економічних кримінальних правопорушень, від розкрадання бюджетних коштів до цифрового шахрайства з державними ресурсами.

У галузі інформатики під терміном «комп'ютерна мережа» зазвичай розуміють сукупність взаємопов'язаних комп'ютерів через канали передачі даних, які забезпечують спільне використання інформаційних ресурсів та обмін інформацією [34, с. 475]. Таке визначення чітко демонструє нерозривний взаємозв'язок між інформацією та комп'ютерною технікою.

З огляду на це, доцільним є застосування терміна «комп'ютерна техніка» як ключового інструменту при вчиненні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У такому контексті увага акцентується на самій техніці, основу якої складають електронно-обчислювальні машини, обладнання, прилади та пристрої з певними процесорами, а також відповідне програмне забезпечення. Саме через комп'ютерні системи сьогодні здійснюється значна частина економічних кримінальних правопорушень, зокрема шахрайство з фінансовими ресурсами, порушення податкових і бюджетних процедур та інші протиправні дії, що залишають серйозний кримінологічний слід.

В умовах воєнного стану в Україні особливо загострюється проблема латентності таких правопорушень. Їхня кількість зростає пропорційно до

кількості користувачів Інтернету та цифрових сервісів, а суспільна небезпека цих кримінальних правопорушень є надзвичайно високою. Криміналізація онлайн-середовища та використання цифрових інструментів у господарських кримінальних правопорушеннях створює серйозні виклики для правоохоронних органів, які включають [97, с. 66]:

- складнощі у встановленні місця перебування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- недостатню пов'язаність між елементами доказової бази;
- неможливість візуального спостереження та фіксації доказів;
- широке застосування засобів шифрування інформації з боку злочинців;
- міжнародний характер кримінальних правопорушень, що потребує координації з іншими державами.

Складність функціонування інформаційних та комп'ютерних технологій значною мірою ускладнює процес виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень. Виявлення слідової картини та встановлення процесу слідоутворення у сфері господарських кримінальних правопорушень із використанням комп'ютерних технологій потребує від слідчого або прокурора значних зусиль та спеціальних знань. Ці складності обумовлюють необхідність формування специфічних методик криміналістичного аналізу та досудового розслідування.

Комп'ютерні технології мають двоякий ефект: з одного боку, вони спрощують вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, з іншого - значно ускладнюють їх виявлення та розслідування. Особи, що вчиняють такі правопорушення, використовують цифрові засоби для оптимізації злочинних дій та приховування слідів, що ускладнює отримання криміналістично-значимої інформації. У цих умовах правоохоронні органи повинні адаптувати методи досудового розслідування та криміналістичні технології, зокрема під час виявлення економічних кримінальних правопорушень із використанням цифрових ресурсів.

Важливо також зазначити специфічні ознаки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій:

1. Протиправні дії відбуваються в межах господарських відносин – виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, а також продуктів праці;

2. Використання комп'ютерної техніки та цифрових технологій для вчинення кримінальних правопорушень, що включає як організацію дій, так і приховування слідів.

Криміналістичні особливості розкриття та розслідування таких правопорушень полягають у високій латентності, специфіці осіб, що їх вчиняють, швидкому розвитку інформаційних технологій, наявності широкого спектру криміналістично-значущих ознак, складності підбору експертів та відсутності чіткої системи протидії комп'ютерним господарським кримінальним правопорушенням. Все це ускладнює процес збору та систематизації доказів [56, с. 69; 81, с. 37].

Таким чином, сучасна кримінологія господарських кримінальних правопорушень в Україні потребує інтеграції знань про інформаційні та комп'ютерні технології в криміналістичну практику, особливо з огляду на цифровізацію економіки та виклики воєнного стану.

Загальна методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності становить базу для організації досудового розслідування та узагальнює досвід слідчої практики. Проте найбільш комплексною є підгрупа методик, що застосовується при розслідуванні економічних кримінальних правопорушень із використанням комп'ютерних технологій, особливо у сфері підприємництва та фінансових відносин. Значні труднощі виникають насамперед при розслідуванні шахрайства із фінансовими ресурсами, яке здійснюється із залученням сучасних цифрових засобів.

Найбільшу складність у сучасних умовах, зокрема під час воєнного стану, становлять такі кримінальні правопорушення: незаконні операції з платіжними

картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків; неправомірний доступ до комп'ютерних мереж господарюючих суб'єктів; підроблення документів, що подаються для проведення реєстраційних або фінансових дій; легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом; ухилення від сплати податків та митних платежів [31, с. 255].

Слід зазначити, що розробка та застосування методик розслідування має свої особливості, а саме:

1. Методику слід обирати залежно від підслідності та підвідомчості слідчих і оперативних підрозділів;
2. Методики, які використовуються для «традиційних» господарських кримінальних правопорушень, раніше зосереджували увагу на кримінальних правопорушеннях у сфері торгівлі та обслуговування населення;
3. Методики для розслідування найбільш небезпечних економічних кримінальних правопорушень потребують постійного удосконалення у зв'язку з появою нових способів протиправної діяльності, що раніше не були відомі правоохоронцям.

У контексті кримінально-правових норм слід розрізняти два підходи:

- а) «працюючі» норми, що регулюють діяння, пов'язані з ухиленням від податків, шахрайством із фінансовими ресурсами та порушенням порядку підприємницької діяльності;
- б) норми, що поки недостатньо ефективні, наприклад ті, що стосуються маніпуляцій цінами, банкрутства чи розголошення комерційної таємниці [31, с. 255].

До домінуючих проявів господарських кримінальних правопорушень із використанням комп'ютерних технологій відносять: несанкціонований доступ до інформації з обмеженим доступом у інформаційно-телекомунікаційних системах та мережах стратегічного значення; незаконне знищення або модифікацію інформації; втручання організованих злочинних груп у роботу міжбанківських електронних платіжних систем; відмивання незаконно отриманих коштів; застосування сучасних інформаційних технологій для

кримінальних правопорушень у сфері оподаткування; організовану комп'ютерну злочинність із тісними зв'язками з іншими видами організованої злочинності [23, с. 212; 81, с. 73].

Широке використання комп'ютерних технологій призвело до формування мереж напівлегальних фінансових установ, активного приховування джерел надходжень та відмивання коштів [96]. Це надає злочинцям можливість здійснювати фінансові операції дистанційно, без відвідування банківських відділень [126, с. 176], а також втручатися у буферну пам'ять електронних касових апаратів, що дозволяє приховувати реальні доходи від фіскальних органів [96].

Власне, у сучасних умовах української економіки, особливо під час воєнного стану, слідство та прокуратура мають особливо враховувати кримінологічні аспекти таких правопорушень, що поєднують технологічну складність, високий рівень латентності та загрозу для національної економічної безпеки.

Сучасні комп'ютерні технології та електронна інформація дедалі частіше виступають інструментом для вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. В умовах воєнного стану в Україні це набуває особливої актуальності через посилення економічної та інформаційної злочинності. До основних способів використання комп'ютерних технологій у протиправній діяльності належать: фальсифікація платіжних документів, підробка рахунків і платіжних відомостей, повторне отримання вже здійснених виплат, легалізація незаконних доходів через багаторазові валютні конвертації, здійснення покупок із фіктивною оплатою, незаконні операції із сировинними та паливно-енергетичними ресурсами, неправомірне одержання кредитів, підробка реєстраційних документів, незаконні маніпуляції з нерухомістю, отримання неправомірних пільг і послуг, розкрадання матеріальних цінностей, товарів та послуг, викрадення інформації та програмного забезпечення, підміна вихідних даних [81].

У сучасних умовах, зокрема під час воєнного стану, спостерігається значне ускладнення економічної злочинності через інтеграцію злочинних схем у політичні та державні процеси. Це проявляється у схемах фінансових маніпуляцій, коли організовані групи використовують підконтрольні підприємства та державні структури для легалізації коштів, що походять із незаконних джерел. Така тенденція підкреслює, що економічні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності в Україні сьогодні мають не лише фінансово-економічний, а й політико-організаційний вимір, що значно ускладнює їх виявлення і розкриття.

Кримінально-правове визначення таких правопорушень полягає в тому, що вони є корисливими, суспільно небезпечними діями, передбаченими Кримінальним кодексом України, які здійснюються у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг із застосуванням комп'ютерних технологій. Використання інформаційних систем та комп'ютерної техніки в таких діях спрямоване на полегшення вчинення кримінального правопорушення та приховування його слідів.

Особливу небезпеку становлять операції, що проводяться через мережі платіжних систем і криптовалютні платформи, адже вони дозволяють учасникам злочинних схем проводити фінансові операції анонімно та без фізичного контакту з банками [126, с. 176]. Наприклад, на території України під час воєнного стану були зафіксовані випадки масових незаконних транзакцій через електронні платіжні системи з метою конвертації коштів, розкрадання гуманітарної допомоги та відмивання фінансових ресурсів, що належать державним підприємствам.

Власне, методологічна складність розкриття таких кримінальних правопорушень полягає в їх високій латентності, швидкому оновленні технологічних засобів і використанні складних схем приховування слідів протиправної діяльності. Злочинці застосовують шифрування даних, маніпулюють базами електронних документів, втручаються у роботу систем обліку та фінансового контролю, а також активно використовують сервіси

міжнародних платіжних систем, що створює додаткові труднощі для слідчих [23, с. 212; 97, с. 73].

Таким чином, сучасне кримінологічне розуміння кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності вимагає комплексного підходу, що враховує:

- поєднання господарських та фінансових відносин із цифровими технологіями;
- високий рівень латентності та технічну складність виявлення кримінальних правопорушень;
- інтеграцію економічних кримінальних правопорушень у державні і політичні процеси;
- необхідність залучення висококваліфікованих фахівців із комп'ютерної безпеки та фінансових технологій для проведення досудових розслідувань.

Враховуючи вище викладене, можемо запропонувати авторське визначення сучасної злочинності у сфері господарської діяльності. Сучасна злочинність у сфері господарської діяльності - це сукупність корисливих, суспільно небезпечних діянь, що вчиняються суб'єктами господарювання або іншими особами в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, включно з використанням комп'ютерних та інформаційних технологій, із метою незаконного збагачення, приховування протиправних дій або отримання неправомірних переваг, що супроводжуються високою латентністю, значним ризиком поширення у державних, політичних і економічних структурах та потребують комплексного кримінологічного аналізу для ефективного запобігання та розкриття.

Власне, розгляд кримінальних правопорушень як системи взаємопов'язаних діянь дозволяє більш чітко відобразити їх механізми та технологію вчинення, що сприятиме розробці ефективних методичних рекомендацій для слідчих і прокурорів та зменшенню кількості таких кримінальних правопорушень у сучасних умовах України, з урахуванням впливу воєнного стану та втрати чинності Господарського кодексу.

1.3. Методологія кримінологічного дослідження злочинності у господарській сфері

Джерелом суспільних потреб, які стимулюють розвиток кримінології, є проблема злочинності, що залишається актуальною для будь-якої держави, зокрема для України, де воєнний стан та втрата чинності Господарського кодексу створили додаткові виклики для економічної стабільності та правопорядку. За даними численних опитувань громадської думки як в Україні, так і в інших країнах, проблема злочинності давно посідає одне з провідних місць серед соціально-економічних проблем, поступаючись хіба що питанням матеріального добробуту та економічного розвитку [79, с. 47].

Особливо актуальною є злочинність у господарській сфері, яка в сучасних умовах стала більш динамічною та складною. Втрата чинності Господарського кодексу призвела до значного правового вакууму, що створило сприятливе середовище для нових форм економічних кримінальних правопорушень, включаючи шахрайство, розтрату та корупційні схеми. Злочинність у господарській сфері не лише шкодить державним та приватним економічним інтересам, а й підриває довіру до інституцій, що критично важливо у воєнний час. Сучасна кримінологія повинна спрямовувати свої зусилля на дослідження не лише класичних форм господарських кримінальних правопорушень, а й тих, що виникають у кризових умовах, зокрема пов'язаних із воєнними та надзвичайними ситуаціями.

Злочинність розглядають як мегапроблему для функціонування суспільства і держави, що загрожує національній безпеці через своє прагнення до насильства, руйнування соціальних цінностей та деформації суспільних і державних інститутів. У випадку господарської злочинності це проявляється у вигляді економічних збитків, порушень контрактних відносин, несанкціонованих операцій із державними ресурсами та порушенням правил ведення бізнесу. Ці аспекти стають критично важливими під час воєнного стану,

коли державні ресурси та економічні механізми перебувають під підвищеним ризиком.

Методологічне осмислення злочинності у господарській сфері потребує визначення чітких понять та категорій. Кримінологічна наука дозволяє розмежувати феномен злочинності та її прояви, враховуючи, що аналіз лише зареєстрованих кримінальних правопорушень не відображає повної картини явища. Далеко до сьогодні науковці ставили питання, чи можна розглядати злочинність лише як сукупність індивідуальних актів, підкреслюючи потребу в глибокому методологічному підході [24]. У сучасних умовах України це особливо актуально: економічні кримінальні правопорушення часто залишаються поза офіційною статистикою через воєнний стан, тимчасову відсутність регуляторних механізмів і правовий вакуум після скасування Господарського кодексу.

Серед вітчизняних науковців, які досліджували злочинність, значну увагу приділено проблемам господарських кримінальних правопорушень - Ю. В. Баулін, А. М. Бойко, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін та ін. Зарубіжні дослідники досліджували соціальні та економічні аспекти злочинності, що дозволяє інтегрувати міжнародний досвід у кримінологічні дослідження в Україні. Додатково, роботи в роботах науковців висвітлюються механізми злочинної поведінки в господарській сфері та соціальні чинники її виникнення [123, с. 32].

Складна структура злочинності вимагає широкого спектру кримінологічних методів дослідження. Для господарських кримінальних правопорушень це включає: визначення поняття злочинності та її ознак у економічному контексті, кількісно-якісну оцінку проявів злочинності, аналіз взаємозв'язку окремого кримінального правопорушення та загальної кримінологічної картини, оцінку ризиків для бізнесу та державних інтересів. На нашу думку, сучасна кримінологія повинна поєднувати класичні кримінологічні підходи з економічним аналізом та соціологічними методами, що дозволить не лише діагностувати злочинність, а й прогнозувати її розвиток у кризових умовах.

Сучасне українське суспільство характеризується фрагментаризацією, індивідуалізацією, глобалізацією та інформатизацією, що впливає на структуру господарської злочинності. Соціально-психологічні наслідки воєнного стану стимулюють появу нових схем шахрайства, корупційних дій та маніпуляцій у бізнес-середовищі. Кримінологічна теорія повинна інтегрувати результати соціологічних та економічних досліджень, що дозволить розробити ефективні стратегії впливу на злочинність і попередження її поширення.

Зокрема, науковці аналізували проблему кримінального правопорушення через соціокультурну концепцію та механізми злочинної поведінки, враховуючи сучасні соціально-економічні та технологічні процеси. Лише міждисциплінарний підхід, який поєднує кримінологічну науку, соціологію, економіку та правознавство, здатен забезпечити ефективну методологію дослідження злочинності у господарській сфері України, особливо в умовах воєнного стану та реформування правової бази.

Сучасні наукові дослідження свідчать, що нинішній етап розвитку науки характеризується формуванням посткласичної парадигми, яка відзначається посиленням міждисциплінарного синтезу знань і ґрунтується на принципах глобального еволюціонізму [69, с. 117]. Особливістю цього етапу є не прагнення до повної уніфікації знань, а збереження єдності та різноманітності дисциплінарних онтологій, де кожна галузь науки виступає частиною складної цілісності, конкретизуючи принципи глобальної еволюції. Саме такий підхід дозволяє кримінології, як науці про злочинність, інтегрувати економічні, соціологічні та правові аспекти дослідження, що особливо актуально в умовах сучасної України, де воєнний стан і правові трансформації створюють нові форми економічних кримінальних правопорушень.

Розвиток сучасної наукової картини світу є одночасно пошуком нових світоглядних сенсів і відповідей на історичні виклики цивілізації. Друга половина XX століття відзначилась інтенсивним розвитком міждисциплінарних досліджень, у яких синкретичний підхід дозволяв по-новому вирішувати «старі» та «нові» проблеми людства. Одним із яскравих прикладів є поява синергетики -

наукового напрямку, що розглядає суспільство як надскладну відкриту систему, що обмінюється енергією, інформацією та речовиною з навколишнім середовищем і в біфуркаційних станах набуває потенціалу до саморозвитку [131, с. 167, 135, с. 29].

Злочинність у господарській сфері є саме таким складним соціальним явищем, дослідження якого потребує комплексних методів. Методологія і методика виступають інструментами для розв'язання наукових завдань пізнання, а від їх якості залежить ступінь наближення до об'єктивного відображення явища. У цьому контексті межі між теорією та методом часто розмиваються: перед застосуванням методів дослідження необхідно чітко усвідомити наукове завдання і обрати відповідні підходи. Наприклад, кримінологи минулих часів, спираючись на діалектичний та історичний матеріалізм, розглядали злочинність як соціальне явище [112, с. 127]. На сучасному етапі, враховуючи правовий вакуум після втрати чинності Господарського кодексу таке розуміння слід доповнювати економічними, соціальними та безпековими аспектами господарської злочинності.

Наукове пізнання можливе лише за умови, що дослідження об'єктів і явищ проводиться відповідно до вимог теорії пізнання, яка визначає сутність, закономірності та засоби отримання знань. Методологія, у цьому контексті, виступає системою положень і вимог, що забезпечують наукове пізнання: вона включає філософсько-діалектичні закони, категорії, логічні принципи та методи аналізу об'єктивної дійсності [117, с. 15]. Для кримінології це означає, що методологічні засоби повинні забезпечувати глибоке і багатопланове дослідження злочинності, особливо її проявів у господарській сфері, включаючи шахрайство, корупційні схеми та інші економічні правопорушення.

Методологія також виступає сферою самосвідомості науки, де оцінюються засоби дослідження з точки зору їх адекватності завданню, що відрізняє її від гносеології, яка зосереджена на досягненні істини. Вона поєднує логіку пізнання та практичні методи, де метод розуміється не лише як спосіб досягнення мети, а й як впорядкована діяльність [217, с. 31]. У випадку кримінологічних досліджень

господарської злочинності це означає застосування методів, що дозволяють аналізувати складні соціально-економічні процеси, взаємозв'язки правових та економічних чинників, а також вплив воєнного стану на структуру злочинності.

Методологічний підхід доцільно розуміти як базову орієнтацію наукового дослідження, певну позицію або ракурс, з якого аналізується об'єкт пізнання, а також як принцип, що визначає та спрямовує загальну стратегію дослідження. Водночас жоден окремий підхід не є вичерпним; у кримінологічних дослідженнях господарської злочинності зазвичай поєднується сукупність підходів, за умови, що вони не суперечать один одному. Поєднання міждисциплінарних, соціологічних, економічних та правових підходів дозволяє сформувати ефективну методологію кримінологічного дослідження злочинності у господарській сфері України, враховуючи сучасні виклики та трансформації правового поля.

Сучасна наука потребує значного обсягу підготовчої та експериментальної роботи, що має виконуватися на високому професійному рівні. Цей професіоналізм неможливий без достатнього методологічного озброєння, яке є основою будь-якої системної діяльності, зокрема й наукової [107, с. 165].

При аналізі методологічної проблематики важливо розглянути співвідношення класичних та некласичних методів пізнання, джерела суперечностей між теорією та практичним життям у сучасних умовах, а також функцію методології як інструменту не лише пізнання, а й трансформації соціальної реальності. Феномен методології є багатогранним і включає філософські, культурологічні, соціально-психологічні й інші аспекти. Методологія науки визначає не лише засоби проведення досліджень, а й специфіку функціонування науки в суспільстві - її історію, традиції постановки проблем, організаційні моделі та статус у науковому середовищі. Вона формує основні наукові уявлення, сучасні стандарти дослідження та напрями міждисциплінарного діалогу, визначаючи точку зору науки на об'єктивну дійсність [61, с. 59]. У контексті кримінології господарської злочинності саме

методологія дозволяє поєднати соціологічний, економічний та правовий аналіз для вироблення дієвих рекомендацій щодо запобігання злочинам.

Методологічні проблеми кримінології активно обговорювалися сучасними вітчизняними науковцями, серед яких Б. М. Головкін, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, С. Ю. Лукашевич, О. Є. Маноха, В. Ф. Оболенцев та інші. Зокрема, В. Ф. Оболенцев наголошує, що на сучасному етапі розвитку кримінології першочерговим є питання методології, тобто базових засад, на яких ґрунтується пізнання злочинності. Він вважає, що для адекватного розуміння проблеми запобігання злочинності слід враховувати досягнення природничих наук, а також концепцію Надрозуму, що має значення для осмислення свободи волі людини, у тому числі й при вчиненні злочинних дій [147, с. 107]. Такий підхід дозволяє краще розуміти економічну злочинність у сучасній Україні, де вплив воєнного стану та правовий вакуум після втрати чинності Господарського кодексу створюють нові криміногенні умови.

О. Є. Маноха підкреслює, що кримінологія спирається на загальнофілософські та соціологічні методи, водночас виступаючи методологічною основою низки правових дисциплін, що потребують застосування кримінологічних методів: загальносистемного, історико-порівняльного, соціологічного, психолого-педагогічного, математичного та статистичного [135, с. 29]. Автор справедливо зазначає, що злочинність визначається як об'єктивними факторами (криміногенне середовище та деформовані потреби), так і суб'єктивними (неадекватне усвідомлення, протиправне задоволення потреб). Поєднання цих факторів у сучасних умовах України визначає типи господарських кримінальних правопорушень, включно з корупційними схемами, шахрайством та незаконним присвоєнням державних ресурсів.

О. Г. Кулик виокремлює низку принципів кримінологічного аналізу: залучення всіх джерел інформації про злочинність, перевага суцільного та репрезентативного спостереження, структуризація даних, визначення точного змісту показників, поступовий перехід до моніторингу, а також застосування

простих статистичних методів, придатних для практичного використання [124, с. 55]. Моніторинг і створення електронних баз даних про злочинність у господарській сфері є критично важливими для сучасної України, де воєнний стан ускладнює традиційний контроль за злочинністю.

О. М. Костенко пропонує концепцію соціального натуралізму, за якою всі соціальні явища, включаючи злочинність, розглядаються як наслідок взаємодії волі та свідомості людей із законами природи [102, с. 137; 103, с. 35]. Він підкреслює, що сваволя та ілюзії людини породжують соціальне зло, найнебезпечнішою формою якого є злочинність, включно з тероризмом, організованою злочинністю та корупцією [101, с. 7]. Такий підхід дозволяє осмислити стійкі закономірності злочинності в умовах трансформації українського законодавства та воєнного стану, зокрема у сфері господарських відносин.

Отже, методологія кримінології виступає не лише засобом наукового пізнання, а й інструментом аналізу та прогнозування злочинності, що дозволяє ефективно адаптувати наукові підходи до сучасних умов України та забезпечує системний підхід до вивчення кримінальних правопорушень у господарській сфері.

На сучасному етапі розвитку науки та філософії суспільні явища розглядаються з урахуванням підходів синергетики та метафізики. Зокрема, С. Ю. Лукашевич підкреслює, що поява синергетики як методологічної парадигми наукового пізнання в другій половині XX ст. була пов'язана з усвідомленням нелінійного характеру причинності у соціальній сфері та необхідності врахування багатьох взаємопов'язаних факторів у дослідженні соціального буття. Суттєвими характеристиками нелінійного мислення є інтенсивність та багатовекторність дискурсу. Інтенсивність дозволяє оцінювати цілісність проблеми з позицій міждисциплінарного підходу, а багатовекторність дискурсу забезпечує врахування різноманітних впливів на досліджуваний процес та досягнення результатів через системну взаємодію як усередині системи, так і поза нею [130, с. 12].

Лукашевич також досліджував диференціацію соціального середовища та конкретизацію прямих і зворотних зв'язків на різних рівнях систем, використовуючи теорію самоорганізації складних динамічних систем [70, с. 159]. Важливим аспектом застосування синергетичного підходу є врахування того, що методологічний зміст належить самим теоретичним принципам синергетики: порушена симетрія системи, впорядкованість через флуктуації, підлеглість, нелінійність, випадковість як доповнення до необхідності [132, с. 91-92].

У контексті кримінологічних досліджень можна зазначити, що складно організовані соціальні системи, до яких належить і господарська сфера, демонструють тенденцію до розпаду при досягненні піку розвитку, що породжує філософську діалектичну дихотомію: усталеність виникає з неусталеності, а нові структурні утворення з'являються унаслідок випадкових процесів [123, с. 31]. У сучасних умовах України, де воєнний стан і правовий вакуум після втрати чинності Господарського кодексу створюють додаткові криміногенні ризики, саме цей підхід дозволяє враховувати складні взаємозв'язки між об'єктивними та суб'єктивними чинниками злочинності.

Застосування синергетики до вивчення правових явищ може здійснюватися у двох напрямках: спершу - у загальноправових науках (теорія держави і права, філософія права), з поступовим поширенням на спеціальні та галузеві правові дисципліни; далі - від соціальних і соціально-правових явищ до конкретних правових [67, с. 11]. Проте, як і раніше, синергетичні методи зазнають критики щодо механіцизму, редукціонізму та фізикалізму.

Одночасно ведуться спроби осмислити соціальні явища з позицій метафізики, застосовуючи принципи синергії та самоорганізації та трансцендентальні методи. Такі підходи є корисними для побудови моделі криміногенної ситуації у господарській сфері, однак методологічна база розвитку кримінології залишається діалектична, і саме через категорії діалектики - одиничне, особливе, загальне; частина і ціле; елемент, структура, система; форма і зміст; причина і наслідок; необхідність і випадковість; можливість і

дійсність; явище і сутність - можливо осмислити складні прояви злочинності та їх закономірності [186, с. 73].

Традиційні підходи до вивчення правових явищ лишаються ефективними для формулювання понять і категорій, визначення їхніх формальних відношень, систематизації та класифікації [66, с. 3]. Юриспруденція як наука вивчає правову діяльність людей, що потребує регулювання, і включає аналіз соціальної та історичної зумовленості права, його взаємозв'язків із економічними, політичними, культурними, моральними та психологічними чинниками [206, с. 295].

З огляду на вищевикладене, найбільш продуктивними для пояснення джерел злочинності є філософські принципи діалектики: універсальний зв'язок явищ, соціальний детермінізм, історизм, діалектичні суперечності та системний підхід при аналізі соціальних процесів. Ці принципи, сформульовані ще у давнину і розвинуті протягом століть, залишаються актуальними й у сучасній кримінологічній науці України та дозволяють адекватно аналізувати злочинність у господарській сфері навіть в умовах воєнного стану та правового вакууму [63, с. 117].

Звернення до категорії причинності є методологічно необхідним для кримінологічного осмислення злочинності у господарській сфері. Причинність як фундаментальна філософська категорія слугує базою наукового пізнання об'єктивної дійсності та виходить з того, що всі реальні явища й процеси виникають, функціонують і змінюються не випадково, а внаслідок дії конкретних причин. Ідея загального зв'язку явищ та «ланцюга причин», що сформувалася ще в античній філософії, у сучасному науковому дискурсі трансформувалася в об'єктивний закон причинності, відповідно до якого певне явище (причина) за наявності визначених умов неминуче породжує інше явище (наслідок). Саме цей закон забезпечує можливість раціонального пояснення складних соціальних процесів, формування логічної картини дійсності та прогнозування її розвитку [63, с. 115].

Практика наукових досліджень переконливо свідчить, що жодне соціальне явище, у тому числі злочинність у господарській сфері, не виникає ізольовано. Будь-який злочинний прояв є результатом дії сукупності чинників. У цьому контексті під причиною розуміється явище або процес, який безпосередньо породжує інший, тоді як наслідком є результат дії цієї причини. Водночас умови формують середовище реалізації причини або створюють можливість її дії, перебуваючи з наслідком у зумовлювальному зв'язку [120, с. 109].

Класичним прикладом системного підходу до аналізу причин злочинності є класифікація, де всі фактори злочинності поділялися на індивідуальні (антропологічні), фізичні та соціальні. Такий підхід заклав підґрунтя для розуміння злочинності саме як соціального явища, що є надзвичайно актуальним і для сучасних кримінологічних досліджень економічних правопорушень.

У межах кримінологічної методології вихідним є положення про універсальну причинну зумовленість усіх явищ. Закон причинності заперечує існування безпричинних процесів і визначає детермінований характер розвитку як природи, так і суспільства. Залежно від ставлення до цього закону філософів традиційно поділяють на детерміністів та індетерміністів. Для кримінології ж принцип детермінізму має ключове значення, оскільки дозволяє встановлювати зв'язки між соціальними умовами та злочинною поведінкою.

Розуміння причинно-наслідкових зв'язків виконує важливу прикладну функцію: знання причин і умов злочинності дає змогу не лише пояснювати минулі події, а й прогнозувати розвиток криміногенної ситуації та формувати ефективні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану [63, с. 119]. Саме тому дослідження злочинності та особи злочинця є необхідною передумовою для розроблення сучасної кримінальної політики.

Застосування закону причинності до аналізу суспільних процесів утворює концепцію соціального детермінізму, ядром якої є визнання закономірного характеру соціального розвитку. Соціальні явища, включно зі злочинністю у господарській сфері, як правило, зумовлюються не одним чинником, а їх

сукупністю. Особливість соціальних причинних зв'язків полягає в тому, що вони опосередковуються свідомістю людей, трансформуються у мотивацію поведінки та реалізуються через інтереси окремих осіб і соціальних груп. В умовах трансформації економічних відносин в Україні, скасування Господарського кодексу та дії воєнного стану ці зв'язки набувають нових форм, що потребує їх переосмислення з позицій принципу історизму [63, с. 115].

Проблематиці причинності у кримінології значну увагу приділяв М.В. Сметаніна, яка досліджувала антисуспільну поведінку як масове соціальне явище (злочинність) і як окреме, одиничне кримінальне правопорушення [183]. Такий підхід дозволяє поєднувати макро- і мікрорівні аналізу, що є особливо важливим при дослідженні господарської злочинності.

Науковиця розглядала кримінологічну детермінацію як різновид соціальної детермінації та наголошувала на необхідності аналізу детермінантів злочинності через їх функціонально-динамічні зв'язки, не обов'язково зводячи дослідження до жорстких цілісних систем. Такий підхід є продуктивним для аналізу нестабільних соціально-економічних процесів, характерних для сучасної України.

Власну розгорнуту теорію детермінації злочинності запропонував А. П. Закалюк, який окреслив основні детермінанти злочинності у сучасному українському суспільстві та підкреслив необхідність очищення наукового аналізу від ідеологічних і політичних нашарувань [90, с. 183]. Проведений ним аналіз свідчить, що криміногенна ситуація в Україні залишається складною і має тенденцію до загострення, а значна частина причин і умов окремих видів кримінальних правопорушень досі потребує ґрунтового наукового з'ясування [78, с. 231].

У кримінології детермінація злочинності означає встановлення системи причинно-наслідкових та зумовлювальних зв'язків між соціальними чинниками і злочинною поведінкою. Йдеться про всю сукупність явищ, процесів і фактів, з якими злочинність перебуває у взаємозв'язку та якими вона обумовлюється [39,

с. 114]. Відтак кримінологічна детермінація органічно вписується у ширше вчення про соціальну детермінацію.

Сучасні кримінологічні підходи до детермінації злочинності А. М. Бойко систематизував у шість основних концепцій: факторну (одно- та багатофакторну), соціально-психологічну, концепцію соціальних протиріч, комбіновану, інтеракціоністську та підхід універсального натуралізму. Водночас автор справедливо наголошує, що найбільш адекватним є комплексний аналіз усієї системи детермінантів на різних рівнях злочинної активності [39, с. 117].

На наш погляд, саме такий інтегративний підхід є методологічно обґрунтованим для дослідження злочинності у господарській сфері в умовах сучасної України, з урахуванням глибоких соціально-економічних трансформацій, правових змін та викликів воєнного часу.

У філософському та кримінологічному пізнанні вихідним є положення про те, що кожному предмету й явищу об'єктивної дійсності притаманна внутрішня суперечливість. Внутрішні протилежності не існують ізольовано, а перебувають у постійній взаємодії, взаємозумовленості та боротьбі. Саме на цьому фундаментальному положенні базується вчення про діалектичну суперечність, яка на всіх етапах свого виникнення, розвитку та подолання виступає рушійною силою змін і розвитку. Співіснування та боротьба протилежних сторін становлять внутрішню логіку руху. Ще Геракліт пов'язував розвиток із боротьбою протилежностей, а Гегель ґрунтовно обґрунтував тезу про те, що будь-який рух за своєю природою є проявом діалектики суперечності [63, с. 117].

Діалектичний метод спирається на три універсальні закони: закон переходу кількісних змін у якісні, закон єдності та боротьби протилежностей і закон заперечення заперечення. Їх універсальність зумовлена тим, що вони діють у природі, суспільстві та пізнавальній діяльності людини [205, с. 216]. Для кримінології ці закони мають не абстрактне, а прикладне значення, оскільки дозволяють пояснювати еволюцію злочинності, у тому числі в господарській сфері, як результат накопичення соціально-економічних і правових протиріч.

Закон єдності та боротьби протилежностей відображає фундаментальну властивість соціальної реальності: будь-які процеси містять внутрішні суперечливі тенденції, що взаємодіють і водночас конфліктують між собою. У кожному конкретному соціальному явищі тотожність і відмінність виступають як протилежні сторони, взаємодія яких породжує рух і зміни. Саме ця взаємодія, за Гегелем, і становить сутність суперечності як філософської категорії.

Якщо розглядати злочинність крізь призму соціального конфлікту, то вона постає як форма взаємодії соціальних груп і суб'єктів, інтереси яких є протилежними та не знаходять узгодження в межах наявних соціально-економічних і правових механізмів. У цьому контексті категорія «антагонізм» дозволяє описати найбільш гостру форму соціальної суперечності, що характеризується непримиренною боротьбою протилежних інтересів. Антагоністичні суперечності не можуть бути розв'язані в межах старої соціальної якості та потребують формування нових основ і меж розвитку. У суспільстві такі суперечності проходять певні стадії: зародження, розгортання, загострення і розв'язання на іншому якісному рівні. На відміну від природних процесів, соціальні антагонізми не є статичними й за певних умов можуть трансформуватися у такі, що підлягають розв'язанню [205, с. 219].

З огляду на це, принципово важливо враховувати соціальну природу злочинності як суспільного явища. Ще А. Кетле, аналізуючи закономірності злочинної поведінки, наголошував, що кожен соціальний стан зумовлює певну кількість і певну структуру вчинків, які є необхідним наслідком організації суспільства [119, с. 30]. Це положення зберігає актуальність і сьогодні, особливо в умовах воєнного стану, структурної перебудови економіки та зміни правового регулювання господарської діяльності після втрати чинності Господарського кодексу України.

У кримінології значного поширення набула ідея аналізу злочинності з позицій системного підходу. Відповідно до нього злочинність розглядається як відносно самостійна, динамічна та ймовірнісна соціальна сукупність, елементами якої є окремі кримінальні правопорушення та їх однорідні групи.

Взаємозв'язок цих елементів формує якісно нове явище, що не зводиться до простої суми одиничних правопорушень і має власні закономірності розвитку [63, с. 120]. Водночас системний підхід породжує низку дискусій, зокрема щодо співвідношення колективних закономірностей злочинності та принципу індивідуальної відповідальності за кримінальне правопорушення, а також щодо джерел організації так званої «злочинної системи».

У науковій літературі обґрунтовано звертається увага на те, що не всі дослідники визнають злочинність цілісною функціональною системою. Частина вчених вважає, що між окремими кримінальними правопорушеннями у більшості випадків відсутні стійкі внутрішні зв'язки, а сама злочинність зберігається не завдяки саморозвитку, а під впливом зовнішніх соціальних причин і умов, зумовлених конкретно-історичними обставинами розвитку суспільства.

Подібну позицію і автори, які наголошували на статистичному характері узагальнення кримінальних правопорушень і злочинців. На їх думку, сукупність кримінальних правопорушень є лише класом однорідних явищ, а не самостійним соціальним феноменом із власною статистичною природою. Водночас науковці справедливо застерігав від ігнорування того факту, що злочинність як соціальне явище неможлива без існування окремих кримінальних правопорушень.

В. В. Польщиков також піддавав сумніву доведеність системного характеру злочинності, зазначаючи, що доцільніше говорити не про злочинність як систему, а про наявність системних ознак у її окремих сегментах і проявах [161]. Такий підхід є особливо продуктивним для аналізу господарської злочинності, яка в умовах воєнного часу характеризується фрагментарністю, ситуативністю та високою залежністю від зовнішніх соціально-економічних факторів.

Водночас у наукових працях наголошується, що системний аналіз має передусім прикладний характер: для кожного об'єкта дослідження формується власна методологічна модель, яка не може бути механічно перенесена на інші явища, навіть структурно подібні. З цього випливає принципово важливий

методологічний висновок: системний підхід сам по собі не здатний розв'язувати змістовні наукові проблеми, а лише створює інструментарій для їх осмислення.

На наш погляд, у методології кримінологічного дослідження злочинності у господарській сфері доцільно поєднувати діалектичний аналіз соціальних суперечностей із вибіркоvim застосуванням системного підходу. Це дозволяє адекватно відобразити складну, суперечливу та динамічну природу економічної злочинності в сучасній Україні, особливо в умовах правових трансформацій і воєнних викликів.

У сучасній кримінологічній доктрині питання розгляду злочинності як системного утворення не є однозначним, що підтверджується наявністю критичних підходів навіть у новітніх наукових джерелах. Це свідчить про методологічну складність аналізу злочинності, особливо у сфері господарської діяльності, яка в умовах трансформації правового регулювання та воєнного стану зазнає істотних змін.

Так, О. Г. Фролова, обґрунтовуючи системний підхід, підкреслювала, що злочинність не може зводитися до простої арифметичної суми окремих кримінальних правопорушень, а становить органічну сукупність, у якій між усіма ознаками та властивостями існує діалектичний зв'язок. На її думку, злочинність як узагальнююча категорія відображає найбільш істотні, закономірні риси окремих кримінальних правопорушень, відсікаючи випадкові характеристики, релевантні лише для одиничних проявів кримінальної поведінки [208].

Водночас така аргументація не позбавлена дискусійності. З кримінологічних позицій слід визнати, що між окремими видами злочинності, зокрема між господарськими, статевими, необережними чи гендерно зумовленими кримінальними правопорушеннями, часто простежується лише опосередкований або взагалі слабкий зв'язок. За таких умов говорити про їх органічну єдність у строгому системному розумінні видається методологічно сумнівним. Крім того, у науці поняття «органічної системи» традиційно застосовується до біологічних, психологічних, соціально-економічних або

складних технічних утворень, тоді як злочинність має специфічну соціально-правову природу.

З позицій кримінології господарської злочинності особливо важливо розмежовувати індивідуальний та макросоціальний рівні аналізу. Конкретне кримінальне правопорушення у сфері економіки вчиняється конкретною особою і несе на собі відбиток її мотивації, правосвідомості та соціального досвіду. Водночас злочинність як масове явище є індикатором стану суспільного організму, результатом дії сукупності соціальних, економічних, правових та інституційних чинників. Вона проявляється у формі статистичних закономірностей, які значною мірою залежать від ефективності правоохоронної системи, якості кримінального законодавства та практики обліку кримінальних правопорушень [63, с. 121].

Саме в цьому контексті злочинність у господарській сфері в умовах воєнного стану набуває особливої кримінологічної значущості. Втрата чинності Господарського кодексу України, реформування економічного законодавства, спрощення регуляторних процедур та перерозподіл бюджетних ресурсів створюють нові криміногенні ризики, які не можуть бути пояснені виключно через аналіз окремих кримінальних правопорушень. Тут проявляється дія загально-соціальних закономірностей, а не лише індивідуальної злочинної волі.

Попри критику, системний підхід зберігає методологічну цінність у межах кримінологічного дослідження, насамперед у частині постановки наукових проблем і здійснення дескриптивного аналізу вже накопиченого знання. Окремі дослідники слушно зазначають, що злочинність відображає об'єктивні зв'язки та залежності як усередині самого явища, так і між злочинністю та детермінуючими її чинниками, у тому числі сформованими системою протидії злочинності [127, с. 141].

Суспільство загалом може розглядатися як складна система, якій притаманна властивість цілісності. У таких системах виникають синергетичні зв'язки, що породжують нові якості, які не зводяться до властивостей окремих елементів. Для кримінології це означає, що злочинність як соціальний феномен

не може бути повністю пояснена через просте агрегування фактів кримінальної поведінки.

Тривалий час наукове пізнання ґрунтувалося на редукціоністському підході, відповідно до якого складні соціальні явища намагалися пояснити через закони більш простих рівнів організації. Однак такий підхід ігнорує специфіку вищих соціальних рівнів і не дає змоги адекватно пояснити злочинність у складних соціально-економічних умовах, зокрема в період воєнного стану.

Сучасні підходи, що розвиваються в межах теорії складних систем, базуються на концепції емерджентності, або системного ефекту. Емерджентність означає наявність у системи таких властивостей, які відсутні у її складових і не можуть бути зведені до їх простої суми. У кримінологічному контексті це дозволяє розглядати злочинність як якісно нову соціальну реальність, що виникає на певному рівні суспільної організації [125, с. 9].

Разом із тим у сучасній кримінології досі відсутнє уніфіковане визначення злочинності, а також чітке розмежування її «вузького» та «широкого» розуміння.

Ілюстративною у цьому контексті є запропонована науковцями магнітна модель злочинності, згідно з якою соціальні детермінанти виступають аналогом магніту, що формує «поле соціальної напруги», у межах якого відбувається масове вчинення кримінальних правопорушень. Потужність цього поля безпосередньо залежить від сили криміногенних чинників, що особливо наочно проявляється в кризові періоди розвитку держави, зокрема під час війни.

У такому розумінні злочинність постає як стан суспільства, за якого вчинення значної кількості кримінальних правопорушень сприймається як закономірне і повторюване явище. Саме масовість кримінальних проявів, відповідно до діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні, формує нову соціальну реальність.

Методологічно важливим є також урахування зв'язку злочинності з механізмом криміналізації. Злочинність можна розглядати як результат дії цього механізму, своєрідну оціночну форму, яка наповнюється конкретними суспільно небезпечними діями. У господарській сфері це набуває особливої

актуальності з огляду на зміну нормативних підходів до регулювання економічних відносин після втрати чинності Господарського кодексу України.

У незалежній Україні простежується тенденція до відходу від суто формально-юридичного тлумачення злочинності та пошуку її сутнісних характеристик. Академік А. П. Закалюк обґрунтовував необхідність «олюднення» поняття злочинності та впровадження соціально-антропологічного підходу, який дозволяє глибше дослідити роль особистісних чинників, механізми прогнозування та запобігання злочинним проявам [79, с. 45]. У свою чергу В. В. Голіна зосереджує увагу на аналізі криміногенного потенціалу суспільства [53], а В. М. Дрьомін пропонує праксеологічне бачення злочинності як специфічної соціальної діяльності та практики [73].

З урахуванням наведеного, у методології кримінологічного дослідження злочинності у господарській сфері доцільно поєднувати системний, емерджентний, соціально-антропологічний та праксеологічний підходи, що дозволяє адекватно відобразити складну, динамічну й конфліктогенну природу цього явища в сучасних умовах розвитку України.

Професор В. В. Голіна, наукові підходи якого вже були проаналізовані вище, послідовно підкреслює, що поняття злочинності є вихідною, базовою категорією кримінології, а отже дослідник не може оминати фундаментальне концептуальне питання її розуміння. Саме від того, як інтерпретується злочинність, залежить методологічна оптика аналізу кримінальної реальності, вибір дослідницьких інструментів і способів осмислення як злочину, так і злочинності загалом. Історично сформовані відмінності у підходах до цього поняття продовжують визначати напрями розвитку кримінологічної науки й сьогодні [97], що особливо відчутно в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, спричинених війною.

Для коректного методологічного аналізу злочинності у господарській сфері необхідним є попереднє уточнення базових філософсько-методологічних категорій, зокрема таких, як «поняття», «явище», «сутність», «сукупність», а також співвідношення категорій «форма» і «зміст». Без цього неможливо ані

побудувати цілісну теоретичну модель злочинності, ані адекватно відобразити її сучасні прояви.

Поняття у науковому пізнанні виступає, по-перше, способом осмислення результатів дослідження певної предметної сфери через виокремлення істотних характеристик її об'єктів, а по-друге, особливою формою мислення, що відображає закономірні зв'язки та властивості явищ у вигляді узагальненої думки про їх загальні та специфічні ознаки. Формування поняття є складним інтелектуальним процесом, у якому застосовуються порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення та умовиводи. Попри абстрактний характер, поняття не віддаляють мислення від реальності, а, навпаки, дозволяють проникнути в її сутність і поглибити знання про неї, виступаючи інструментом пізнання істини [207, с. 497]. Це має принципове значення для кримінологічного аналізу злочинності у сфері економіки, де поверхові емпіричні спостереження часто маскують глибинні соціальні процеси.

Категорія «явище» традиційно охоплює все те, що може бути чуттєво сприйняте. У гносеологічному вимірі явище є зовнішнім проявом чогось іншого, глибшого: так само, як підвищена температура сигналізує про захворювання, соціальні девіації свідчать про приховані дисфункції суспільного розвитку. Академік А. П. Закалюк справедливо звертав увагу на те, що використання терміна «явище» для визначення злочинності є проблематичним, оскільки явище фіксує передусім зовнішні, мінливі характеристики, тоді як сутність відображає внутрішній, відносно стійкий зміст предмета, його природу та систему ключових властивостей і зв'язків. Відтак виникає методологічне питання: чи здатне поняття «явище» адекватно відобразити сутнісну природу злочинності [80, с. 23].

У цьому контексті важливим є розмежування категорій сутності та існування. Сутність охоплює внутрішній зміст предмета, без якого він не може існувати, і пізнається передусім мисленням. Існування ж відображає фактичну наявність предмета у дійсності та сприймається чуттєво. У філософії екзистенціалізму, зокрема у працях Ж.-П. Сартра, було проголошено тезу про первинність існування щодо сутності [207, с. 623]. Для кримінології це означає,

що аналіз злочинності має поєднувати емпіричне фіксування її проявів із теоретичним осмисленням глибинних детермінант.

Не менш значущою є категорія «сукупність», під якою розуміється певна множинність предметів або результатів людської діяльності, об'єднаних спільними ознаками. Злочинність як різновид соціальної поведінки проявляється через окремі кримінальні правопорушення та існує у вигляді їх сукупності, яка має умовний, аналітичний характер [53]. У сфері господарської діяльності це особливо наочно, оскільки кримінальні правопорушення різняться за механізмами, суб'єктами та соціальними наслідками, але водночас утворюють певну кримінологічну цілісність.

Форма і зміст у методології розглядаються як взаємопов'язані категорії: форма відображає внутрішню організацію змісту та спосіб його існування, тоді як зміст охоплює якісні, кількісні й структурні характеристики явища. Зміст є відносно інваріантним, тоді як форма варіюється залежно від конкретних історичних і соціальних умов. В умовах воєнного стану в Україні форма прояву господарської злочинності істотно змінюється, тоді як її соціально детермінований зміст зберігається.

У науковій літературі поширеною є позиція, згідно з якою злочинність розглядається як сума кримінальних правопорушень, що дозволяє віднести це поняття до універсальних конкретних термінів. У межах реалістичної інтерпретації термін «злочинність» використовується для конструювання теоретичних моделей на кшталт «соціальної патології» чи «соціальної дисфункції», однак сам по собі він не визначає соціологічно значимі об'єкти, а лише вказує на них.

Ключовим результатом методологічного аналізу є формування такого визначення злочинності, яке відповідало б сучасному рівню розвитку кримінологічної науки та вимогам наукової обґрунтованості [136, с. 331]. У цьому контексті злочинність доцільно розглядати як кримінальну практику, що проявляється у вигляді множинності кримінальних правопорушень і осіб, які їх учинили, у певному просторово-часовому вимірі та підлягає кількісно-якісному

аналізу. Такий підхід особливо продуктивний для дослідження господарської злочинності в умовах трансформації економічного законодавства після втрати чинності Господарського кодексу України.

Використання категорії «практика» у визначенні злочинності відкриває можливості для реалізації соціально-антропологічного методу в кримінології, оскільки практика розуміється як діяльність, досвід і активна взаємодія людини з соціальною реальністю [207]. Це дозволяє перейти від суто статистичного опису до глибшого розуміння механізмів злочинної поведінки.

Відмова від спрощених уявлень про злочинність та поєднання соціально-антропологічного підходу з аналізом емпіричних даних створює підґрунтя для розроблення ефективних механізмів прогнозування і запобігання злочинності. Водночас принципово важливо не ототожнювати власне буття злочинності з кримінальним потенціалом окремої особи [182, с. 320]. Оновлення понятійного апарату, класифікації злочинних проявів та інформаційних моделей злочинності потребує сучасного методологічного обґрунтування й переосмислення уявлень про істину та наукове знання у праві.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що розвиток методології кримінологічного дослідження злочинності, зокрема у господарській сфері, має ґрунтуватися на діалектичних категоріях і принципах. Саме вони забезпечують можливість комплексного осмислення соціальних процесів і створюють наукове підґрунтя для розроблення реалістичних та ефективних стратегій протидії злочинності в сучасних умовах розвитку України.

Висновки до розділу 1

Встановлено, що господарська діяльність як об'єкт кримінально-правової охорони не може розглядатися виключно крізь призму формально закріплених правових конструкцій. Обґрунтовано, що кримінально-правова охорона господарської діяльності має бути спрямована не лише на захист формальних економічних інститутів, а й на забезпечення стабільності економічних відносин, довіри до ринку та публічних інтересів держави і суспільства.

Проаналізовано основні теоретичні підходи до визначення злочинності у сфері господарської діяльності та встановлено, що їх спільною рисою є прагнення звести дане явище до сукупності кримінально караних діянь, передбачених відповідними нормами кримінального закону. Водночас доведено, що такий підхід є методологічно обмеженим, оскільки не враховує соціальної зумовленості, латентності та мінливості форм прояву господарської злочинності, особливо в умовах воєнного стану, дерегуляції економіки та зміни правових режимів. З огляду на це, обґрунтовано доцільність розгляду злочинності у господарській сфері як відносно самостійного різновиду соціальної злочинності, що характеризується специфічними суб'єктами, мотивацією, механізмами вчинення та детермінації.

Визначено, що ефективне пізнання злочинності у сфері господарської діяльності потребує використання розширеного методологічного інструментарію кримінології, заснованого на поєднанні діалектичного, системного, міждисциплінарного та соціально-антропологічного підходів. Доведено, що, попри активне впровадження у сучасній науці синергетичних та метафізичних концепцій, саме діалектична методологія зберігає провідне значення для дослідження кримінологічної природи господарської злочинності, оскільки дозволяє виявити її внутрішні суперечності, причинно-наслідкові зв'язки та закономірності розвитку. Особливу увагу приділено необхідності врахування просторово-часових чинників, зокрема впливу воєнного стану як самостійного фактору трансформації економічних відносин і кримінальної поведінки.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Стан, структура та динаміка злочинності у сфері господарської діяльності в Україні

Аналіз стану, структури та динаміки злочинності у сфері господарської діяльності є необхідною передумовою формування обґрунтованих теоретичних висновків і практичних рекомендацій щодо протидії цьому різновиду кримінальних правопорушень. Саме кількісно-якісні показники злочинності дають змогу виявити реальні тенденції її розвитку, визначити найбільш криміналізовані сегменти економіки, а також оцінити ефективність існуючих кримінально-правових і кримінологічних механізмів реагування.

Сфера господарської діяльності в Україні впродовж останніх років зазнає істотних трансформацій, зумовлених цифровізацією економічних процесів, реформуванням системи державного регулювання, а також впливом надзвичайних соціально-політичних чинників, зокрема воєнного стану. За таких умов змінюються як способи вчинення господарських кримінальних правопорушень, так і їх суб'єктний склад, що обумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до кримінологічної характеристики цього явища.

Дослідження стану злочинності у сфері господарської діяльності передбачає встановлення її фактичного рівня та поширеності, з урахуванням офіційних статистичних даних і латентної складової. Аналіз структури дає змогу визначити співвідношення окремих видів кримінальних правопорушень у цій сфері, їх питому вагу та домінуючі кримінальні прояви. Вивчення ж динаміки дозволяє простежити часові зміни зазначених показників, виявити стійкі тенденції зростання або зниження, а також причинно-наслідкові зв'язки між соціально-економічними процесами та криміналізацією господарських відносин.

Таким чином, комплексний аналіз стану, структури та динаміки злочинності у сфері господарської діяльності в Україні створює методологічне підґрунтя для подальшого з'ясування детермінант цього виду злочинності, формулювання її кримінологічного портрета та розроблення ефективних заходів запобігання з урахуванням сучасних викликів і ризиків.

У кримінологічній науці злочинність у сфері господарської діяльності традиційно розглядається як системне соціально-правове явище, що охоплює сукупність умисних корисливих кримінальних правопорушень, безпосереднім об'єктом яких є господарські (економічні) відносини. Вказаний підхід дозволяє відмежувати даний вид злочинності від суміжних кримінально караних проявів та зосередити увагу саме на посяганнях, які підривають економічну безпеку держави. До основних кримінологічних параметрів, за допомогою яких здійснюється науковий аналіз злочинності у цій сфері, вчені відносять її стан, структуру, рівень і динаміку [65].

Разом із тим, у сучасних кримінологічних дослідженнях обґрунтовується позиція, відповідно до якої стан злочинності не може зводитися виключно до формального підрахунку зареєстрованих кримінальних правопорушень. Його доцільно розглядати як інтегровану кількісно-якісну характеристику, що відображає не лише абсолютні та відносні показники злочинності за певний часовий проміжок і на визначеній території, а й особливості її внутрішньої структури, характеру та суспільної небезпеки. Саме такий комплексний підхід забезпечує адекватне розуміння реального стану криміналізації господарських відносин.

Подібний підхід підтримується й у міжнародних джерелах. Зокрема, Міжнародна поліцейська енциклопедія пропонує оцінювати стан злочинності через систему взаємопов'язаних показників, до яких віднесено рівень і коефіцієнт злочинності, її територіальне поширення, структуру, динаміку, економічні та соціальні втрати («ціну» злочинності), а також загальний характер кримінальних проявів [94]. Зазначене має особливе значення для аналізу злочинності у сфері господарської діяльності, оскільки наслідки таких

правопорушень виходять за межі окремих епізодів і впливають на стабільність економічної системи держави в цілому.

Офіційні статистичні дані правоохоронних органів України підтверджують наявність суттєвих змін у стані та динаміці злочинності у сфері господарювання. Так, відповідно до звітних матеріалів МВС України, упродовж січня-жовтня 2021 року органами поліції було обліковано 2298 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, з яких у 1105 випадках особам повідомлено про підозру, а 814 кримінальних проваджень направлено до суду для розгляду по суті. У 2023 році розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень здійснювалося вже Бюро економічної безпеки України, яке опрацювало 1551 факт кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності; у 215 провадженнях було повідомлено про підозру, а 128 справ передано до суду з обвинувальними актами.

Водночас у 2022 році, тобто в період активної фази воєнного стану, загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності зросла до 3368. За результатами досудового розслідування у 1391 кримінальному провадженні особам вручено повідомлення про підозру, а 1152 провадження скеровано до суду [153]. Така динаміка свідчить про помітне зростання криміналізації господарських відносин саме в умовах воєнного стану.

Аналіз наведених статистичних даних дає підстави стверджувати, що збільшення кількості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в період воєнного стану є закономірним наслідком комплексу негативних соціально-економічних чинників. Серед них слід виокремити загальний спад економічної активності, порушення усталених господарських зв'язків, міграцію трудових і фінансових ресурсів за межі держави, а також зниження рівня правової визначеності, що частково пов'язано з втратою чинності Господарського кодексу України та трансформацією нормативного регулювання економічних відносин. У сукупності ці фактори формують сприятливе середовище для вчинення господарських кримінальних

правопорушень і створюють у окремих суб'єктів відчуття зниження ризику викриття та притягнення до кримінальної відповідальності.

Варто також звернути увагу на показники повторності злочинної поведінки у цій сфері. Так, із загальної кількості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, розслідуваних підрозділами Національної поліції у 2022 році (2613 кримінальних проваджень), лише у 157 випадках було зафіксовано повторне вчинення таких кримінальних правопорушень, що становить близько 6 % [153]. У період січень-листопад 2023 року із 2558 зареєстрованих кримінальних проваджень повторні кримінальні правопорушення мали місце лише у 88 випадках, тобто приблизно 3 % від загальної кількості [153].

Зазначені дані дозволяють дійти висновку, що сучасна злочинність у сфері господарської діяльності в Україні характеризується не стільки високим рівнем рецидиву, скільки залученням до протиправної діяльності значної кількості осіб, які раніше не вчиняли кримінальних правопорушень економічного характеру. Це, у свою чергу, підтверджує необхідність посиленого кримінологічного аналізу причин і умов первинної криміналізації суб'єктів господарювання в умовах трансформації економічної системи та дії воєнного стану.

Наведені кількісні показники злочинності у сфері господарської діяльності дають підстави констатувати, що зазначена категорія кримінальних правопорушень справляє відчутний деструктивний вплив на загальний економічний стан держави. Йдеться не лише про прямі матеріальні збитки, а й про системне підривання засад легального господарювання, що у кримінологічному вимірі проявляється через стійку тенденцію до криміналізації економічних відносин. Особливої гостроти ця проблема набуває з огляду на те, що тіньовий сектор економіки, за оцінками фахівців і науковців, охоплює майже 45 % валового внутрішнього продукту України [153], що створює сприятливе середовище для поширення господарських кримінальних правопорушень.

В умовах воєнного стану здійснення повноцінної кримінологічної характеристики злочинності у сфері господарської діяльності за територіальним

критерієм є суттєво ускладненим. Зміна лінії бойових дій, тимчасова окупація окремих територій, переміщення бізнесу та населення істотно вплинули на регіональну структуру злочинності. Водночас до початку повномасштабної збройної агресії російської федерації простежувалася чітка закономірність концентрації більшості кримінальних правопорушень у сфері господарювання в регіонах із найбільшим фінансово-промисловим потенціалом. Насамперед це стосувалося східних областей України, де традиційно було зосереджено значну частину виробничих ресурсів і фінансових потоків. Приблизно третина таких кримінальних правопорушень реєструвалася на підконтрольних Україні територіях Донецької області, а також у Харківській, Одеській, Дніпропетровській областях і місті Києві.

Аналіз структури злочинності у сфері господарської діяльності за останні п'ять років засвідчує її значну внутрішню диференціацію. Загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень цієї категорії становить близько 20 000 епізодів, які розподіляються за окремими складами кримінальних правопорушень наступним чином: найбільшу питому вагу займають кримінальні правопорушення, пов'язані із зайняттям гральним бізнесом (ст. 203-2 КК України) - близько 31,1 %, що свідчить про стабільний попит на нелегальні азартні послуги навіть в умовах воєнного стану.

Значну частку у структурі господарської злочинності складають кримінальні правопорушення, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), - близько 15,3 %, а також умисне порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації доходів або фінансуванню тероризму (ст. 209-1 КК України), що становить приблизно 5 %. У кримінологічному аспекті це підтверджує тісний зв'язок господарської злочинності з організованими та латентними формами кримінальної діяльності.

Вагомою є також частка кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК України), - близько 25 %, що зумовлено підвищеним попитом на вторинну сировину в

умовах економічної нестабільності та руйнування інфраструктури. Підроблення документів, що подаються для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців (ст. 205-1 КК України), становить близько 5 %, що свідчить про збереження ризиків фіктивного підприємництва навіть після втрати чинності Господарського кодексу України та переходу до нових моделей правового регулювання господарських відносин.

Менш поширеними, проте кримінологічно значущими, залишаються такі склади кримінальних правопорушень, як протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України) - близько 3,5 %, протиправне заволодіння майном підприємств, установ чи організацій (ст. 206-2 КК України) - 1,1 %, незаконне використання знака для товарів і послуг (ст. 229 КК України) - близько 3 %, а також незаконне збирання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України) - близько 10 %. Найменшу питому вагу мають кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом дисків (ст. 203-1 КК України) та розголошенням комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України), які становлять приблизно по 1 % відповідно.

У сукупності наведені показники дозволяють дійти висновку, що сучасна структура злочинності у сфері господарської діяльності в Україні формується під впливом як традиційних криміногенних факторів, так і нових викликів, пов'язаних із воєнним станом, трансформацією економічних процесів і зміною нормативно-правових засад регулювання господарських відносин. Це зумовлює необхідність подальшого поглибленого кримінологічного аналізу зазначеного виду злочинності з урахуванням її динаміки та адаптації до сучасних умов розвитку держави.

Аналіз статистичних даних дає підстави зробити висновок, що домінуюче місце у структурі злочинності у сфері господарської діяльності посідають кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним зайняттям гральним бізнесом, а також із фіктивним підприємництвом. Така концентрація окремих складів кримінальних правопорушень у загальній масі економічної злочинності свідчить про їх підвищену криміногенність та обумовлює необхідність

поглибленого кримінологічного аналізу відповідних протиправних проявів у сучасних соціально-економічних умовах.

У цьому контексті доцільно звернутися до кримінологічної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, передбаченої ст. 209 КК України. У загальному розумінні легалізація майна полягає у трансформації незаконно здобутих матеріальних цінностей у такі, що зовні набувають ознак законності та можуть бути включені до цивільного й господарського обігу, зокрема як об'єкти права власності або предмети цивільно-правових правочинів.

У кримінологічній доктрині сформовано значну кількість підходів до визначення цього виду кримінальних правопорушень. Узагальнюючи їх, легалізацію (відмивання) доходів доцільно розглядати як складний багатоетапний процес маскування незаконного походження майна, що охоплює приховане набуття, використання, володіння та розпорядження такими активами з метою подальшого введення їх у формально правомірний економічний обіг. У результаті цього створюється ілюзія законності фінансово-господарських операцій, які фактично ґрунтуються на протиправному походженні ресурсів.

Для України проблема легалізації майна, одержаного злочинним шляхом, набула особливої гостроти, насамперед у контексті воєнного стану, загального ослаблення економіки та трансформації нормативно-правового регулювання господарських відносин у зв'язку з втратою чинності Господарського кодексу України. За відсутності ефективних механізмів протидії відмиванню коштів досягнення сталого економічного відновлення держави видається вкрай ускладненим. Як свідчать статистичні показники, основною проблемою залишається не лише масштаб поширення таких кримінальних правопорушень, а й глибина негативних наслідків, яких вони завдають фінансовій системі та економічній безпеці країни.

Легалізація незаконних доходів тісно переплітається з іншими деструктивними соціальними явищами, зокрема корупцією, приховуванням реальних обсягів прибутку, ухиленням від сплати податків та зборів. Сукупна дія

цих факторів формує несприятливий інвестиційний клімат, стримує надходження внутрішніх і зовнішніх інвестицій та підриває довіру до фінансово-банківської системи держави. Водночас фінансові та банківські установи, які потенційно здатні виступати ключовими суб'єктами фінансового моніторингу, на практиці нерідко залишаються пасивними учасниками цього процесу, хоча саме вони можуть відігравати визначальну роль у виявленні сумнівних операцій, особливо в умовах воєнного стану [51, с. 132].

Важливою кримінологічною детермінантою легалізації майна в Україні є стійкий взаємозв'язок між окремими підприємницькими структурами та політичними колами. У низці випадків представники бізнесу безпосередньо інтегруються у політичні процеси з метою лобіювання власних економічних інтересів. Кінцевою метою такої взаємодії, як правило, є незаконне збагачення та збереження контролю над фінансовими потоками [178, с. 216].

У кримінологічному вимірі легалізацію майна, здобутого злочинним шляхом, доцільно розглядати як механізм «включення» кримінального капіталу в легальний економічний обіг, при якому реальні джерела походження активів та шляхи їх переміщення навмисно приховуються від державного та фінансового контролю.

Характеризуючи особливості цього виду кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, варто виокремити низку специфічних ознак. По-перше, у процесі легалізації незаконних доходів відбувається деформація існуючих економічних відносин і формування нових, які ґрунтуються на протиправному використанні злочинного капіталу. Це завдає шкоди не лише окремим суб'єктам господарювання, а й стратегічним інтересам держави, сприяючи підриву фінансової стабільності, зростанню інфляційних процесів та погіршенню умов економічного розвитку [175, с. 108].

По-друге, суспільна небезпека легалізації майна проявляється також у посяганні на базові конституційні принципи, зокрема принципи законності, рівності суб'єктів господарювання та справедливого розподілу економічних ресурсів. По-третє, ці кримінальні правопорушення безпосередньо стимулюють

зростання як господарської, так і організованої злочинності, оскільки відмивання доходів є невід'ємним елементом функціонування злочинних угруповань. Воно створює фінансову основу для вчинення нових кримінальних правопорушень, у тому числі для фінансування терористичної діяльності [180, с. 122].

Окремої уваги заслуговує тенденція до збільшення кількості незаконних або псевдофінансових структур, діяльність яких спрямована на швидку легалізацію коштів, одержаних злочинним шляхом, у мінімальні строки. Це явище посилюється в умовах воєнного стану та ослаблення інституційного контролю.

Процес легалізації майна традиційно складається з трьох взаємопов'язаних етапів. На першому етапі незаконно здобуті активи вводяться до фінансової системи. Другий етап передбачає здійснення складних фінансових операцій, спрямованих на ускладнення відстеження походження майна. На завершальній стадії «очищені» доходи повертаються їх фактичним власникам у формі формально законних коштів або майна [48, с. 203].

Для реалізації зазначених схем можуть використовуватися як національні, так і іноземні юридичні особи. У державах зі слабкою системою протидії відмиванню коштів ці процеси здійснюються майже безперешкодно. Глобалізація фінансових ринків істотно зменшує межі між внутрішніми та зовнішніми джерелами незаконних доходів, а розвиток фінансових послуг створює можливість використання різноманітних інструментів для відмивання коштів [178, с. 217].

Значний інтерес у межах кримінологічного аналізу становить характеристика особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення, передбачені ст. 209 КК України. Як свідчать узагальнені дані, переважна більшість таких осіб перебуває у віковому діапазоні від 35 до 45 років, при цьому частка жінок становить близько 28 %. Для цих осіб характерна стійка антисоціальна орієнтація, дотримання усталених моделей злочинної поведінки, високий рівень професіоналізації та організованості незаконної діяльності, що істотно ускладнює її викриття та попередження.

Кримінологічний аналіз особи злочинця у справах про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, засвідчує, що близько 30 % таких осіб мають вищу освіту. При цьому значна частина осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за ст. 209 КК України, у подальшому повертається до суспільно корисної діяльності, що свідчить про відсутність у багатьох з них стійкої кримінальної ідентичності. Найчастіше ці кримінальні правопорушення вчиняються фізичними особами – підприємцями, керівниками комерційних структур, а також бухгалтерами, які володіють спеціальними знаннями у сфері фінансово-господарської діяльності [27, с. 376].

Суб'єкт легалізації незаконно одержаного майна потребує самостійного кримінологічного дослідження з огляду на складну диференціацію його рольових і функціональних характеристик. Ця категорія осіб має специфічні кримінологічні ознаки, які істотно відрізняють їх від суб'єктів інших видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема за рівнем освіти, професійної підготовки та доступу до фінансових ресурсів.

Під час розроблення заходів як загально-соціального, так і індивідуального запобігання легалізації майна особливу увагу слід приділяти суб'єктивному вольовому чиннику. Саме наявність усвідомленої готовності реалізувати злочинний намір відіграє визначальну роль у формуванні протиправної поведінки, навіть за умов формальної законності здійснюваної господарської діяльності.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що процес легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, як правило, реалізується через реально функціонуючі підприємства, власником або фактичним контролером яких є суб'єкт кримінального правопорушення. Поєднання легальних і нелегальних фінансових потоків дозволяє частково приховати джерело походження коштів та ускладнює ідентифікацію каналів їх руху, що є характерною ознакою сучасної господарської злочинності в умовах трансформації правового регулювання після втрати чинності Господарського кодексу України.

Другу провідну позицію у структурі злочинності у сфері господарської діяльності, відповідно до статистичних даних, посідає незаконна гральна діяльність. Ці кримінальні правопорушення мають низку специфічних кримінологічних рис. Вони тісно пов'язані з професійною та організованою злочинністю і створюють підґрунтя для втягнення у протиправну діяльність як організаторів, так і працівників сфери азартних ігор. Незаконний гральний бізнес оперує значними фінансовими ресурсами, тоді як державний контроль і нагляд за цією сферою традиційно залишаються недостатніми.

Вирішальним мотиваційним чинником залучення осіб до незаконної гральної діяльності є можливість отримання надприбутків за умов низької ймовірності викриття та притягнення до кримінальної відповідальності. Саме це поєднання економічної вигоди та відносної безкарності формує високий рівень криміногенного потенціалу зазначеного виду правопорушень.

Функціонування нелегальних гральних закладів безпосередньо залежить від сталого споживчого попиту на азартні послуги, що, у свою чергу, стимулює розвиток відповідного сегмента кримінального ринку. Найбільш активний попит спостерігається у невеликих населених пунктах, тоді як найбільші фінансові обороти характерні для великих міст [22, с. 10].

Особливі труднощі виникають у випадку дистанційних азартних ігор. Суб'єкти, які надають доступ до інформаційно-комунікаційних систем для участі в незаконних азартних іграх, можуть перебувати у будь-якій точці світу. Фактична можливість участі у таких іграх обмежується лише наявністю доступу до мережі Інтернет і фінансовими ресурсами гравця, що істотно ускладнює контроль з боку держави, особливо в умовах воєнного стану.

Слід зауважити, що розвиток ринку азартних ігор має нерівномірний характер. З одного боку, внаслідок посилення контролю та змін у законодавстві кількість стаціонарних гральних закладів суттєво скоротилася. З іншого боку, сегмент дистанційних азартних ігор, який раніше не був настільки поширеним, сьогодні активно розвивається та демонструє високий рівень адаптивності до нових правових і соціально-економічних умов.

Аналіз матеріалів перевірок і результати усних опитувань працівників правоохоронних органів свідчать про наявність істотних труднощів у виявленні та розслідуванні кримінальних проваджень за ст. 203-2 КК України. Зазначене зумовлено низкою взаємопов'язаних причин.

По-перше, для незаконної гральної діяльності характерний надзвичайно високий рівень латентності. Як і для багатьох інших кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, тут спостерігається гіперлатентність, коли незареєстрована частина кримінальних правопорушень у десятки разів перевищує офіційно обліковану [197, с. 128]. Виявлення таких правопорушень за повідомленнями громадян має поодинокий характер.

По-друге, суттєвий вплив на рівень латентності справляє корупція, яка негативно позначається на ефективності як виявлення, так і розслідування кримінальних правопорушень у сфері грального бізнесу. По-третє, значну роль відіграє високий рівень інтелектуальної підготовки, винахідливості та правової обізнаності суб'єктів злочинної діяльності. Незаконні гральні заклади часто маскуються під легальні види господарської діяльності, зокрема інтернет-кафе або лотереї [176, с. 184]. Поширеними є випадки, коли під вивіскою комп'ютерного клубу фактично функціонують гральні автомати або імітаційні лотерейні системи.

По-четверте, низький рівень готовності громадськості до взаємодії з правоохоронними органами істотно ускладнює викриття таких правопорушень. Пасивність населення зумовлена недовірою до правоохоронних інституцій, безпосередньою участю в азартних іграх, а також толерантним або позитивним ставленням до гральних закладів [172, с. 181].

По-п'яте, недостатня системність оперативно-розшукових заходів також впливає на рівень виявлення цих кримінальних правопорушень. Більшість фактів незаконної гральної діяльності встановлюється під час спеціальних рейдів, які не мають регулярного характеру.

Узагальнюючи, слід зазначити, що проблема незаконної гральної діяльності є багатовимірною та виходить за межі суто економічної шкоди.

Об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері організації та проведення азартних ігор, однак чинна кримінально-правова норма не повною мірою враховує аспекти захисту здоров'я громадян та суспільної моралі. У контексті сучасного стану злочинності у сфері господарської діяльності це вимагає посиленого кримінологічного переосмислення ролі та місця незаконного грального бізнесу в системі економічної злочинності України.

У науковій доктрині обґрунтовано висловлюється позиція щодо доцільності розгляду відповідальності за незаконну організацію та проведення азартних ігор не лише як кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, а й як діяння, що посягає на здоров'я населення та засади суспільної моралі. Такий підхід підтримується низкою дослідників, які звертають увагу на міждисциплінарний характер цього явища, а також на необхідність комплексного кримінологічного аналізу як організаторів грального бізнесу, так і безпосередніх учасників азартних ігор.

Зазначене дозволяє стверджувати, що азартні ігри в сучасних умовах є складним соціально-правовим феноменом, який одночасно виступає елементом злочинності у сфері господарської діяльності та різновидом злочинності у сфері громадської моральності. Особливої актуальності таке твердження набуває в умовах воєнного стану, коли економічна нестабільність, зниження рівня доходів населення та психологічна напруга створюють сприятливе підґрунтя для зростання як попиту на азартні ігри, так і пропозиції незаконних гральних послуг.

Кримінологічне вивчення особистості злочинця у цій сфері є вкрай важливим, з огляду на високий рівень латентності таких кримінальних правопорушень. Аналіз суб'єкта незаконної гральної діяльності свідчить про доцільність його розгляду в межах загальної характеристики особистості злочинця у сфері господарської діяльності, з урахуванням специфіки мотивації, професійної залученості та організаційної ролі.

Комплексна кримінологічна характеристика особи, причетної до незаконного грального бізнесу, має включати демографічні показники,

соціальний статус, особливості професійної та трудової діяльності, сімейний стан, морально-психологічні риси, а також домінуючі ціннісні орієнтації. Сукупність цих ознак дозволяє не лише сформувати узагальнений психологічний портрет злочинця, а й встановити детермінанти його протиправної поведінки, що є важливим для розроблення ефективних заходів запобігання [22, с. 19].

За результатами аналізу наявних емпіричних даних встановлено, що найбільш криміногенно активною віковою групою у сфері організації азартних ігор є особи віком від 30 до 49 років. Саме ця категорія характеризується сформованими життєвими установками, професійним досвідом та стабільними соціальними зв'язками, що ускладнює вплив на їх поведінку засобами загально-соціальної профілактики. Гендерна структура таких правопорушень також є показовою: переважну більшість організаторів гравального бізнесу становлять чоловіки (82,6 %), тоді як частка жінок є істотно меншою (14,3 %). Водночас для цієї категорії осіб характерний відносно високий рівень освіти, що свідчить про усвідомлений характер протиправної діяльності.

Окремої уваги заслуговує організований характер незаконної гравальної діяльності. Як правило, такі кримінальні правопорушення вчиняються стійкими групами, які контролюють одночасно декілька гравальних закладів або онлайн-платформ. За статистичними даними, близько 45 % осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за ст. 203-2 КК України, діяли у складі організованих груп, що підкреслює високий рівень структурованості та професіоналізації цього виду злочинності [22, с. 21].

Важливою складовою кримінологічної характеристики незаконної організації та проведення азартних ігор є аналіз її детермінації. Залежно від сфери суспільних відносин причини та умови вчинення цих кримінальних правопорушень доцільно поділити на кілька взаємопов'язаних груп.

До першої групи належать економічні чинники. Серед них особливе значення має істотна диференціація доходів населення, що посилюється в умовах воєнного стану. Зростання розриву між бідністю та багатством об'єктивно підвищує криміногенний потенціал суспільства, формуючи у частини осіб

уявлення про незаконний гральний бізнес як про альтернативний спосіб швидкого збагачення. Додатково цьому сприяють інфляційні процеси та зниження купівельної спроможності населення, які в умовах війни набули системного характеру.

Другу групу становлять політичні причини та умови. Зокрема, йдеться про непослідовність кримінальної політики у сфері протидії господарській злочинності, що в довоєнний період проявлялася у надмірній гуманізації кримінального законодавства. Окрім того, низький рівень міжнародної координації у сфері протидії транснаціональним формам економічної злочинності суттєво ускладнює боротьбу з онлайн-гемблінгом, який часто виходить за межі національної юрисдикції.

Третю групу утворюють правові чинники, серед яких ключовими є наявність прогалин і колізій у нормативному регулюванні гральної діяльності, що особливо відчутно проявляється після втрати чинності Господарського кодексу України. У нових правових умовах відсутність цілісної системи господарсько-правового регулювання негативно впливає на ефективність кримінально-правової протидії. Додатковим чинником виступає відносна м'якість санкцій, передбачених ст. 203-2 КК України, які не створюють належного превентивного ефекту.

Четверту групу становлять соціально-психологічні причини. До них слід віднести зниження ролі моральних цінностей у суспільстві, орієнтацію на матеріальний успіх будь-якими засобами, а також поширення ігрової залежності (лудоманії). Важливим чинником є й ігнорування ризику кримінальної відповідальності, з огляду на низький відсоток реального притягнення організаторів грального бізнесу до відповідальності.

П'ята група охоплює організаційні причини та умови, серед яких слід виокремити недостатню зацікавленість правоохоронних органів у розслідуванні таких кримінальних проваджень, а також відсутність системного моніторингу діяльності грального бізнесу. Зважаючи на прихований характер цих правопорушень, ефективна протидія потребує регулярних спеціальних заходів,

зокрема рейдів, аналітичного моніторингу та міжвідомчої взаємодії, що на сьогодні реалізується фрагментарно [172].

Аналіз одного з найбільш поширених кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності дає змогу глибше осмислити його кримінологічну природу, закономірності поширення та стійкість у сучасних соціально-економічних умовах. Високий рівень репродукції таких діянь свідчить не лише про їх суспільну небезпеку, а й про наявність сталих детермінант, які сприяють їх відтворенню в умовах економічної нестабільності та воєнного стану.

Серед ключових причин значної поширеності господарських кримінальних правопорушень слід виокремити їх підвищену латентність, системну корупцію, високий рівень адаптивності та правової обізнаності правопорушників, а також їх професіоналізм у маскуванні протиправної діяльності під легальні економічні процеси. Не менш важливими чинниками виступають пасивність громадянського суспільства у взаємодії з правоохоронними органами та недостатній рівень спеціалізації й професійної підготовки окремих працівників правоохоронних органів, що істотно знижує ефективність виявлення таких кримінальних правопорушень.

Узагальнення емпіричних даних щодо стану та рівня злочинності у сфері господарської діяльності свідчить про виразні соціально-демографічні особливості осіб, засуджених за вчинення відповідних кримінальних правопорушень. Так, частка чоловіків серед засуджених становить понад 60 %, що дозволяє говорити про гендерну асиметрію цієї категорії злочинності. Вікова структура також має свою специфіку: на відміну від загально-кримінальних правопорушень, господарські кримінальні правопорушення переважно вчиняються особами старших вікових груп, причому у 70 % випадків - особами віком понад 30 років.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що близько двох третин засуджених мали середню спеціальну та/або вищу освіту, що істотно перевищує аналогічні показники для інших видів кримінальних правопорушень. Це ще раз підтверджує інтелектуалізований характер господарської злочинності

та усвідомленість протиправної поведінки її суб'єктів. Соціальна структура засуджених також є показовою: робітники становлять 47 %, державні службовці – 13.9 %, підприємці (керівники) – 26.1%, інші категорії - 13 %. Водночас зазначені пропорції можуть змінюватися залежно від конкретного виду кримінального правопорушення, що потребує диференційованого підходу до кримінологічного аналізу.

Аналіз наведених статистичних даних дозволяє зробити висновок, що вирішальне значення у попередженні кримінальної поведінки в сфері господарської діяльності мають заходи загальносоціального характеру. Такі заходи мають бути спрямовані, насамперед, на: чітке визначення ролі держави у регулюванні економічних відносин; формування єдиної та узгодженої економіко-правової політики; забезпечення рівного правового захисту для державного та приватного секторів економіки; створення рівних умов господарювання для всіх учасників з метою реалізації їх економічного та інноваційного потенціалу; а також чітке розмежування повноважень між центральними та місцевими органами влади у сфері регулювання економічних процесів.

Разом із тим, кожен різновид кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності має власну кримінологічну специфіку, що обумовлює необхідність застосування індивідуалізованих заходів протидії, адаптованих до конкретного виду протиправної діяльності [149].

Узагальнюючи результати дослідження, доцільно виокремити характерні ознаки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема: маскування незаконної господарської діяльності під виглядом легальної та формально правомірної; наявність у суб'єктів правопорушень здатності швидко адаптуватися до нових форм і методів підприємницької діяльності; використання прогалин та колізій у чинному законодавстві, що регулює господарську діяльність, особливо в умовах трансформації нормативної бази після втрати чинності Господарського кодексу України; високий рівень фінансової грамотності та орієнтації у ринковому середовищі; активне залучення

інформаційних технологій як інструменту вчинення кримінальних правопорушень; спрямованість на отримання незареєстрованого надприбутку; виключно умисний характер таких діянь; широкий суб'єктний склад, до якого належать як підприємці, так і особи, що забезпечують або супроводжують господарську діяльність.

Господарська діяльність у будь-якій державі покликана забезпечувати базові потреби населення та стабільність економічної системи. В умовах повномасштабної війни блокування морських портів, порушення транспортних коридорів, систематичні атаки на об'єкти критичної інфраструктури стали визначальними чинниками економічної кризи в Україні. Такі обставини спричиняють ланцюгову реакцію негативних соціально-економічних процесів, що істотно підвищують рівень криміногенності та одночасно погіршують умови здійснення легальної господарської діяльності.

Попри складність економічного розвитку у воєнний період, держава має реальну можливість забезпечити хоча б стабільність правового середовища. Натомість на практиці спостерігаються ситуативні та недостатньо обґрунтовані рішення контролюючих органів. Зокрема, масове блокування податкових накладних, яке набуло особливої інтенсивності з 2023 року, підриває принципи правової визначеності та соціальної справедливості, формуючи у суб'єктів господарювання мотивацію до обходу правових механізмів і, як наслідок, до протиправної поведінки.

Кримінологічна характеристика злочинності у сфері господарської діяльності зумовлює необхідність формування системи науково виважених заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку економіки, а також на чітке окреслення переліку кримінальних правопорушень, що підлягають віднесенню до господарських злочинів.

Складність правової кваліфікації таких кримінальних правопорушень зумовлена їх тісним зв'язком із численними нормативно-правовими актами, що регулюють економічну діяльність. Диспозиції відповідних статей КК України мають бланкетний характер, а отже, ключові ознаки складу кримінального

правопорушення розкриваються через понятійно-категоріальний апарат господарського та фінансового законодавства. В умовах втрати чинності Господарського кодексу України це питання набуває особливої актуальності та потребує доктринального переосмислення.

Отож, втрата чинності Господарського кодексу України стала одним із ключових інституційних чинників, що вплинули на динаміку злочинності у сфері господарської діяльності. Перехід від кодифікованої моделі господарсько-правового регулювання до фрагментованої системи спеціальних законів і норм цивільного права зумовив виникнення правової невизначеності щодо статусу окремих суб'єктів господарювання, механізмів державного впливу на економічні процеси та критеріїв правомірності підприємницької діяльності. У кримінологічному вимірі така невизначеність розглядається як самостійний детермінант злочинності, що створює сприятливі умови для формування та реалізації кримінальних намірів у сфері економіки [164; 171].

Зазначені трансформації безпосередньо вплинули на якісні та кількісні показники господарської злочинності. З одного боку, спостерігається зростання фіктивних реєстрацій суб'єктів господарювання, використання номінальних директорів і бенефіціарів, а також активізація схем із переведення активів між юрисдикціями. З іншого боку, ускладнюється процес виявлення та доведення економічних кримінальних правопорушень, оскільки нові правові конструкції дозволяють маскувати кримінально-протиправну діяльність під формально легальні цивільно-правові операції. Це свідчить про зміну не лише обсягів, а й структури та способів учинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що є характерною ознакою їх сучасної динаміки [153; 64].

Важливим елементом динаміки є також зростання латентності господарської злочинності. Офіційні статистичні дані правоохоронних органів відображають лише частину реально вчинюваних кримінальних правопорушень, тоді як значна їх кількість залишається поза межами кримінального переслідування через складність фінансових схем, використання цифрових

інструментів і транснаціональний характер операцій. У кримінології це пояснюється професіоналізацією суб'єктів злочинної діяльності, залученням осіб зі спеціальними знаннями у сфері фінансів, бухгалтерського обліку, податкового планування та інформаційних технологій [21; 5].

Ще одним фактором, який справляє вплив на зміни рівня та структури економічної злочинності, є введення та тривале функціонування особливого правового режиму воєнного стану в країні. Воєнні умови спричинили перерозподіл фінансових потоків, послаблення окремих механізмів державного контролю та зростання попиту на швидке отримання економічної вигоди, що, у свою чергу, стимулює криміналізацію господарських відносин. Міжнародні аналітичні звіти фіксують, що в умовах війни економічна злочинність не зникає, а трансформується, набуваючи більш складних і прихованих форм, що ускладнює її виявлення традиційними засобами кримінальної юстиції [6; 13].

У цьому контексті діяльність спеціалізованих органів, зокрема Бюро економічної безпеки України, демонструє зміщення акценту з дрібних правопорушень на викриття масштабних системних схем у податковій, бюджетній та фінансовій сферах. Така практика підтверджує кримінологічний висновок про те, що сучасна динаміка господарської злочинності характеризується не стільки зростанням кількості епізодів, скільки підвищенням їх організованості, фінансової місткості та суспільної небезпеки [41; 20].

Отже, динаміка злочинності у сфері господарської діяльності в Україні в сучасних умовах визначається сукупністю взаємопов'язаних факторів: правовою трансформацією, зумовленою втратою чинності Господарського кодексу України, воєнними та соціально-економічними викликами, зростанням латентності та професіоналізації економічних злочинів. Кримінологічний аналіз цих процесів засвідчує необхідність переходу від суто статистичного обліку кримінальних правопорушень до комплексного аналізу інституційних ризиків, фінансових потоків і поведінкових моделей суб'єктів господарювання як передумови формування ефективної державної політики протидії економічній злочинності.

2.2. Особа злочинця у сфері господарської діяльності: соціально-демографічний та професійний портрет

Дослідження особи злочинця у сфері господарської діяльності посідає важливе місце в системі кримінологічного аналізу економічної злочинності, оскільки саме характеристики суб'єкта кримінального правопорушення значною мірою визначають способи його вчинення, механізми приховування, рівень латентності та складність викриття. На відміну від загально-кримінальних проявів злочинності, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності здебільшого вчиняються особами, які мають певний соціальний статус, професійні знання та доступ до матеріальних, фінансових або управлінських ресурсів, що зумовлює їх специфічний кримінологічний портрет.

Аналіз соціально-демографічних та професійних характеристик правопорушників дозволяє виявити типові ознаки суб'єктів господарських кримінальних злочинів та простежити взаємозв'язок між їх віком, статтю, рівнем освіти, професійною діяльністю, посадою та характером протиправних дій. Особливе значення у цьому контексті має дослідження професійної компетентності таких осіб, зокрема наявності спеціальних знань у галузях економіки, фінансів, бухгалтерського обліку, менеджменту або права, які часто використовуються як засіб для вчинення злочинів або маскування незаконних операцій.

Встановлення соціально-демографічного та професійного портрета економічного злочинця має не лише теоретичне, а й практичне значення. Отримані дані формують основу для вдосконалення кримінологічної типології економічних правопорушників, розроблення ефективних заходів запобігання злочинам у господарській сфері, а також оптимізації діяльності правоохоронних органів щодо їх виявлення, розслідування та профілактики. Тому комплексний аналіз зазначених характеристик є невід'ємною складовою всебічного дослідження господарської злочинності.

Вивчення особи злочинця у поєднанні з кримінологічною характеристикою злочинності традиційно належить до ключових напрямів наукових досліджень у кримінології. Саме через аналіз індивідуальних властивостей суб'єкта кримінального правопорушення розкривається глибинна природа злочинної поведінки, її мотиваційні засади та механізми реалізації. Особливого значення ці питання набувають у сфері господарської діяльності, де злочинні посягання, як правило, характеризуються високим рівнем латентності, інтелектуальності та складною структурою.

Характеристики та мотиви особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, становлять істотний елемент як суб'єктивної, так і об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Саме тому вітчизняні та зарубіжні науковці протягом тривалого часу приділяють значну увагу дослідженню особистісних ознак злочинця, намагаючись виявити стійкі закономірності між соціальним статусом особи, її життєвими установками та злочинною поведінкою.

У кримінологічній науці усталеною є позиція, відповідно до якої особа злочинця розглядається як сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, притаманних особі, винній у вчиненні злочинної діяльності. Подібний підхід загалом є виправданим, однак, на наше переконання, він потребує уточнення та розширення з урахуванням специфіки господарських кримінальних правопорушень. Зокрема, формування психологічного та професійного портрета злочинця у сфері господарської діяльності значною мірою зумовлюється такими чинниками, як характер економічної діяльності, службове чи управлінське становище, рівень матеріального забезпечення, доступ до фінансових ресурсів і спеціальних знань, а також можливість використання прогалин у правовому регулюванні.

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція І. Богатирьова, який, аналізуючи особистість злочинця, зазначає, що ступінь відповідальності людини за власні дії дозволяє прогнозувати її схильність до вчинення кримінальних правопорушень. Науковець підкреслює, що прагнення до самостійності та

незалежності в окремих випадках може трансформуватися у правовий нігілізм і спонукати до збагачення за рахунок інших, що поступово набуває ознак соціальної норми [122, с. 76]. Водночас такий підхід не позбавлений дискусійності, оскільки сам по собі високий рівень автономності чи підприємливості особи не є детермінантою злочинної поведінки. Навпаки, значна кількість соціально активних і незалежних осіб реалізують свій потенціал у правомірний спосіб, залишаючись законослухняними членами суспільства.

Більш ґрунтовним є підхід І. М. Даньшина, який розглядає особу злочинця як сукупність суттєвих і відносно стійких соціальних характеристик та соціально детермінованих біопсихологічних властивостей індивіда, що проявляються у вчиненні конкретного кримінального правопорушення під визначальним впливом несприятливих зовнішніх чинників [62, с. 117]. На нашу думку, саме такий підхід найбільш повно відображає специфіку особи злочинця у сфері господарської діяльності, особливо в умовах трансформації економічних відносин та підвищеного соціального напруження.

Особливої актуальності зазначені положення набули в сучасних умовах розвитку України, що характеризуються дією правового режиму воєнного стану, масштабними економічними викликами, змінами у системі господарського регулювання, а також втратою чинності Господарського кодексу України. Зазначені процеси об'єктивно ускладнили правове поле здійснення підприємницької діяльності, створили нові ризики зловживань і водночас підвищили вимоги до рівня правосвідомості суб'єктів господарювання. У таких умовах зростає значення особистісного чинника, оскільки саме він визначає вибір між правомірною поведінкою та свідомим використанням нестабільності правового середовища у корисливих цілях.

Враховуючи зазначене, є обґрунтованим та доцільним формулювання власного визначення особи злочинця у сфері господарської діяльності. Ми вважаємо, це особа, яка володіє належним рівнем обізнаності з вимогами законодавства та механізмами економічного регулювання, однак характеризується заниженим рівнем правосвідомості, деформованим уявленням

про правову відповідальність і схильністю до пошуку незаконних способів досягнення матеріальної вигоди. За наявності сприятливих соціально-економічних умов, доступу до ресурсів і можливостей така особа свідомо вчиняє кримінальне правопорушення, переважно керуючись корисливими мотивами та розраховуючи на уникнення викриття.

Для детальнішого дослідження соціально-демографічних і професійних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, доцільним є використання офіційної статистичної інформації. Зокрема, згідно зі звітом про результати діяльності Національної поліції України за 2022 рік, було обліковано близько 2,6 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарювання, а також викрито 7,9 тис. службових кримінальних правопорушень, серед яких 2,1 тис. припадали на факти одержання неправомірної вигоди [83].

За даними Офісу Генерального прокурора України щодо стану зареєстрованих кримінальних правопорушень та результатів їх розслідування за січень–листопад 2023 року, у господарській сфері було обліковано 4712 кримінальних правопорушень. У 1412 випадках особам повідомлено про підозру, а 1574 кримінальні провадження направлено до суду з обвинувальними актами [153]. Водночас звертає на себе увагу той факт, що близько 30 % проваджень перебувають на стадії тривалого досудового розслідування, а у 36 % випадків підозрюваних осіб досі не встановлено.

Наведені статистичні показники свідчать про складність розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та підтверджують високий інтелектуальний і професійний рівень осіб, які їх вчиняють. Такі злочинці активно використовують спеціальні знання, службові можливості та прогалини у правовому регулюванні, застосовують різноманітні способи протидії слідству й затягування кримінального провадження, що додатково ускладнює їх викриття в умовах воєнного стану та економічної нестабільності.

Відповідно до аналітичних матеріалів правоохоронних органів, за період січень-жовтень 2023 року органами Національної поліції України було зафіксовано 2298 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У 1105 кримінальних провадженнях особам повідомлено про підозру, а 814 справ скеровано до суду з обвинувальними актами. Наведені показники свідчать не лише про масштабність відповідних кримінальних посягань, а й про складність їх досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Паралельно Бюро економічної безпеки України упродовж 2023 року здійснювало досудове розслідування щодо 1551 кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності. Із цієї кількості у 215 кримінальних провадженнях було повідомлено про підозру, а 162 справи направлено до суду, з яких 128 - з обвинувальними актами. Такі дані підтверджують поступове формування спеціалізованої інституційної спроможності держави протидіяти економічній злочинності, хоча ефективність цього процесу залишається нерівномірною.

Порівняльний аналіз із показниками 2022 року демонструє загальну тенденцію до зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Так, у 2022 році було зареєстровано 3368 таких кримінальних правопорушень, у 1391 випадку особам вручено повідомлення про підозру, а 1152 кримінальні провадження скеровано до суду [181, с. 1]. Зафіксоване зростання є об'єктивним наслідком дії правового режиму воєнного стану, загального економічного спаду, зниження рівня стабільності господарських процесів, а також трансформації нормативного регулювання після втрати чинності Господарського кодексу України.

Водночас заслуговує на увагу той факт, що питома вага повторних кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності залишається порівняно незначною. Так, у 2022 році з 2613 кримінальних проваджень, розслідуваних органами Національної поліції, лише у 157 випадках кримінальні правопорушення було вчинено повторно, що становить близько 6 %. У січні-листопаді 2023 року з 2558 облікованих кримінальних проваджень повторні

правопорушення зафіксовано лише у 88 випадках, тобто приблизно у 3 % від загальної кількості. Зазначені показники дозволяють дійти висновку, що дедалі більше осіб уперше залучаються до протиправної діяльності у сфері господарювання, що є тривожним сигналом для державної політики запобігання злочинності.

Така тенденція свідчить про розширення соціальної бази економічної злочинності та поступове залучення до неї осіб, які раніше не мали кримінального досвіду. Цьому сприяють нестабільність економічних умов, невизначеність правового регулювання господарських відносин після скасування Господарського кодексу України, а також зростання спокус використання кризових явищ у корисливих цілях.

У кримінологічній науці вироблено декілька підходів до визначення ознак особи злочинця, які повною мірою можуть бути використані й під час аналізу осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. Зокрема, у науковій літературі традиційно виокремлюють чинники, що впливають на процес формування особистості злочинця, зокрема такі умови:

1. соціальні (характер соціального оточення, сімейні, трудові, цивільно-правові відносини);
2. соціально-демографічні (стать, вік, рівень освіти, соціальний статус, професійна належність тощо);
3. морально-психологічні (світоглядні установки, система цінностей, інтелектуальний рівень, психологічні особливості);
4. кримінально-правові (мотиви та цілі злочинної поведінки).

О. Джужа, досліджуючи питання характеристики особи злочинця у сфері господарської діяльності, пропонує систематизувати відповідні ознаки у три ключові групи: по-перше, ставлення індивіда до соціальних цінностей, виконання трудових обов'язків та інституту власності в умовах становлення нових економічних відносин; по-друге, зміст, спрямованість і соціальну значущість потреб, інтересів та установок, а також способи їх задоволення – від правомірних до явно кримінальних; по-третє, наявність схильності до

легітимації протиправної діяльності шляхом її виправдання як начебто суспільно корисної чи необхідної [146, с. 75]. Такий підхід є особливо актуальним у період воєнного стану, коли протиправні дії нерідко маскуються псевдопатріотичними чи «економічно доцільними» аргументами.

Для всебічного дослідження соціально-демографічного та професійного портрета особи злочинця у сфері господарської діяльності необхідним є аналіз її психологічних рис і усталених моделей поведінки. Водночас слід констатувати, що у сучасній криміналістиці досі відсутні уніфіковані методики комплексного вивчення психологічних характеристик економічних злочинців, що ускладнює формування їх узагальненого портрета.

На наше переконання, дослідження психологічних особливостей таких осіб має здійснюватися на основі міждисциплінарного підходу, який передбачає встановлення взаємозв'язку між соціальним середовищем, професійною діяльністю та індивідуальними рисами особистості. Зокрема, аналіз одного з ключових соціально-демографічних показників - галузі професійної зайнятості злочинця - з урахуванням судової практики дозволяє дійти висновку про сформоване у таких осіб сприйняття закону як недосконалого та формального інструменту, який можна обійти завдяки власному досвіду, зв'язкам або професійним знанням.

Подібна деформація правосвідомості, поєднана з переоцінкою власних можливостей і впливу, поступово формує у злочинця відчуття безкарності, що, у свою чергу, сприяє повторюваності протиправної поведінки та ускладнює її припинення. Разом із тим аналіз судових рішень у кримінальних провадженнях цієї категорії свідчить про те, що в них, як правило, міститься обмежений обсяг інформації щодо морально-психологічних характеристик обвинувачених у сфері господарської діяльності. Однак навіть за таких умов окремі риси психологічного портрета злочинця можуть бути встановлені шляхом аналізу фактичних обставин провадження, способу вчинення кримінального правопорушення та поведінки особи під час досудового розслідування і судового розгляду.

Показовим з точки зору аналізу соціально-професійного портрета особи злочинця у сфері господарської діяльності є правозастосовна практика Верховного Суду. Так, у постанові від 06 грудня 2023 року за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 212 КК України, Суд підтримав висновок судів попередніх інстанцій про наявність умислу в діях керівника суб'єкта господарювання. Зокрема, було встановлено, що директор ТОВ «А» достеменно усвідомлював обов'язок оформлення правовстановлюючих документів на земельну ділянку та сплати плати за землю, однак свідомо відмовився від виконання цих вимог. Така бездіяльність була розцінена Судом як спосіб ухилення від сплати обов'язкового платежу, а умисні дії керівника підприємства, як спрямовані на незаконне збереження коштів у особливо великому розмірі, що обґрунтовує кримінальну відповідальність за ст. 212 КК України [203].

З аналізу зазначеного судового рішення вбачається типовий приклад злочинної поведінки особи, яка займає найвищу управлінську посаду на підприємстві, володіє необхідними знаннями у сфері господарського та податкового законодавства, однак свідомо ігнорує правові приписи. Така особа розраховує на використання формально «законної» схеми - зокрема, неоформлення правовстановлюючих документів - як інструменту уникнення податкових зобов'язань і юридичної відповідальності. Подібна поведінка є проявом деформованої правосвідомості управлінської еліти, що загострюється в умовах правової нестабільності, спричиненої воєнним станом і реформуванням господарського законодавства після втрати чинності Господарського кодексу України.

Ще одним характерним прикладом є рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 23 жовтня 2023 року, у якому встановлено факт вчинення умисного ухилення від сплати податків за попередньою змовою групи осіб. Судом з'ясовано, що учасники злочинної групи, діючи спільно з директором ТОВ «А», заздалегідь розробили детальний план протиправної діяльності, розподілили ролі та погодили послідовність дій. Злочинна схема передбачала

оформлення удаваних господарських операцій, створення фіктивних первинних бухгалтерських документів, імітацію поставок товарно-матеріальних цінностей від підконтрольного підприємства, зареєстрованого на підставну особу, а також подальше переведення безготівкових коштів у готівку з утриманням відсотка за «послуги» [173].

Реалізуючи зазначену схему, учасники злочинної групи намагалися створити ілюзію законності господарських операцій, вважаючи, що формальне дотримання документального оформлення дозволить уникнути кримінальної відповідальності. Подібна практика свідчить про високий рівень професійної підготовки злочинців у сфері бухгалтерського обліку та фінансового контролю, а також про здатність адаптувати злочинні механізми до змін правового регулювання.

Загалом аналіз характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, дозволяє виявити низку стійких поведінкових закономірностей, що проявляються незалежно від конкретної галузі економіки. З метою узагальнення типових ознак таких осіб доцільно звертатися до кримінологічної класифікації господарських кримінальних правопорушень, яка забезпечує систематизацію характеристик окремих груп злочинців і сприяє виявленню механізмів формування їх особистості.

Подібні дослідження вже проводилися вітчизняними науковцями, зокрема щодо суб'єктів посадових розкрадань на підприємствах харчової, м'ясної, молочної промисловості, у сфері торгівлі та громадського харчування. Узагальнення таких наукових спостережень свідчить, що близько 37 % кримінальних правопорушень цієї категорії припадає на матеріально відповідальних осіб, тоді як 11 % - на посадових осіб управлінської ланки. Водночас зазначені кримінальні правопорушення, як правило, вчинялися за заздалегідь підготовленими та ретельно спланованими схемами [128].

Окрему кримінологічну групу становлять особи, причетні до виготовлення, використання або збуту підроблених грошей, державних і

недержавних цінних паперів, а також до незаконного виготовлення чи обігу підроблених марок акцизного податку. За своєю кримінологічною природою такі суб'єкти належать до загально-кримінального типу господарської спрямованості, оскільки поєднують економічні мотиви з методами, притаманними класичній злочинності.

Характеризуючи осіб, причетних до протиправних посягань на об'єкти приватизації, слід враховувати, що саме у цій сфері створюються сприятливі умови для легалізації тіньових капіталів. Керівники підприємств або афілійованих структур нерідко прагнуть заволодіти контрольними пакетами акцій шляхом заниження вартості державного майна, використовуючи корупційні зв'язки та усуваючи конкурентів через примус до відмови від участі в аукціонах.

Такі процеси призводять до формування кримінально орієнтованих економічних структур і появи особливого типу керівників, діяльність яких негативно впливає на розвиток ринку товарів і послуг. Унаслідок недобросовісної конкуренції формуються групи осіб, які застосовують насильство або погрози для штучного регулювання цін, перешкоджають законній підприємницькій діяльності, примушують до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, а їхні дії нерідко кваліфікуються як кримінальні правопорушення проти життя, здоров'я, свободи, честі та гідності особи.

За результатами кримінологічних досліджень встановлено, що двоє з трьох осіб, засуджених за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, мають середню спеціальну або вищу освіту. Це підтверджує тезу про інтелектуальний характер економічної злочинності та високий рівень професійної підготовки її суб'єктів.

Окремо слід наголосити на стійкій тенденції до зростання організованої злочинності у сфері господарської діяльності, яка набуває ознак професійної групової злочинності нового типу. Такі організовані злочинні угруповання характеризуються чіткою ієрархічною структурою, розподілом ролей, наявністю

лідерів, які не беруть безпосередньої участі у вчиненні конкретних кримінальних правопорушень, але виконують управлінські, координаційні та ідеологічні функції, тісно пов'язані з корупційними практиками.

Зазначені лідери активно залучають до злочинної діяльності посадових осіб органів державної влади, у тому числі представників правоохоронних органів, з метою прикриття незаконних схем та усунення конкурентів у бізнес-середовищі. Водночас простежується тісна координація між злочинцями у сфері господарської діяльності, представниками загально-кримінальної злочинності та суб'єктами тіньової економіки, що істотно ускладнює протидію таким явищам в умовах воєнного стану.

У сучасних умовах трансформації економічних відносин в Україні, зумовлених як системними реформами, так і запровадженням воєнного стану, особливого значення набуває дослідження мотивів і особистісних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. Провідними спонукальними чинниками такої протиправної поведінки залишаються прагнення до надмірного збагачення, володіння матеріальними благами, недосяжними для більшості громадян, а також бажання утвердитися у владних, управлінських чи корпоративних структурах. У межах організованих злочинних утворень незаконно отримані кошти, як правило, підлягають подальшому перерозподілу, зокрема у формі неправомірної вигоди, що забезпечує стійкість і латентність відповідних схем.

Соціально-демографічний аналіз засвідчує, що серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарювання, переважають особи віком понад 30 років, при цьому більшість становлять чоловіки. Водночас специфічною рисою цієї категорії злочинності є відносно висока частка жінок - до майже 40 %, що пояснюється їх активною залученістю до фінансово-економічної діяльності, зокрема на посадах бухгалтерів, економістів та фінансових менеджерів. Така обставина свідчить про тісний зв'язок професійної ролі особи з можливістю доступу до фінансових ресурсів і механізмів їх контролю.

За соціальним статусом серед засуджених за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності переважають звичайні працівники - 62,8 %, тоді як решта припадає на службовців різного рівня. Аналіз стажу перебування на відповідній посаді до моменту вчинення кримінального правопорушення свідчить, що у 36,7 % випадків такі особи працювали на підприємстві понад п'ять років, що дозволяє їм досконало орієнтуватися у внутрішніх процесах та використовувати прогалини в системі контролю.

Сімейний стан також виступає показовою характеристикою: близько 76 % осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності, перебувають або перебували у шлюбі. У кримінологічних дослідженнях сім'я традиційно розглядається як соціальний чинник, здатний як стримувати, так і опосередковано впливати на протиправну поведінку. Водночас рівень рецидиву серед цієї категорії осіб є відносно низьким і не перевищує 7-9 %, що підтверджується результатами наукових досліджень [184].

Оцінюючи морально-психологічні риси осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, слід зазначити, що їм притаманна антисуспільна, маргінальна поведінка різного ступеня інтенсивності та стійкості. Разом із тим значна частина таких осіб характеризується високим рівнем соціальної адаптованості, ґрунтовним розумінням соціальних і правових норм, а також здатністю формально дотримуватися вимог законодавства, поєднуючи це з корисливою мотивацією, професійною компетентністю та орієнтацією на особисту вигоду. У сучасних умовах дерегуляції та втрати чинності Господарського кодексу України такі риси набувають особливої актуальності, оскільки перехід до нових моделей правового регулювання створює як додаткові можливості для добросовісного бізнесу, так і ризики зловживань.

Корислива мотивація у цих осіб часто формується на тлі недбалого або формально законного виконання службових обов'язків, поєднуючись із психологічною врівноваженістю та оптимістичним очікуванням уникнення

відповідальності [184]. Саме ілюзія безкарності та відчуття вседозволеності виступають каталізаторами протиправної поведінки, особливо в умовах кризових явищ, спричинених війною та економічною нестабільністю.

Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, істотно відрізняються від інших категорій злочинців такими ознаками, як високий рівень освіти та інтелектуального розвитку, наявність значного матеріального забезпечення, розвинені організаційні здібності та емоційна стійкість [108, с. 47]. Ці характеристики підтверджуються як вітчизняними, так і зарубіжними кримінологічними дослідженнями. У європейській та американській науковій традиції таких осіб відносять до так званих «білокомірцевих злочинців», злочинна діяльність яких завдає суспільству значно більших економічних збитків, ніж сукупна діяльність осіб, що вчиняють загально-кримінальні корисливі кримінальні правопорушення [26, с. 33].

Специфічний статус таких осіб обумовлений поєднанням службових та професійних привілеїв, що формує своєрідну «подвійну» систему цінностей. Вона може включати одночасне співіснування релігійних уявлень, забобонів і прагматичних матеріалістичних установок [93, с. 94]. Такий психологічний стан сприяє готовності до ризику та здатності поєднувати легальні й нелегальні способи ведення господарської діяльності, демонструючи зовнішню добропорядність і внутрішній цинізм.

Моральні деформації проявляються у прагненні до кар'єрного зростання будь-якою ціною, споживацькому ставленні до професійної діяльності та орієнтації на використання службового становища виключно з метою особистого збагачення [26, с. 111]. Водночас для цих осіб характерний високий рівень психоінтелектуального контролю над власною поведінкою, здатність швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища, зокрема в умовах воєнного стану, а також відсутність внутрішніх моральних бар'єрів щодо порушення закону.

Типовим є й раціоналізаційний механізм виправдання протиправних дій, коли незаконна поведінка пояснюється неефективною державною політикою, надмірним податковим тиском чи загальними економічними труднощами,

перекладаючи відповідальність на органи державної влади [88]. Особи, які обіймають високі посади, як правило, не визнають своєї вини, а у разі часткового визнання трактують свої дії як службову недбалість або результат необізнаності у специфічних виробничих питаннях [86].

За даними четвертого всесвітнього огляду кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, значна частина таких діянь (до 80 %) вчиняється третіми особами - замовниками або діловими партнерами. Водночас в умовах воєнного стану в Україні спостерігається зростання частки правопорушень, учинених звичайними працівниками підприємств незалежно від форми власності, що вже сягає 38 %. Це свідчить про зміну структури злочинності у сфері господарської діяльності та потребує подальшого наукового осмислення в контексті сучасних соціально-економічних викликів.

Порівняльний аналіз кримінологічних досліджень свідчить, що у країнах - найближчих сусідах України, зокрема державах Європейського Союзу, простежуються дещо відмінні кількісні та якісні показники, що характеризують особу злочинця у сфері господарської діяльності. Так, за результатами опитувань, проведених у країнах Центральної та Східної Європи, встановлено, що близько 40 % кримінальних правопорушень у цій сфері вчиняються особами, які обіймали керівні посади на підприємствах за місцем своєї роботи. При цьому половина з них - це перші керівники суб'єктів господарювання, безпосередньо причетні до шахрайства з фінансовими ресурсами та інших складних економічних махінацій.

Такий високий показник зумовлений поєднанням кількох чинників: сформованою у керівників ілюзією безкарності, наявністю широких управлінських повноважень, а також високим рівнем професійної підготовки, що дозволяє розробляти багаторівневі фінансові схеми, виявлення і доведення яких є надзвичайно ускладненим для правоохоронних органів. В умовах трансформації правового регулювання господарської діяльності після втрати чинності Господарського кодексу України такі ризики лише зростають, оскільки правозастосовна практика перебуває у стадії адаптації.

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, що вчиняються всупереч інтересам підприємств та організацій, у більшості випадків здійснюються чоловіками віком від 31 до 40 років. При цьому мотивація таких осіб має чітко виражений корисливий характер: у 73 % випадків вони пояснюють свої дії прагненням отримати особисту матеріальну вигоду, у 38 % - нездатністю протистояти спокусі збагачення, а у 33 % - небажанням або формальним «нерозумінням» протиправності власних дій [88]. Вважаємо, що останній аргумент часто використовується як спосіб постфактум легітимізувати власну поведінку та мінімізувати відповідальність.

Попри наявність узагальнених типових ознак особи злочинця у сфері господарської діяльності, слід погодитися з позицією науковців, що соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові характеристики істотно варіюються залежно від конкретного виду вчиненого кримінального правопорушення [86, с. 87].

В українських реаліях особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, у 80 % випадків має вік понад 29 років, зазвичай обіймає відповідальні або керівні посади та володіє професійним стажем понад п'ять років (близько 40 % осіб). При цьому 63 % таких правопорушників мають повну вищу освіту. Зазначені показники не є сталими і можуть істотно змінюватися залежно від галузі господарювання та специфіки конкретного кримінального правопорушення.

Показовими у цьому контексті є кримінальні правопорушення у сфері банківського кредитування. Так, шахрайства з фінансовими ресурсами у 70 % випадків вчиняються чоловіками, при цьому найбільш криміногенно активною є вікова група 30-40 років (60 %). Майже всі особи мали спеціальну підготовку: економічну (61 %), технічну (36 %) або юридичну (3 %). Переважна більшість злочинців (81 %) мали вищу освіту, 18 % - середню спеціальну, і лише 1 % - загальну середню. У 81 % випадків шахрайські дії здійснювалися за участю керівників підприємств - директорів, головних бухгалтерів, засновників або власників. Значна частина правопорушників мала стабільний трудовий стаж:

понад один рік працювали 69 %, від шести до дванадцяти місяців - 18 %, від одного до трьох місяців - 10 %, і лише 3 % - менше одного місяця [223].

Разом із тим, на окремих етапах вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності можуть залучатися так звані підставні особи - без постійного місця роботи або проживання, з асоціальним способом життя чи психічними розладами. Однак частка раніше засуджених серед цієї категорії є незначною і не перевищує 5 %. У банківській сфері найбільшу питому вагу серед правопорушників становлять посадові особи фінансових установ: керівники та їх заступники (44 %), інші службові особи, відповідальні за проведення операцій, - 39 %.

Керівники банківських установ наділені значними управлінськими повноваженнями у сфері розподілу кредитних ресурсів, мають розвинену систему ділових контактів і доступ до конфіденційної інформації, зокрема до відомостей, що становлять банківську таємницю. Водночас питома вага технічного персоналу (економістів, операціоністів) серед осіб, які вчиняють злочини у цій сфері, становить близько 17 % [223].

Практика свідчить, що у вчиненні таких кримінальних правопорушень часто беруть участь і службові особи банків: керівники та посадові особи кредитних підрозділів - у 59,7 % та 56 % випадків відповідно; економісти, які працюють з кредитними справами, - у 18,3 % та 2 % випадків; колишні банківські працівники - у 13,7 % та 10 % випадків. Окрему небезпеку становлять незаконні дії внутрішніх користувачів банківських інформаційних систем, які шляхом втручання у програмне забезпечення або змін первинних даних вчиняють до 94 % кримінальних правопорушень у цій сфері, тоді як частка зовнішніх користувачів становить лише 6 % [223].

Аналіз особи злочинця, який вчиняє податкові кримінальні правопорушення, дозволяє констатувати суттєву подібність його кримінологічного портрета з особами, що вчиняють кримінальні правопорушення у кредитно-фінансовій сфері. Найбільш поширеними віковими групами серед неплатників податків є особи 30-39 років (28,8 %), 25-29 років

(27,0 %) та 40-49 років (26,2 %). Високий рівень освіти є характерною рисою цієї категорії: 82 % осіб мали вищу освіту, при цьому 59,6 % обіймали керівні посади, 12,3 % були головними бухгалтерами, а 27,3 % - підприємцями без створення юридичної особи [159, с. 11].

З морально-психологічної точки зору таким особам властивий високий рівень правової обізнаності, особливо у питаннях податкового та бюджетного регулювання, поєднаний із сформованою криміногенною спрямованістю та зневажливим ставленням до вимог законодавства. У соціально-психологічному вимірі спостерігається завищений рівень матеріальних потреб, що зумовлює поступову моральну деформацію особистості та виправдання протиправної поведінки. При цьому статистичні дані свідчать, що майже кожне п'яте кримінальне правопорушення у цій сфері вчиняється у складі групи [52].

У межах дисертаційного дослідження також було проаналізовано структуру учасників організованої злочинності у сфері зовнішньоекономічної діяльності як специфічного сегмента, що перебуває у тісному взаємозв'язку з господарським сектором держави. Слід зауважити, що відповідні статистичні показники формувалися переважно до початку повномасштабного вторгнення, однак їх аналіз залишається важливим для розуміння базових кримінологічних тенденцій.

Основну масу кримінальних правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності вчиняли громадяни України. Водночас, з огляду на транскордонний характер таких правовідносин та постійну взаємодію з іноземними контрагентами, до протиправної діяльності нерідко залучалися й іноземці, частка яких становила близько 20,4 %. Гендерна структура цієї категорії злочинців є досить однорідною: 84 % осіб - чоловіки. За віковими характеристиками учасники організованих злочинних угруповань у сфері зовнішньоекономічної діяльності є дещо старшими порівняно з іншими суб'єктами господарської злочинності, адже переважна більшість з них має вік понад 40 років. Така обставина, на нашу думку, пояснюється необхідністю наявності значного управлінського досвіду, професійних контактів та

обізнаності у складних економіко-правових механізмах міжнародної торгівлі [137, с. 11].

Окрему категорію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, становлять учасники кримінальних правопорушень у процесі приватизації. У цій групі домінують чоловіки (73.9 %), середній вік яких у 60.9 % випадків коливається від 30 до 50 років. Більше половини таких осіб (64.4 %) мають вищу освіту, а майже кожен другий є державним службовцем. Характерною рисою цієї категорії є наявність спеціалізованої освіти, що зумовлено складністю процедур приватизації, необхідністю володіння знаннями у сфері публічних фінансів, оцінки майна та корпоративного управління.

Аналізуючи осіб, причетних до кримінальних правопорушень у паливно-енергетичному сегменті господарських відносин, насамперед у нафтогазовій галузі, можна констатувати, що переважають чоловіки віком від 30 до 50 років. У більшості випадків такі особи мають загальну середню або професійно-технічну освіту. Хоча вони перебувають у працездатному віці, значна частина з них не має постійного місця роботи або навчання, а кожен четвертий раніше вже притягувався до кримінальної відповідальності. Приблизно третина кримінальних правопорушень у цьому секторі вчиняється у складі організованих груп, що свідчить про підвищений рівень криміналізації галузі.

Не менш уразливим до кримінальних посягань є вугільний промисловий комплекс. Кримінальні правопорушення у цій сфері вчиняються переважно чоловіками віком від 40 до 50 років. За соціальним статусом це, як правило, керівники структурних підрозділів або підприємств (47 %). Освітній рівень цієї групи є відносно збалансованим та мають вищу освіту, в окремих випадках спеціальну. Рівень рецидиву у вугільній галузі є дещо нижчим порівняно з іншими секторами господарської діяльності та становить близько 7.8 %.

Науковець О. О. Титаренко звертає увагу на пряму залежність інтенсивності злочинної діяльності від тривалості професійного стажу. Зокрема, серед чоловіків найбільш криміногенно активною є група осіб, які перебували на відповідних посадах від двох до п'яти років (приблизно 50 %). Серед жінок,

навпаки, злочинна активність частіше проявляється після п'яти-десяти років роботи. Дослідник також підкреслює, що більшість групових кримінальних правопорушень у вугільній промисловості вчиняється за участю керівників підрозділів та фінансово-бухгалтерських працівників [194, с. 140-141].

Окремого аналізу потребує характеристика службових осіб як суб'єктів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У більшості випадків це чоловіки віком 62.6 %, а також жінки 5.2 %. Наприклад, середній вік службових осіб, які вчинили ухилення від сплати податків, найчастіше припадає на інтервал 30-39 років (52.2 %).

Водночас у бюджетній сфері спостерігається інша вікова структура злочинців: у більшості випадків це особи віком 50-59 років. Такий порівняно зрілий вік суб'єктів кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, на нашу думку, зумовлений тим, що управління бюджетними ресурсами зазвичай здійснюють особи з тривалим професійним стажем, значним управлінським досвідом і високим рівнем довіри з боку державних органів. Водночас варто зазначити, що близько третини злочинців цієї категорії становлять жінки, що також відображає гендерну специфіку зайнятості у фінансово-бюджетній сфері.

Аналіз особи злочинця у сфері господарської діяльності передбачає комплексне вивчення його соціально-демографічних, професійних та морально-психологічних характеристик, що дозволяє не лише окреслити типовий портрет злочинця, а й виявити закономірності формування протиправної поведінки в умовах трансформації економічних відносин. Особливої актуальності таке дослідження набуває в сучасних умовах реформування господарського законодавства України, зокрема у зв'язку з втратою чинності Господарського кодексу України та переходом до нових моделей правового регулювання економічної діяльності, а також у період дії правового режиму воєнного стану.

Результати наукових досліджень свідчать, що службові особи, які умисно вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від сплати податків, характеризуються відносно стабільним соціально-демографічним портретом. У переважній більшості випадків йдеться про осіб віком 30-39 років,

що свідчить про поєднання професійної зрілості з активною економічною діяльністю. Значна частина таких осіб обіймала керівні посади, що забезпечувало їм доступ до управлінських і фінансових ресурсів. У поодиноких випадків кримінальні правопорушення вчинялися головними бухгалтерами, тоді як більшість становили фізичні особи-підприємці без створення юридичної особи, що підтверджує тенденцію до використання спрощених організаційно-правових форм для реалізації протиправних схем.

Окрему увагу заслуговує характеристика осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в аграрному секторі економіки. Серед цієї категорії домінують особи віком від 36 до 50 років (43.5 %), дещо меншу частку становлять особи віком 25-35 років (36.5 %), тоді як 20 % припадає на осіб старших за 51 рік. Половина таких правопорушників (52.2 %) мали вищу освіту, що свідчить про інтелектуальний та професійний характер злочинної діяльності. Гендерний розподіл у цій сфері є майже рівномірним: 27 % становлять жінки та 33 % - чоловіки, 40 % респондентів зазначили що обидві статі представлені однаково, що вирізняє аграрний сектор серед інших напрямів господарської злочинності.

Професійний статус осіб, які вчиняють злочини в аграрній сфері, також має певну специфіку. Найбільшу частку становлять керівники сільськогосподарських підприємств (близько 30 %), керівники структурних підрозділів - приблизно 22 %, матеріально відповідальні особи - 19 %, фінансово-бухгалтерські працівники керівної ланки - 18 %. Частка державних службовців становить близько 11.3 %. Аналіз стажу роботи свідчить, що 40.9 % злочинців перебували на відповідних посадах від трьох до п'яти років, 46.1 % - понад п'ять років, і лише 13 % - до трьох років. Показовим є те, що у більшості випадків такі особи до моменту вчинення кримінального правопорушення мали позитивну характеристику за місцем роботи, що ускладнює своєчасне виявлення кримінальних ризиків.

Структура організованої злочинної діяльності у сфері господарювання засвідчує, що кожна п'ята службова особа вчиняла кримінальне правопорушення у складі групи. У сфері зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної зі

співпрацею з іноземними контрагентами, фіксується незначна участь іноземних громадян. Водночас слід наголосити, що наведені показники формувалися до початку повномасштабної збройної агресії проти України; в умовах воєнного стану, з урахуванням обмежень на перетин державного кордону та змін у зовнішньоекономічних процесах, зазначені пропорції можуть зазнавати істотних трансформацій.

Практика правоохоронних органів переконливо свідчить, що всі без винятку кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності вчиняються з корисливих мотивів. При цьому злочинцям цієї категорії притаманний специфічний комплекс морально-психологічних рис. Зокрема, прагнення до встановлення монопольного становища у сфері господарювання виявляється у 12.2 % випадків, домінування корисливих мотивів - у 37.4 %, схильність до самозадоволення, несамокритичність та ігнорування порад - у 30.5 %. Абсолютна більшість (43.5 %) орієнтована на отримання надприбутків будь-якими способами. У 20 % осіб наявні заздалегідь підготовлені засоби ухилення від кримінальної відповідальності. Неповага до вимог нормативно-правових актів фіксується у 33.9 %, орієнтація на корупційні практики як інструмент досягнення успіху - у 40.9 %, пріоритет тіньової економічної діяльності - у 17.4 %, зневажливе ставлення до законних форм господарювання - у 7.8 %. Водночас 10.4 % осіб не виявляють жодної мотивації діяти в інтересах держави.

Узагальнення матеріалів судової практики та даних правоохоронних органів дозволяє виокремити кілька груп осіб за їх ставленням до вчиненого кримінального правопорушення. Так, 64.3 % злочинців загалом погоджуються з пред'явленими обвинуваченнями, з них 45.2 % повністю визнають вину, близько 19.1 % - частково, тоді як 34.7 % повністю заперечують свою причетність. Характерною є обставина, що до моменту вчинення кримінального правопорушення 76.5 % таких осіб отримували позитивну оцінку у професійному середовищі. Загалом до 47 % засуджених відшкодували завдані кримінальним правопорушенням збитки.

Наведені показники кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, характеризуються вагомим прикладним значенням і можуть слугувати підґрунтям для розроблення та реалізації ефективних заходів запобігання такій злочинності, зокрема в умовах післявоєнного відновлення економіки України.

Узагальнюючи результати дослідження, слід зазначити, що особа злочинця у сфері господарської діяльності як окремий кримінологічний тип характеризується високим рівнем освіти та інтелектуального розвитку, значними матеріальними ресурсами, сформованими як у результаті легальної, так і нелегальної діяльності. Такі особи, як правило, мають розвинені комунікативні та організаційні здібності, демонструють емоційну стійкість, стриманість у взаємодії з оточенням і здатність діяти в умовах стресу, що поєднується з вираженим прагненням до збагачення та корисливим використанням службового становища й професійних можливостей. Характерною рисою є прагнення замаскувати злочинну діяльність шляхом поєднання законних і незаконних механізмів реалізації корисливих інтересів у сфері господарювання.

Найбільш типові риси осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, проявляються саме на рівні психологічних характеристик. Водночас залежно від конкретного напрямку господарської діяльності простежуються певні відмінності у поведінкових моделях різних категорій злочинців. Усвідомлення цих особливостей має важливе практичне значення для формування адресних і ефективних механізмів протидії злочинності у сфері господарської діяльності.

Загалом у структурі осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарювання, переважають чоловіки, частка яких становить близько 62.6 %, що суттєво перевищує показники участі жінок. Віковий аналіз свідчить, що такі кримінальні правопорушення здебільшого вчиняються особами старшого віку порівняно із загальною злочинністю: близько 71.3 % злочинців - це особи віком понад 30 років. Кожен другий засуджений має середню спеціальну або вищу освіту, що перевищує середні показники освітнього рівня

серед осіб, які вчиняють загально-кримінальні кримінальні правопорушення, та обумовлено потребою у спеціальній кваліфікації для здійснення господарської діяльності. За соціальним статусом переважають робітники (47 %), службовці становлять 13.9 %, інші категорії – 39.1 %, при цьому зазначені пропорції можуть істотно змінюватися залежно від виду конкретного кримінального правопорушення.

2.3. Причини, умови та детермінанти сучасної господарської злочинності: економічні, організаційні, управлінські, корупційні фактори

Дослідження причин, умов і детермінант сучасної господарської злочинності є одним із ключових напрямів кримінологічного аналізу, оскільки саме сукупність економічних, організаційних, управлінських і корупційних чинників формує стійке середовище для виникнення та відтворення кримінально протиправних практик у сфері господарської діяльності. У сучасних умовах ці процеси набувають особливої складності та динамічності, що обумовлено трансформацією економічної системи України, реформуванням господарського законодавства, цифровізацією економічних відносин, а також функціонуванням держави в умовах воєнного стану.

Господарська злочинність не є випадковим або ізольованим явищем, а формується під впливом системних соціально-економічних процесів, недосконалості механізмів державного регулювання та контролю, деформацій управлінських практик і поширення корупційних зв'язків. Збройна агресія проти України, масштабні бюджетні видатки на оборону, гуманітарні та відновлювальні програми, а також розширення державного замовлення і спрощення окремих процедур управління створюють нові ризики зловживань у сфері господарювання, що потребує глибокого наукового осмислення.

Особливої уваги в межах цього підрозділу потребує аналіз економічних детермінант господарської злочинності, зокрема тінізації економіки, дисбалансів

у фінансово-кредитній системі, нерівномірного доступу суб'єктів господарювання до ресурсів, а також впливу кризових явищ воєнного періоду на мотивацію суб'єктів до протиправної поведінки. Водночас не менш значущими є організаційні та управлінські чинники, пов'язані з недоліками внутрішнього контролю, формалізацією комплаєнс-процедур, низькою ефективністю корпоративного управління та зловживанням дискреційними повноваженнями посадових осіб.

Корупційні фактори виступають однією з базових детермінант сучасної господарської злочинності, оскільки забезпечують стійкість кримінальних схем, знижують ризик викриття та сприяють легалізації незаконно отриманих доходів. Умови воєнного стану, за яких частина контрольних механізмів об'єктивно послаблюється, а управлінські рішення часто ухвалюються в режимі надзвичайності, посилюють загрозу інституціоналізації корупційних практик у господарській сфері.

З огляду на викладене, комплексний аналіз причин, умов і детермінант господарської злочинності з урахуванням економічних, організаційних, управлінських і корупційних факторів є необхідною передумовою для формування науково обґрунтованих підходів до запобігання цим кримінальним правопорушенням. Такий підхід дозволяє не лише поглибити теоретичне розуміння механізмів відтворення господарської злочинності, а й створити підґрунтя для розроблення ефективних державних стратегій протидії злочинним проявам у сфері економіки в умовах воєнного та післявоєнного розвитку України.

Реалізовані в Україні за останні роки трансформаційні процеси у сфері економіки, спрямовані на дерегуляцію господарської діяльності, лібералізацію ринків та стимулювання підприємницької ініціативи, об'єктивно розширили можливості для залучення широких верств населення до економічної активності. Водночас формування ринкових механізмів в українському суспільстві відбувається в умовах системної нестабільності, посиленої тривалою соціально-економічною кризою та запровадженням воєнного стану. У таких умовах нові

організаційно-правові моделі ведення бізнесу, поряд із позитивними наслідками, зумовили появу комплексу негативних явищ, що проявляються у зростанні кримінальних посягань у сфері господарської діяльності та ускладненні криміногенної ситуації загалом.

Додатковим чинником, що впливає на сучасний стан господарської злочинності, є втрата чинності Господарського кодексу України, що, з одного боку, спрямовано на усунення дублювання правового регулювання та гармонізацію економічного законодавства з європейськими стандартами, а з іншого - тимчасово послабило нормативну визначеність у сфері публічно-правового впливу на господарські відносини. Така трансформація правового поля, особливо в умовах воєнного стану, об'єктивно створює ризики для зловживань, маніпулювання прогалинами законодавства та використання надзвичайних режимів управління у приватних інтересах.

Ключові відмінності сучасної господарської злочинності порівняно з попередніми історичними періодами зумовлені закономірностями переходу від жорстко централізованої системи адміністративного управління економікою до ринкової моделі, що функціонує в умовах тривалої соціальної напруги, економічних втрат, руйнування виробничих ланцюгів і зростання ролі держави у перерозподілі ресурсів. Воєнний стан суттєво посилив ці тенденції, оскільки об'єктивна необхідність оперативних управлінських рішень, державних закупівель і спеціальних режимів регулювання створює додаткові можливості для криміналізації економічних процесів.

Тіньова господарська діяльність, як і раніше, залишається іманентною складовою ринкової економіки. Водночас рівень її поширення перебуває у прямій залежності від ефективності інституційного контролю та прозорості державного управління. Чим вищим є ступінь надмірного втручання держави в економіку, зокрема через податковий тиск, адміністративні обмеження або спеціальні воєнні регуляторні режими, тим ширшими стають можливості для розвитку тіньового сектора. У цьому контексті корупційна діяльність набуває форм специфічного різновиду тіньового підприємництва, у межах якого

економічна вигода забезпечується через попередню змову між суб'єктами господарювання та представниками органів публічної влади.

За таких умов індивідуальний економічний інтерес підприємця реалізується шляхом підриву публічних інтересів і зниження загальної ефективності економічної системи. Спроби держави виконувати соціальні функції, зокрема шляхом адміністративного встановлення граничних цін на соціально значущі товари та послуги в умовах війни, нерідко призводять до виникнення тіньових спекулятивних схем. Масштабна спекуляція дефіцитними ресурсами практично неможлива без корупційної взаємодії з посадовими особами, що, у свою чергу, сприяє відтворенню корупційних практик на системному рівні.

Окремої уваги заслуговує й протекціоністська політика держави, спрямована на підтримку вітчизняного виробника в умовах воєнної економіки. Надання податкових пільг, субсидій або спеціальних умов доступу до ресурсів формує потенціал для розвитку тіньових схем протекціоністського підприємництва, що використовуються не для відновлення економіки, а для отримання надприбутків. У цьому аспекті тіньова економіка постає як деформована підсистема ринкової моделі, що спотворює базові принципи конкуренції, законності та справедливого розподілу ресурсів.

Одним із пріоритетних завдань сучасного наукового аналізу є комплексне дослідження функціональних характеристик тіньової економіки як системного чинника детермінації господарської злочинності, що має бути враховане під час формування державної антикримінальної та контртіньової економічної політики [209, с. 38]. Такий підхід дозволить розробити більш ефективні механізми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності з урахуванням реалій воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що подібні криміногенні процеси є характерними для будь-яких суспільств і економічних систем, які перебувають у стані тривалої кризи. У зв'язку з цим об'єктивна оцінка впливу криміногенних чинників на сферу господарської діяльності потребує дослідження всієї

сукупності детермінант злочинності, включаючи економічні, організаційні, управлінські та корупційні фактори, що проявляються на різних рівнях соціально-економічних відносин.

У сучасній кримінологічній науці доцільно виділяти декілька рівнів детермінант злочинності. Перший рівень охоплює детермінанти, які впливають на всі форми злочинної поведінки, включно з економічною злочинністю. Другий рівень стосується специфічних чинників, що обумовлюють кримінальні правопорушення в економічній сфері та її окремих галузях. Третій рівень концентрується на детермінантах, які впливають безпосередньо на господарську злочинність, тоді як четвертий рівень включає детермінанти, що визначають специфіку окремих кримінальних правопорушень у межах певних видів економічної діяльності.

Традиційні підходи кримінології розрізняють категорії «причини» та «умови» злочинності, що дає змогу оцінювати криміногенний вплив на злочинність у загальному вигляді. Однак у дослідженні економічної сфери та її галузей цей підхід виявляється недостатньо ефективним. Причина полягає у тому, що одні й ті самі фактори можуть одночасно виконувати функцію і причини, і умови вчинення кримінальних правопорушень, особливо у сфері господарської діяльності. Тому ми вважаємо за доцільне використовувати поняття «детермінація» та «детермінанти», що дозволяє більш точно описати вплив комплексних соціально-економічних та організаційно-управлінських чинників на сучасну господарську злочинність.

Застосування категорії детермінант підтримується працями провідних вітчизняних і зарубіжних кримінологів, таких як О.М. Джужа, В.Г. Лихолоб [146; 128]. Вони підкреслюють, що детермінанти мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер, а їх класифікація за змістовними ознаками дозволяє чіткіше окреслити зони впливу на злочинність. Залежно від сфери прояву детермінанти можна групувати за соціально-політичними, соціально-економічними, соціально-правовими, соціально-психологічними ознаками. Разом вони формують цілісну систему факторів, що визначають існування,

трансформацію та розвиток злочинності у сфері підприємницької діяльності, і водночас відображають загальні тенденції злочинності в суспільстві.

А.М. Бойко зазначав, що якщо між політичними процесами та економічною злочинністю існує функціональний зв'язок, то прямий причинно-наслідковий зв'язок інших соціальних чинників (організаційно-правових, психологічних тощо) з економічною злочинністю не завжди простежується. Проте такі чинники створюють сприятливі умови для змін у характері економічної злочинності. У перехідних соціально-економічних системах коло і структура соціальних протиріч настільки складні, що закономірно формують системно-структурні трансформації господарської злочинності. Взаємозв'язок між цими соціальними чинниками та економічними кримінальними правопорушеннями часто проявляється не лише як функціональна залежність, а й як кореляційний зв'язок. Кореляційний зв'язок характеризується співіснуванням явищ, які, хоча й не є прямими причинами, демонструють статистичну взаємозалежність. Так, рівень безробіття чи бідності, або співвідношення багатих і бідних у суспільстві, формує стабільну кореляційну залежність із рівнем економічної злочинності, навіть якщо самі ці фактори не є безпосередньо криміногенними [37, с. 70].

У кримінології причини і умови злочинності інтегруються у ширше поняття «криміногенні детермінанти». Воно охоплює різноманітні негативні соціальні, економічні, ідеологічні, психологічні та організаційно-управлінські явища, що породжують і визначають злочинність як її наслідок. На думку С.М. Алфьорова, злочинність є продуктом поведінки як окремої людини, так і суспільства в цілому [25, с. 57]. Відтак при вивченні сучасної господарської злочинності важливо аналізувати детермінаційні процеси як на рівні окремої особи-злочинця, так і на рівні всієї соціально-економічної системи, що формує ці детермінанти, особливо в умовах воєнного стану та трансформаційного реформування економіки після втрати чинності Господарського кодексу України.

Як зазначає В.В. Коваленко, розвиток тіньової економіки в сучасній Україні зумовлений комплексом детермінант, які охоплюють політичні, соціальні та економічні чинники [93, с. 9]. Аналіз результатів опитувань підприємців та пересічних громадян, які стали жертвами правопорушень, дозволяє виокремити низку ключових факторів, що стимулюють зростання господарської злочинності.

Перш за все, існує недосконале дослідження тіньової економіки з боку вітчизняних правоохоронних органів, що створює сприятливе середовище для еволюції кримінальних правопорушень у сфері підприємництва. Реальна оцінка економічних збитків від господарських кримінальних правопорушень та зловживань в Україні практично не проводиться. Здійснити таку оцінку здатні лише правоохоронні органи, до компетенції яких належить більшість кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що особливо актуально в умовах воєнного стану та втрати чинності Господарського кодексу.

По-друге, правоохоронні структури не завжди застосовують ефективні заходи щодо усунення причин, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Це ускладнює подальшу роботу органів поліції, спрямовану на встановлення обставин, що передували кримінальним правопорушенням, і на притягнення до відповідальності всіх причетних осіб.

По-третє, тривала реорганізація та реформування правоохоронних органів і їх оперативних підрозділів, мало негативний вплив на ефективність виявлення кримінальних правопорушень на ранніх стадіях. У результаті кримінальні правопорушення підприємців у недержавному секторі залишаються поза увагою, що значно підвищує ризики їх масштабного поширення.

По-четверте, постійна декриміналізація ряду господарських та службових кримінальних правопорушень, а також часткова «гуманізація» кримінального законодавства, призвели до зростання латентності кримінальних правопорушень службових осіб у сфері підприємництва. Скасування кримінальної відповідальності за низку статей Кримінального кодексу України (202, 203, 207, 208, 214, 215, 218, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 230, 234, 235) та за перевищення

службових повноважень не забезпечило належного рівня протидії економічним правопорушенням. У результаті хаотизації процесів у підприємництві зростає кількість випадків зловживань і прихованих операцій, спрямованих на отримання додаткових доходів або ухилення від оподаткування.

По-п'яте, обмеженість прогнозних можливостей щодо господарської злочинності є прямим наслідком попередніх факторів. Статистичний облік кримінальних проваджень органами прокуратури, який базується на кількості відкритих проваджень і їхньому русі, не дозволяє врахувати регіональні особливості та специфіку економічних і службових кримінальних правопорушень. Так, офіційні дані часто суперечать результатам опитувань працівників правоохоронних органів, підприємців та громадян, що свідчить про високий рівень латентності.

Сучасна система обліку кримінальних правопорушень у господарській сфері обмежується формальними показниками, не враховуючи такі важливі характеристики, як кількість осіб, які вчинили однакові кримінальні правопорушень, їх кримінальну історію, соціальний статус, форму і вид співучасті, повторність, сферу вчинення, обсяг завданої шкоди, суму відшкодування, наявність обтяжуючих і пом'якшуючих обставин, а також географію вчинення кримінальних правопорушень. Усе це ускладнює аналіз криміногенної ситуації та потребує впровадження більш комплексних підходів до дослідження та протидії господарській злочинності, особливо в умовах сучасної економічної трансформації та воєнного стану.

Сучасна система обліку кримінальних правопорушень в Україні не дозволяє виокремити кримінальні правопорушення, вчинені саме у сфері господарської діяльності, серед загальної маси відкритих кримінальних проваджень. Крім того, неможливо окремо виділити кримінальні правопорушення, вчинені у співучасті службовими особами, які працюють на підприємстві, і разом із тими, хто до нього не належить. Існуюча статистика також не дозволяє простежити осіб, що скоюють кримінальні правопорушення повторно, адже облік ведеться лише щодо тих, хто вже має судимість, без

уточнення виду повторності - загальна, спеціальна чи рецидив. Аналогічні проблеми виникають при визначенні розміру заподіяної шкоди службовими особами за статистичними даними. Тому нинішня система реєстрації кримінальних правопорушень не дає змоги повноцінно аналізувати вже вчинені кримінальні правопорушення та формувати об'єктивний кримінологічний прогноз.

Ще одним важливим чинником є різке зниження правової свідомості населення, що особливо проявляється в умовах воєнного стану та економічної нестабільності. Для великого бізнесу зловживання здебільшого пов'язані з прагненням отримати надприбутки, тоді як для середніх і малих підприємств подібні дії часто є засобом виживання та мінімального забезпечення потреб сім'ї. Опитування підприємців, проведене нами серед осіб як з юридичними особами, так і без них, засвідчило їхнє негативне ставлення до реформ у сфері економіки та підприємництва. Постійне зростання цін, боргове навантаження населення, скорочення соціальних гарантій держави, одночасний приріст прибутків великого бізнесу, а також поширення нелегальних форм діяльності (торгівля зброєю, наркобізнес, торгівля людьми під прикриттям легальної діяльності, неправомірна вигода, отримання «відкатів») створюють вибуховий соціальний контекст.

Невдоволення громадян законодавством і чиновниками, недовіра до державних інституцій формують мотиваційне середовище, в якому підприємці розробляють нові, непривчені до правоохоронної практики схеми отримання прибутків та здійснення зловживань. Опитані суб'єкти господарювання, щодо яких відкрито кримінальні провадження, не демонструють почуття сорому і діють усвідомлено, використовуючи прогалини законодавства та можливості впливу на контролюючі органи.

Таким чином, в українському суспільстві сформувалося замкнене коло детермінант, що стимулюють подальше зростання зловживань у сфері господарювання та економічних кримінальних правопорушень.

Вітчизняні дослідники зазначають, що до негативних детермінант, які підтримують зростання господарської злочинності, належить цілий комплекс чинників [222]. Крім причин і умов, що безпосередньо впливають на злочинність, науковці виділяють поняття «фактору» - явища, яке саме по собі не спричиняє злочинність, але у поєднанні з іншими обставинами може посилювати або зменшувати криміногенний ефект. Серед таких факторів вітчизняні та зарубіжні кримінологи відносять міграцію населення, урбанізацію, рівень народжуваності, зміни статево-вікової структури, соціальний контроль, наявність вільного часу, освітній та культурний рівень населення тощо [216, с. 99]. Іншими словами, це фон, на якому формуються причини та умови злочинності, що певною мірою визначають стан, структуру і динаміку господарських кримінальних правопорушень.

Як зазначають сучасні вітчизняні дослідники, розвиток транснаціональної злочинності відбувається на тлі глобалізаційних процесів та інтеграції економік світу [25, с. 59]. При цьому основним підґрунтям для її виникнення та поширення у будь-якій країні, у тому числі й в Україні, є економічна сфера та господарська діяльність. За результатами проведеного нами дослідження, основною формою кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності залишаються різного роду зловживання, зокрема службові.

Зловживання службовим становищем належать до категорії тяжких і соціально небезпечних кримінальних правопорушень, що мають місце не лише в державних органах, а й серед суб'єктів підприємницької діяльності, особливо в умовах недостатньої прозорості та слабого контролю у недержавному секторі економіки. За даними Міністерства юстиції України, вони становлять приблизно 10-15 % від усіх кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Проте, на нашу думку, цей показник недооцінює реальну поширеність службових зловживань, оскільки частина таких правопорушень виникає через структурні проблеми самої правоохоронної системи та її недостатню здатність контролювати економічну діяльність підприємств. Велика суспільна небезпека

таких дій та негативний резонанс свідчать про наявність корупційних зв'язків між окремими державними органами і підприємницькими структурами.

Вітчизняні кримінологи (О.М. Джужа, В.В. Василевич, А.М. Кирилюк, С.А. Шалгунова) виокремлюють ключові механізми, які впливають на злочинну поведінку особи [68, с. 67; 216, с. 389]:

- а) спотворена система цінностей та гіпертрофовані потреби, що відділяють соціальні норми від реальних соціальних умов;
- б) дисфункції соціальних інститутів, які повинні забезпечувати безпеку та формувати законослухняну поведінку;
- в) деформації соціальних відносин, що проявляються у кримінальних явищах сучасного українського суспільства;
- г) внутрішні психологічні деформації потенційного злочинця;
- д) мікросередовище - соціальне оточення особи, що формує поведінкові орієнтири.

Аналіз соціально-політичних детермінант злочинності у сфері господарської діяльності неможливий без оцінки державної політики, що впливає на політичну стабільність, економічну ситуацію та загальну соціальну рівновагу. В умовах ефективного політичного управління та обґрунтованих рішень можливо створити нормальні умови для функціонування державних інститутів і підйому економіки, що безпосередньо підвищує добробут громадян і зменшує рівень злочинності. У протилежному випадку, коли економіка і політика нестабільні, соціальна нерівність зростає, а життєвий рівень населення падає, виникають додаткові чинники, що стимулюють вчинення кримінальних правопорушень [125; 53; 75].

Варто зазначити, що з початку свого існування як незалежної держави Україна пережила кардинальні політичні та економічні зміни, що торкнулися всіх верств населення. Зміни в законодавчій, виконавчій та судовій сферах поклали на державу значні функції з регулювання та захисту господарської діяльності, зокрема охорону власності, забезпечення права громадян на підприємництво та свободи у сфері економічної діяльності. Проте, як показує

сучасний стан, втрата чинності Господарського кодексу та відсутність комплексної нормативної бази значною мірою ускладнюють захист прав суб'єктів господарювання та створюють додаткові можливості для службових зловживань.

Отже, на наш погляд, сучасна українська економіка перебуває в умовах, коли поєднання соціально-політичної нестабільності, економічної невизначеності та недостатньої ефективності правоохоронних інститутів створює сприятливе середовище для розвитку злочинності у сфері господарської діяльності, а детермінанти цих процесів потребують системного та комплексного дослідження.

Сфера господарської діяльності, як і економіка загалом, відіграє ключову роль у функціонуванні держави та реалізації її політики. Вона підлягає управлінню, регулюванню та контролю на основі довгострокових програм розвитку суспільства. Метою таких програм і сьогодні є формування в Україні правової держави з розвиненою ринковою економікою.

Проте, на практиці, багато задекларованих раніше принципів захисту економічних відносин так і не були реалізовані. Наприклад, відсутня ефективна координація між державними органами, які відповідають за формування та реалізацію політики щодо малого та середнього бізнесу; податковий тиск залишається надмірним і не завжди обґрунтованим; місцеві органи влади та самоврядування часто створюють додаткові бар'єри з метою отримання незаконних винагород. Дієва ліцензійна система в Україні залишається громіздкою, потребує значних витрат часу і коштів, особливо для підприємців-початківців.

Крім того, відсутність системи підтримки сумлінного господарювання та недостатній розвиток ділової етики і культури бізнесу створюють передумови для зловживань. Стартовий капітал, необхідний для ведення підприємницької діяльності, часто формується незаконним шляхом, що змушує потенційних підприємців накопичувати ресурси будь-якими способами, включно з кримінальними. В умовах воєнного стану ці ризики посилюються, оскільки

економічна нестабільність і обмежений доступ до фінансових ресурсів підштовхують бізнес до тіньових схем.

Як наслідок, велика кількість підприємців є особами з кримінальним минулим, які продовжують використовувати свої знання та навички для власної вигоди, швидко пристосовуючись до законів ринку. Частина бізнесменів прагне отримати максимальні прибутки, мінімізуючи при цьому витрати та ризики, користуючись недосконалістю законодавства, його прогалинами та нестабільністю економіки.

За даними опитаних нами працівників органів, приблизно 78.3 % приватної власності сучасних підприємців формувалися за рахунок тіньового капіталу. Значна частка підприємців має кримінальний досвід: 13 % раніше притягувалися за незаконну торгівлю підакцизними товарами, 9.6 % здійснювали незаконний тиск на конкурентів.

Однією з головних причин такого стану є низький рівень правової культури у сфері підприємництва: підприємці часто не володіють навичками правомірної поведінки на ринку та не знають правил укладання комерційних угод. Вітчизняний бізнес став основою змішаної економіки та приватного сектору, орієнтованого на ринкові умови та конкуренцію, а також на формування середнього класу, який є гарантом соціально-політичної стабільності.

Зарубіжні кримінологи, зокрема Дж.Ф. Шеллі, підкреслюють, що однією з ключових причин економічних кримінальних правопорушень є соціальна і класова нерівність [17, с. 345]. Привілейовані верстви населення мають можливість аналізувати всі варіанти отримання матеріальної вигоди та обирати шлях, що забезпечує максимальні прибутки, часто нехтуючи законними рамками. Тому соціальні та економічні привілеї окремих груп населення, їхнє нерозуміння проблем більшості та прагнення до швидкого збагачення виступають потужним фактором, що стимулює господарські кримінальні правопорушення в Україні навіть за умов сучасного воєнного стану.

Найсуттєвіший вплив на зловживання у сфері господарської діяльності мають соціально-економічні фактори, особливо в умовах економічної

нестабільності, що виникла після руйнування багатьох організаційно-економічних і виробничих структур, порушень у роботі фінансової системи та колапсу низки господарських зв'язків. Саме ця ситуація створила сприятливий ґрунт для формування криміногенної економічної поведінки. Недосконалість побудови конкурентоздатної економіки, що базується на підприємницькому інтересі, також має криміногенний потенціал. Політика надання односторонніх переваг та адресних пільг спільним підприємствам і кооперативам стимулювала появу ідеології рантьє серед ділових кіл.

Високий рівень конкуренції та участь злочинного капіталу перешкоджають легальному здійсненню господарської діяльності в секторах законного бізнесу. З одного боку, це створює умови для швидкого збагачення окремих соціальних груп, а з іншого - спонукає інші групи населення шукати шляхи підтримання прийняттого рівня життя, у тому числі незаконні. Сучасний бізнес-сектор, орієнтований на торгівлю та посередництво, дедалі більше виступає як надбудова над економікою, що виробляє матеріальні блага, тоді як державний сектор знижує свою продуктивність, що призводить до деградації промисловості, яка без ефективної державної підтримки та структурної перебудови змушена працювати застарілими технологіями або зупиняти виробництво [117, с. 199].

В.В. Коваленко зазначає, що до причин економічної злочинності належить велика група факторів, з яких особливо впливають на господарські кримінальні правопорушення: прагнення отримання прибутків та надприбутків у професійній діяльності; недобросовісне виконання обов'язків осіб, що працюють у сфері формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів державних фондів; стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, що дає змогу активно застосовувати їх у бізнесі (електронні розрахунки, інтернет-торгівля цінними паперами); а також реалізація протиправних дій під виглядом легальної господарської діяльності [93, с. 14-17].

Причини широкого застосування готівкових розрахунків пов'язані, по-перше, із загальноекономічною та політичною нестабільністю, а по-друге, із

кримінальними проявами: недовірою до комерційних фінансових інститутів, бажанням зменшити податкове навантаження та потребою в наявних коштах для покриття неформальних витрат. Це, у свою чергу, сприяє зростанню кримінальних правопорушень, пов'язаних з легалізацією доходів, отриманих незаконним шляхом [139].

Ринкові відносини в Україні характеризуються виникненням і розвитком мережі неформальних зв'язків, що формуються для вирішення конкретних господарських проблем. Такі системи мають подвійний характер: вони з'являються як відповідь на реальні потреби у міжорганізаційних і міжвідомчих зв'язках, але водночас часто формуються стихійно, спираючись лише частково на чинне законодавство та будуючись на особистих відносинах. Через це вони створюють сприятливе середовище для кримінальних правопорушень у господарській сфері, що виникають як зі сторони чиновників, так і підприємців.

Науковці зауважують, що такі групи носять неформальний характер, їхні цілі та поведінка практично неконтрольовані, однак вони суттєво впливають на економіку країни [89, с. 9]. Вона підкреслює, що більшість значних порушень законності та моральності здійснюють саме ці неформальні групи, об'єднуючи працівників різних організацій і рівнів управління. При цьому адміністративні методи управління виявляються малоефективними. У сучасних умовах воєнного стану в Україні, коли держава та бізнес зазнають додаткового тиску через обмежені ресурси, ці процеси ще більше загострюють ризики господарських злочинів і корупції.

Постає питання: як знайти баланс між заборонами та свободою підприємництва, щоб забезпечити одночасне задоволення інтересів держави та бізнесу? Відомо, що жодна економічна система не здатна ефективно функціонувати поза законодавчими або адміністративними рамками. Економіка як соціальний інститут неможлива без конкретної нормативної структури. Кримінологічний аспект обмежень у сфері господарювання полягає в тому, що численні заборони, які традиційно були притаманні екстенсивним економічним

моделям, в умовах сучасного інтенсивного розвитку не лише втрачають ефективність, а й стають самостійним криміногенним фактором.

Тіньова економіка залишається основою злочинності у сфері господарської діяльності. У сучасних умовах ринку вона водночас набула певних легальних форм і продовжує функціонувати у незаконних сегментах: наркобізнес, торгівля зброєю, торгівля людьми, контроль над проституцією. У легальному бізнесі, як і раніше, зустрічаються «тіньові» практики: підкуп чиновників та правоохоронців, ухилення від сплати податків, співпраця зі злочинними структурами, виготовлення та збут фальсифікованих товарів і послуг. У сучасних умовах воєнного стану ці практики значно посилюються, оскільки бізнес і держава працюють у режимі обмежених ресурсів та підвищеного тиску.

Важливим фактором, що детермінує зловживання у сфері підприємництва, залишається високий податковий тиск. Як зазначають П.Т. Гега та Л.М. Доля, основними недоліками податкової системи є: велика частка податків у доходах на мікро- та макрорівні, перевага непрямих податків над прямими, нерівномірний розподіл податкового навантаження, що порушує основні принципи податкової політики та системи оподаткування. Структура та обсяги податкових надходжень тісно взаємопов'язані з макроекономічними показниками країни, а структурні диспропорції в економіці не лише ускладнюють виконання фіскальної функції податків, а й деформують податкове регулювання економічних процесів [49].

Захищеність економічних відносин у сфері господарювання, на нашу думку, можлива лише за умови ефективного управління та контролю. Зарубіжний досвід свідчить, що високоінтенсивні та стратегічно важливі підсистеми економіки перебувають під посиленням державним контролем. Для запобігання накопиченню незаконних доходів міжнародна практика передбачає регулювання прибутку підприємницьких структур через податки, митні збори, ціни та кредитні механізми. Такий підхід одночасно сприяє розвитку

виробництва, наповненню бюджету та контролю держави над криміногенною ситуацією у сфері господарювання [89, с. 363-374].

Однак законодавче забезпечення часто характеризується дисбалансом обов'язків і прав учасників економічних відносин, недооцінкою примусової сили держави та відсутністю належних санкцій за порушення правил цивілізованого ринку. Більшість українських законів лише формально згадують відповідальність за порушення, не містячи конкретних заходів покарання за посягання на охоронювані інтереси.

Крім цього, злочинність у сфері господарювання визначається й соціально-правовими факторами, що формують антисоціальні установки, звички та поведінку, яка полегшує вчинення кримінальних правопорушень. Найважливішими правовими детермінантами є: відсутність єдності економічної термінології, неузгодженість адміністративного та кримінального законодавства щодо відповідальності за господарські правопорушення, численні суперечності кримінально-правового регулювання та недооцінка суспільної небезпечності організованих кримінальних правопорушень у цій сфері [212, с. 109].

Деформація морально-психологічних якостей підприємців і недостатня компетентність працівників підприємницьких служб безпеки сприяють вчиненню кримінальних правопорушень та неефективності протидії зловживанням [212, с. 110].

Аналіз криміногенної детермінації підтверджує, що:

1. криміногенні фактори не ізольовані, вони взаємодіють, формуючи загальний несприятливий економічний фон;
2. криміногенна ситуація у сфері господарської діяльності характеризується суперечливими впливами, серед яких:
 - негативні тенденції розвитку ринкових відносин, радикалізм та непослідовність реформ, розрив виробничо-господарських зв'язків, падіння виробництва та зростання посередництва;
 - посилена диференціація життєвого рівня населення;

- відсутність у громадян базових навичок економічної та юридичної грамотності;
- відсутність реального захисту легітимних економічних відносин;
- неефективний державний контроль за приватизацією, рухом капіталу та діяльністю господарюючих суб'єктів;
- відставання правотворчої діяльності від потреб сучасної практики [68, с. 69].

Отже, криміногенна детермінація у сфері господарської діяльності насамперед проявляється у поведінці конкретних суб'єктів, які самостійно вирішують, законним чи незаконним шляхом задовольнити свої інтереси. У класичній кримінології саме особистість виступає «перехрестям», де зустрічаються всі соціальні протиріччя. Тому для досягнення мети дослідження необхідно глибоко вивчати особливості осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

Висновки до розділу 2

Стан, структура та динаміка злочинності у сфері господарської діяльності свідчать про її стійкий системний характер та високу латентність. В умовах трансформації економіки України, цифровізації фінансових процесів і дії правового режиму воєнного стану господарська злочинність зазнає якісних змін, проявляючись у нових формах та способах. Структура господарської злочинності характеризується переважанням правопорушень у сфері фінансів, оподаткування, бюджетних відносин, використання публічних коштів, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням службовим становищем, що особливо загострилося в умовах воєнного стану.

Особа злочинця у сфері господарської діяльності має чітко виражену соціально-професійну специфіку. Переважно це особи працездатного віку з достатнім рівнем освіти, професійними знаннями та доступом до управлінських, фінансових або інформаційних ресурсів. Значна частина таких осіб займає керівні або матеріально відповідальні посади, що створює можливості для вчинення кримінальних правопорушень без застосування фізичного насильства, але з використанням інтелектуальних, організаційних та корупційних механізмів.

Причини, умови та детермінанти сучасної господарської злочинності мають багаторівневий і взаємопов'язаний характер. До ключових економічних детермінант належать структурні диспропорції національної економіки, надмірний або нерівномірний податковий тиск, тінізація економічних процесів, а також наслідки воєнних дій, що послаблюють фінансову дисципліну та контроль за рухом ресурсів. Організаційні та управлінські чинники проявляються у фрагментарності державного контролю, нестабільності нормативно-правового регулювання, зокрема після втрати чинності Господарського кодексу України, а також у неузгодженості адміністративного та кримінального законодавства. Корупційні детермінанти виступають своєрідним «каталізатором» господарської злочинності, забезпечуючи її відтворення та адаптацію до нових соціально-економічних умов.

РОЗДІЛ 3

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ТА МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ

3.1. Сучасний стан та проблеми системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується суттєвими трансформаціями економічних відносин, зумовленими процесами ринкової інтеграції, цифровізації господарської діяльності, євроінтеграційними зобов'язаннями України, а також тривалим впливом воєнного стану. Вказані чинники суттєво впливають на рівень злочинності у сфері господарської діяльності, сприяючи формуванню нових кримінальних схем, ускладненню способів вчинення економічних правопорушень та збільшенню їхньої латентності. У таких умовах особливої актуальності набуває всебічний аналіз сучасного стану системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності та виявлення ключових проблем її функціонування.

Система запобігання господарській злочинності в Україні є складним багаторівневим утворенням, що охоплює діяльність органів державної влади, правоохоронних і контролюючих інституцій, органів фінансового моніторингу, судових органів, а також інструменти адміністративного, кримінально-правового, фінансово-економічного й організаційного впливу. Водночас ефективність цієї системи значною мірою залежить від узгодженості дій суб'єктів запобігання, належного нормативно-правового забезпечення, рівня аналітичного супроводу управлінських рішень та здатності держави своєчасно реагувати на динамічні зміни економічної злочинності.

Незважаючи на проведення низки реформ у сфері правоохоронної діяльності та державного контролю, сучасний стан системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні характеризується наявністю системних проблем. До них належать фрагментарність нормативно-правового регулювання, дублювання повноважень між окремими органами,

недостатній рівень міжвідомчої взаємодії, обмеженість використання кримінологічного аналізу й сучасних інформаційних технологій, а також недостатня превентивна спрямованість діяльності уповноважених суб'єктів.

У зв'язку з цим аналіз поточного стану та проблемних аспектів роботи системи протидії злочинності в економічній сфері є необхідною основою для формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо її покращення. Такий підхід надає можливість не тільки здійснити об'єктивну оцінку фактичної результативності діючих превентивних інструментів, а й визначити ключові напрями оновлення державної політики в галузі боротьби та попередження економічних злочинів за сучасних умов розвитку держави та суспільства.

Економічна сфера об'єктивно виступає фундаментальною основою життєздатності, стійкості та довгострокового розвитку будь-якої сучасної держави. Саме тому побудова ефективної системи економічних відносин, здатної одночасно протидіяти деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам та функціонувати в умовах інтеграції до глобального економічного простору, належить до пріоритетних завдань державної політики. Особливої актуальності це питання набуло для України в умовах воєнного стану, коли економічна стабільність безпосередньо пов'язана з обороноздатністю, соціальною безпекою та відновленням держави. У цьому контексті закономірним є те, що Стратегія національної безпеки України (2020 р.) визначає забезпечення економічної безпеки одним із ключових напрямів державної політики [168].

Водночас сучасна економічна злочинність, яка формується та розвивається у середовищі підприємницької діяльності, завдає значних матеріальних втрат державі та створює серйозні загрози функціонуванню соціально-економічної системи. Проникаючи у владні та управлінські структури, вона здатна підривати базові інститути державного управління, деформувати конкурентні відносини та нівелювати антикризові заходи, спрямовані на підтримку економіки в умовах війни. На сучасному етапі до характерних рис економічної злочинності слід віднести високий рівень її латентності, здатність до швидкої трансформації відповідно до змін нормативно-правового регулювання (зокрема у зв'язку з

втратою чинності Господарського кодексу України), а також стійкий, організований характер злочинної діяльності, що часто маскується під легальні ринкові інститути. Додатковими ознаками є міжрегіональний і транснаціональний характер злочинних зв'язків, активне використання корупційних механізмів та сучасних технологічних можливостей з метою протидії діяльності правоохоронних і контролюючих органів.

У цьому аспекті особливу небезпеку становить діяльність так званого «великого капіталу», який за допомогою офшорних схем ухиляється від оподаткування, а згодом здійснює легалізацію коштів на території України у формі прямих іноземних інвестицій. Так, станом на жовтень минулого року обсяг інвестицій, залучених з-за кордону, перевищив 52 млрд дол. США, при цьому найбільша їх частка надходила з Республіки Кіпр (22,5 % від загального обсягу). За оцінками Національного банку України, непродуктивний вплив капіталу у 2015-2019 рр. сягнув 32,4 млрд дол. США, тоді як за даними Державної служби фінансового моніторингу України за аналогічний період з держави було виведено майже 72 млрд грн. Вітчизняні науковці щорічні обсяги такого відтоку оцінюють у межах 2,5-4 млрд дол. США, тоді як європейські експерти називають значно вищі показники - до 30 млрд дол. США [154, с. 110]. У період воєнного стану подібні процеси набувають особливої суспільної небезпеки, оскільки безпосередньо впливають на фінансування сектору безпеки й оборони та програм відновлення економіки.

Суттєвою проблемою у сфері запобігання господарській злочинності залишається її надзвичайно високий рівень латентності, що значно ускладнює об'єктивну оцінку реального стану та структури економічної кримінальної протиправності. Офіційна статистика не відображає фактичних масштабів цього явища, тому в науковій літературі запропоновано класифікацію економічних кримінальних правопорушень залежно від характеру їхньої латентності. Так, до першої групи відносять діяння, які самі правопорушники не сприймають як кримінально карані, зокрема через формальну близькість кримінальних та адміністративних норм. Другу групу становлять кримінальні правопорушення,

про які потерпілі з різних причин не повідомляють правоохоронні органи. Третю групу складають правопорушення, у яких відсутня персоніфікована потерпіла сторона, зацікавлена у викритті протиправної діяльності (наприклад, зловживання у фінансово-кредитних установах). До четвертої групи належать правопорушення, відомі вузькому колу осіб, які свідомо вживають заходів щодо приховування та маскуванню злочинних слідів, зокрема у випадках ухилення від сплати податків. П'яту групу становлять правопорушення, інформація про які надходить до правоохоронних органів, однак вони не отримують належної кримінально-правової оцінки та не обліковуються. Нарешті, шосту групу утворюють кримінальні правопорушення, щодо яких необґрунтовано приймаються рішення про відсутність події чи складу кримінального правопорушення [35].

На наш погляд, наведені обставини свідчать про системні проблеми функціонування сучасної системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні, які в умовах воєнного стану лише загострюються та потребують комплексного наукового переосмислення з урахуванням нових економічних, правових і безпекових реалій.

Суттєві трансформації криміногенної ситуації в Україні, що відбулися протягом останнього десятиріччя, зумовили формування нових якісних характеристик економічної кримінальної протиправності [188, с. 211]. Зміни моделей господарювання, цифровізація економіки, посилення глобальних фінансових зв'язків, а також функціонування держави в умовах воєнного стану суттєво вплинули на механізми вчинення економічних кримінальних правопорушень та способи їх приховування. У таких умовах категорія «економічна кримінальна протиправність» (або «кримінальна протиправність у сфері економічної діяльності») поряд із поняттями «організована злочинність», «корупція» та «тіньова економіка» набула сталого статусу в науково-правовому дискурсі, що зумовлено її значним деструктивним впливом на економічну безпеку держави. Проблематика запобігання економічній кримінальній протиправності традиційно перебувала у центрі уваги науковців, насамперед

зарубіжних кримінологів, які ще задовго до сучасних кризових явищ звертали увагу на загрози, пов'язані зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності. У науковій літературі запропоновано різноманітні дефініції цього явища, а також сформовано кілька підходів до розуміння його змісту та структурних елементів, що й нині залишаються методологічно значущими для аналізу сучасного стану системи запобігання господарській злочинності в Україні.

Найбільш фундаментальні кримінологічні дослідження економічної кримінальної протиправності проведені зарубіжними вченими, серед яких Г. Ньюмен (1958), Г. Манхейм (1965), Г. Едельхертц (1970), М. Клиnard (1979), Г. Кайзер (1980), П. Й. Шнайдер (1987) та інші. Особливе значення для формування теорії економічної кримінальної протиправності мають праці американського кримінолога Е. Сатерленда, який ще у 1939 році вперше здійснив системний аналіз кримінальної протиправності, що вчиняється корпораціями. Запропонована ним концепція суттєво змінила суспільне та наукове сприйняття економічної злочинності, акцентувавши увагу на тому, що найбільш суспільно небезпечні майнові кримінальні правопорушення нерідко вчиняються особами з високим соціальним статусом у сфері бізнесу в межах їх професійної діяльності, як в інтересах юридичних осіб, так і з метою особистого збагачення. Саме Е. Сатерленду належить обґрунтування природи так званої «білокомірцевої» злочинності [19, с. 132], що залишається актуальним і для сучасних українських реалій.

Концепт «білокомірцевої» злочинності отримав подальший розвиток у працях західних учених, серед яких Г. Маннхейм [11, с. 49], Р. Міллс [12], В. Паккард [15, с. 36], Г. Блох і Г. Гайс [2, с. 385]. Їхні дослідження підтвердили, що економічна злочинність характеризується не лише матеріальними наслідками, а й високим рівнем інституційної загрози, оскільки часто поєднується з корупційними практиками та впливом на політичні й управлінські процеси.

На міжнародному рівні небезпечність «білокомірцевої» злочинності була офіційно визнана Міжнародним конгресом ООН з попередження злочинності, який відніс її до числа найбільш серйозних соціальних загроз сучасності. При

цьому було визначено її основні характерні ознаки, зокрема спрямованість на отримання економічної вигоди, тісний зв'язок із діяльністю організацій, використання професійного або службового становища, високий соціальний статус суб'єктів, а в окремих випадках - набуття ними політичного впливу чи влади [85, с. 8-10].

Подальша еволюція підходів до розуміння економічної злочинності знайшла відображення у матеріалах Сьомого Конгресу ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками (1995), де вже застосовувався термін «економічні злочини», під якими пропонувалося розуміти злочинні діяння, учинені у сфері підприємницької діяльності [82, с. 29]. Зазначений підхід є особливо актуальним для сучасної України, де трансформація господарського законодавства, зокрема у зв'язку з втратою чинності Господарського кодексу України, потребує переосмислення критеріїв відмежування кримінально караної поведінки від господарських правопорушень та адміністративних деліктів.

У західній кримінології сформувалися три базові підходи до визначення «білокомірцевих» злочинів: залежно від особи злочинця (наприклад, діяння, учинені особами з високими доходами чи соціальним статусом); за характером злочинної діяльності (злочини керівників або службових осіб корпорацій); за механізмом учинення кримінального правопорушення (шляхом обману, зловживання довірою, корупційних дій, використання фінансових інструментів та схем). До типових проявів «білокомірцевої» злочинності західні науковці відносять кримінальне банкрутство, різноманітні форми шахрайства (зокрема комп'ютерне, у сфері обігу цінних паперів, страхування, використання платіжних інструментів), легалізацію (відмивання) доходів, ухилення від оподаткування тощо [170, с. 23].

Суттєвий теоретичний інтерес становить позиція шведського кримінолога Б. Свенссона, який, аналізуючи економічну кримінальну протиправність у зарубіжних державах, дійшов висновку про її системний характер. На його переконання, економічна злочинність є сукупністю взаємопов'язаних порушень, що виникають саме у межах господарської діяльності суб'єктів підприємництва

та, як правило, мають високий рівень конспірації. Це значно ускладнює їх виявлення та притягнення винних осіб до відповідальності. Водночас учений підкреслює, що майнові кримінальні правопорушення, не пов'язані з господарською діяльністю, не можуть бути віднесені до категорії економічних [179, с. 9].

З урахуванням наведеного можна констатувати, що сучасні підходи до розуміння економічної кримінальної протиправності формують важливу теоретичну основу для аналізу реального стану та проблем функціонування системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні, особливо в умовах воєнного стану та трансформації національного господарського законодавства.

Разом із поняттями «білокомірцева кримінальна протиправність» та «економічна кримінальна протиправність» у західній кримінологічній доктрині часто застосовується й термін «господарська кримінальна протиправність», який за змістовим наповненням у більшості випадків є близьким або практично ідентичним зазначеним категоріям. Застосування цього терміна відображає прагнення науковців акцентувати увагу саме на зв'язку кримінально протиправної поведінки з процесами господарювання та підприємницької діяльності. Так, німецький кримінолог Г. Шнайдер відзначає, що господарська (економічна) злочинність може бути спрямована як проти самих підприємств (наприклад, через різноманітні форми шахрайства), так і проти споживачів (через виробництво або реалізацію неякісної продукції), а також проти працівників підприємств шляхом порушення вимог охорони праці та безпеки виробничих процесів [16, с. 75]. Схожої позиції дотримується М. Ключев, який розглядає «господарські злочини» як поняття, максимально наближене до категорії «економічні злочини» [91, с. 91].

Економічна кримінальна протиправність, будучи різновидом загальної кримінальної протиправності, являє собою складне, багатовимірне та соціально небезпечне явище системного характеру. Вона проявляється у формі кримінально караних дій або бездіяльності суб'єктів економічних відносин -

безпосередніх учасників господарської діяльності, осіб, які втручаються у сферу економічних процесів, а також службових осіб, наділених управлінськими повноваженнями щодо державного, комунального чи приватного майна. В умовах воєнного стану та трансформації економічного законодавства, зокрема після втрати чинності Господарського кодексу України, зазначені прояви набувають нових форм, що ускладнює їх своєчасне виявлення та належну кримінально-правову оцінку.

Однією з ключових характеристик економічних злочинів є особливості осіб, які їх вчиняють. Такі протиправні дії може здійснювати виключно та особа, котра має безпосереднє відношення до господарської діяльності або є учасником тих економічних процесів і взаємовідносин, проти яких спрямований злочин. Іншими словами, йдеться про правопорушення, скоєні установниками, власниками бізнесу, директорами компаній, представниками керівництва організацій та іншими фізичними особами, що приймають управлінські рішення в підприємницькій діяльності. Такий підхід вважаємо методологічно обґрунтованим, адже він дає змогу точно визначити рамки економічної злочинності для її реєстрації, дослідження та профілактики, знизити вплив суб'єктивного фактору при застосуванні законодавства та сконцентрувати увагу на незаконних діях представників так званих «білих комерційців», які і становлять основну категорію суб'єктів даного типу злочинності. Особливої небезпеки для системи економічної безпеки держави набуває організована економічна злочинність. Як слушно підкреслює С. С. Чернявський, організована економічна злочинність є якісно новим різновидом як організованої, так і економічної злочинності, оскільки вона органічно інтегрована у соціальну систему та суттєво впливає на її ключові елементи, насамперед економіку та політичні процеси. Головною метою такої злочинності є отримання прибутку та надприбутків шляхом діяльності, забороненої кримінальним законодавством. Водночас вона виступає як конгломерат різноманітних організованих злочинних формувань, що різняться за структурою, чисельністю, спеціалізацією та масштабом впливу на економічні та управлінські процеси [213, с. 89].

У сучасних умовах розвитку нашої держави, та з урахуванням викликів пов'язаних із введенням воєнного стану та докорінних змін у системі правового регулювання господарської діяльності, наведені положення мають важливе прикладне значення для оцінки реального стану та виявлення проблем функціонування системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності.

З урахуванням того, що організована кримінальна протиправність за своєю природою має передусім економічне підґрунтя та ґрунтується на фінансових інтересах, у міжнародно-правових актах Європейського Союзу, а також у законодавстві Німеччини, Нідерландів, Великої Британії, Польщі, Чехії особливий акцент робиться саме на економічному вимірі цього явища [151, с. 127]. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки економічна складова організованої злочинності виступає ключовим фактором її життєздатності та здатності до відтворення в умовах ринкової економіки, що є особливо відчутним для України в період воєнного стану та масштабних економічних трансформацій.

Показовим у цьому контексті є положення, викладені в матеріалах Секретаріату ООН до VII Конгресу ООН з попередження злочинності й поводження з правопорушниками (Гавана, 1990 р.), де наголошується, що організована злочинність, яка створює безпосередню загрозу як національній, так і міжнародній безпеці, являє собою діяльність організованих злочинних структур, спрямовану на отримання фінансових прибутків і здобуття владного впливу шляхом формування та експлуатації ринків як законних товарів і послуг, так і напівлегальних або формально легальних економічних сегментів [58]. У цьому зв'язку заслуговує на увагу позиція американських експертів, які зазначають, що мафіозні структури, завдяки значним фінансовим ресурсам, механізмам підкупу та жорсткого примусу, здатні підпорядковувати навіть найбільші промислові корпорації [1, с. 34], що актуально й для сучасних українських реалій.

Однією з ключових системних ознак сучасної організованої економічної злочинності є її глибока інтеграція в легальний сектор економіки. Одним із

найбільш поширених механізмів такої інтеграції виступає концентрація значного капіталу у формі корпоративних бізнес-груп. Розвиток корпоративної (холдингової) моделі організації господарської діяльності, як правило, здійснюється за кількома взаємопов'язаними напрямками: по-перше, шляхом нарощування галузевих потужностей, збільшення обсягів виробництва, розширення сегментів ринкового контролю, що відображає горизонтальну концентрацію виробництва й капіталу; по-друге, через проникнення холдингових структур у підконтрольні або суміжні підприємства та галузі, які охоплюють послідовні стадії створення й обігу товарів, робіт чи послуг, що свідчить про вертикальну концентрацію виробництва та капіталу; по-третє, шляхом інвестування коштів у розвиток інших підприємств і галузей, пов'язаних з основним виробництвом, тобто через диверсифікацію господарської діяльності [174, с. 15].

Водночас створення ефективних і актуальних механізмів протидії організованій злочинності в економічній сфері, які б відповідали справжнім загрозам для економіки країни, потребує ґрунтовного наукового аналізу та переоцінки кримінальних явищ. Передусім ідеться про небезпечні тенденції інтеграції організованих злочинних угруповань у структури державного управління, подальшу криміналізацію фінансово-промислових груп, а також використання корумпованого чиновництва для тиску на суб'єктів малого й середнього бізнесу, що істотно деформує конкурентне середовище [72; 157; 40; 198]. В умовах втрати чинності Господарського кодексу України ці процеси ускладнюються правовою невизначеністю, що створює додаткові ризики для ефективності превентивних механізмів.

Загальний опис того, як організовані злочинні угруповання впливають на економіку, було подано в доповіді Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй під назвою «Вплив організованої злочинної діяльності на суспільство в цілому», яку було презентовано на другій сесії Економічної та соціальної ради ООН з питань боротьби зі злочинністю та кримінального правосуддя у квітні 1993 року. Зокрема, у ній підкреслюється, що така діяльність:

по-перше, здійснюється злочинними угрупованнями, об'єднаними на економічній основі, які отримують прибутки шляхом реалізації незаконних товарів і послуг або законних товарів і послуг у протиправний спосіб; по-друге, характеризується високим рівнем конспірації та ієрархічною побудовою, що дозволяє планувати, координувати та реалізовувати незаконну діяльність або досягати протиправних цілей незаконними засобами; по-третє, має тенденцію до встановлення повної чи часткової монополії на ринку незаконних товарів і послуг з метою гарантованого отримання надприбутків; по-четверте, виходить за межі суто незаконної діяльності, охоплюючи процеси легалізації доходів через законні економічні структури, проникнення у легальні сегменти економіки та формування стійких корупційних зв'язків серед посадових осіб [174, с. 10].

Таким чином, зазначені обставини свідчать про те, що в сучасних умовах розвитку України система запобігання злочинності у сфері господарської діяльності потребує комплексного оновлення з урахуванням воєнних викликів, трансформації економічних відносин і зміни нормативно-правового регулювання господарської сфери.

У сучасних умовах розвитку економіки корпоративні структури, порівняно з ізольованими суб'єктами господарювання, володіють низкою суттєвих організаційно-економічних переваг. Такі переваги проявляються, зокрема, у можливості вибудовування замкненого виробничого циклу - від видобутку сировини до виготовлення кінцевої продукції, здійсненні внутрішнього контролю за рухом товарно-матеріальних цінностей, консолідації фінансової звітності з метою оптимізації податкового навантаження, а також у здатності формувати монопольне становище на окремих сегментах ринку та визначати стратегічні напрями подальшого розширення господарської діяльності [129, с. 27]. У контексті воєнного стану та трансформації економічного законодавства, зокрема втрати чинності Господарського кодексу України, зазначені особливості набувають додаткового значення, оскільки правова невизначеність і швидка зміна регуляторних підходів створюють сприятливе середовище для зловживань у корпоративному секторі.

Як слушно зауважує О. Є. Користін, організаціям злочинного спрямування притаманні специфічні економічні переваги, які забезпечують їм високий рівень адаптивності та ефективності у фінансово-господарській сфері. До таких переваг належить, насамперед, відсутність будь-яких правових або моральних обмежень щодо способів одержання прибутку, що дозволяє злочинним угрупованням діяти значно агресивніше, ніж легальні суб'єкти економіки. Крім того, системне ухилення від оподаткування або суттєве заниження податкових зобов'язань (за винятком витрат на корупційні платежі, які фактично виконують роль альтернативного «податку») ставить злочинні організації у більш вигідне конкурентне становище порівняно з добросовісними підприємствами [100, с. 45].

Окремої уваги заслуговує й той факт, що злочинні організації, здійснюючи незаконну діяльність, переважно оперують готівковими коштами, що надає їм значно ширший інструментарій для розпорядження отриманим прибутком та ускладнює державний фінансовий контроль. Водночас організована злочинність не обмежена у пошуку та створенні нових економічних «ніш», оскільки активно використовує заборонені законом методи, зокрема обман, кримінальне насильство, шантаж, а також корупційні зв'язки з представниками органів державної влади та місцевого самоврядування. У результаті економічна конкуренція з боку злочинних структур здійснюється за принципом «мета виправдовує засоби», що фактично позбавляє легальних учасників ринку можливості рівноправного протистояння [100, с. 45].

Найвагомішим чинником, що детермінує вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, залишається тіньова економіка. Її поширення у фінансово-господарському обігу речей, прав і дій становить значну суспільну небезпеку, оскільки сприяє поглибленню економічної кризи, зростанню корупції, підвищенню криміногенного потенціалу економічних відносин та підриву довіри до інститутів державної влади. В умовах воєнного стану ці процеси набули особливо загрозливого характеру, адже значна частина економічної діяльності здійснюється у режимі спрощеного контролю,

що об'єктивно розширює можливості для тінізації та криміналізації господарських процесів.

Водночас аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел свідчить про відсутність єдиного, загальновизнаного підходу до визначення поняття «тіньова економіка». Для його позначення використовується надмірно широкий і часто несистемний термінологічний спектр, який охоплює такі визначення, як друга, нелегальна, протизаконна, злочинна, неврахована, неофіційна, кримінальна, прихована, фіктивна, паралельна, чорна, сіра, підпільна або неформальна економіка. Подібна термінологічна строкатість свідчить про відсутність чіткого гносеологічного підґрунтя дослідження цього явища.

Безсистемність і методологічна невизначеність перших наукових розвідок у сфері тіньової економіки зумовили тривалі наукові дискусії щодо її сутності, структури, причин виникнення та місця в системі економічних відносин. За сучасних умов розвитку України, особливо з огляду на реформування господарського законодавства та зміну концептуальних засад правового регулювання економічної діяльності після втрати чинності Господарського кодексу України, ці дискусії набувають не лише теоретичного, а й прикладного значення для формування ефективної системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності.

Теоретико-методологічну основу дослідження процесів виникнення та еволюції тіньової економіки сформували праці провідних західних соціологів і економістів, серед яких Д. Блейдс, М. Гроссман, Е. де Сото, Е. Фейг, К. Харт, а також наукові розвідки вітчизняних учених, зокрема В. Д. Базилевича [28], З. С. Варналія [196], І. І. Мазур [133], В. О. Мандибури [134], В. А. Предборського [163], О. В. Турчинова [199] та інших дослідників. Саме в межах цих наукових підходів було закладено підвалини розуміння тіньової економіки як складного соціально-економічного та водночас криміногенного явища, що безпосередньо впливає на стан злочинності у сфері господарської діяльності.

Питання виникнення та розвитку тіньової економіки, а також проблеми виведення економічних відносин з тіні в рамках боротьби з економічною

злочинністю детально досліджували О. О. Дудоров [75], О. Г. Кальман [87], В. Л. Ортінський [152], В. М. Попович [162], а також колективи авторів монографій [195]. Ці наукові праці мають винятково важливе значення для нинішнього етапу розвитку нашої держави, адже дають можливість виявити закономірності перетворення тіньових явищ у часи економічної нестабільності, кризових ситуацій і особливих правових режимів, зокрема в умовах воєнного стану. Історично першим серед західних учених, хто акцентував увагу на існуванні феномена тіньової економіки, був англійський соціолог К. Харт, який у ході досліджень соціально-економічних процесів у країнах Африки виявив явище «неформальної зайнятості» [7]. Значний вплив на подальший розвиток наукових підходів справило визначення тіньової економіки, запропоноване американським ученим Е. Фейгом у 1979 р., відповідно до якого до неї належить будь-яка економічна діяльність, що з певних причин не відображається в офіційній статистиці та не включається до системи національних рахунків. Подальшим етапом осмислення ролі тіньової економіки стала монографія Е. де Сото, опублікована у 1989 р., у якій автор продемонстрував її системний вплив на розвиток держав і функціонування правових інститутів [9].

У межах окремих наукових підходів тіньова економіка розглядається переважно крізь призму податкових відносин. Зокрема, дослідники трактують її як комплекс форм господарської діяльності, метою яких є отримання прибутків через ухилення від сплати податків, при цьому не відносячи до неї кримінальну складову - крадіжки, торгівлю наркотиками, надання послуг сексуального характеру, корупційні діяння та інші злочинні прояви. Таке трактування є близьким до позицій низки західних дослідників, зокрема В. Блейдса, А. Франка, В. Стіна та інших, однак, на наш погляд, воно не повною мірою відображає кримінологічний потенціал тіньових процесів, особливо в умовах сучасної України.

Вітчизняні наукові дослідження тіньової економіки розпочалися з 1994 р. на базі Національного інституту стратегічних досліджень [42]. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробив О. В. Турчинов, який запропонував

багатокомпонентну модель тіньової економіки, виділивши чотири її складові: економічну діяльність, що не приховується від держави, але з різних причин не обліковується та не оподатковується; легальну діяльність із повним або частковим ухиленням від обов'язкових платежів; навмисно приховувану незаконну господарську діяльність; діяльність, спрямовану на одержання доходу кримінальним шляхом. Запропонована класифікація охоплює 13 ознак, 55 класифікаційних груп і 36 підгруп [199], що свідчить про надзвичайну складність і багатовимірність досліджуваного явища.

Суперечливість і відсутність єдності у визначеннях тіньової економіки значною мірою зумовлені міждисциплінарним характером її дослідження. Як економісти, так і юристи, працівники правоохоронних органів, а інколи й фахівці технічних галузей по-різному акцентують увагу на складових цього феномена. Для юристів визначальною є «тіньова» складова як ознака протиправності, для економістів - «економіка» як система виробництва, розподілу та обігу ресурсів. Такий підхід, орієнтований переважно на кількісну оцінку явища, нерідко призводить до звуження превентивних механізмів, оскільки основний масив протизаконного та псевдолегітимного фінансово-господарського капіталообігу не може бути легалізований виключно репресивними засобами.

Як слушно зазначає В. М. Попович, саме поняття «тіньова економіка» сформувалося в процесі розроблення організаційно-правових заходів протидії легалізації та відмиванню доходів злочинного походження як деструктивного чинника суспільно-економічних відносин. На його думку, вибір цього терміна був певною мірою інтуїтивним, оскільки масштаби корисливих кримінальних правопорушень і обсяг отриманих від них доходів досягли рівня, співставного з обігом капіталів у легальній економіці [162, с. 14].

У сучасних умовах України, з урахуванням воєнного стану та зміни концептуальних засад правового регулювання господарської діяльності після втрати чинності Господарського кодексу України, зазначені підходи потребують переосмислення. Тіньова економіка дедалі більше виступає не лише економічною, а й кримінологічною проблемою, що безпосередньо впливає на

ефективність системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності та вимагає комплексних, міжгалузевих і превентивно орієнтованих рішень.

У межах дослідження феномена підпільної економіки окремі автори пропонують розмежовувати її на дві взаємопов'язані, але не тотожні складові: незаконну (нелегальну) економічну діяльність та економічну злочинність. До першої групи науковці відносять види підприємницької активності, які прямо заборонені законодавством, зокрема незаконний обіг зброї, наркобізнес, контрабанду, азартні ігри, проституцію та інші подібні форми діяльності. Натомість економічна злочинність трактується як сукупність корисливих зловживань у сфері господарювання, що не пов'язані безпосередньо з процесами виробництва, а зосереджені у сфері перерозподілу вже створених матеріальних і нематеріальних благ, зокрема шахрайство, службові розкрадання та інші кримінальні правопорушення майнового характеру. Такий підхід є важливим для сучасної України, оскільки дозволяє диференціювати об'єкти запобіжного впливу залежно від характеру тіньових процесів.

У цьому контексті заслуговує на підтримку позиція В. О. Мандибури, який наголошує, що тіньова економіка не є внутрішньо однорідним явищем ані за структурою, ані за наслідками її впливу на соціально-економічні процеси. Дослідник обґрунтовано зазначає, що поняття «тіньова економіка» має розглядатися у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні до неї можуть бути віднесені всі форми неврахованої, нерегламентованої, прихованої або законспірованої економічної діяльності незалежно від їх правової оцінки. Водночас у вузькому значенні йдеться виключно про ті види господарської діяльності та відповідні економічні відносини, які є протиправними або становлять підвищену суспільну небезпеку [134, с. 11]. На наш погляд, саме другий підхід є більш релевантним для формування ефективної системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, особливо в умовах воєнного стану, коли зростає ризик зловживань економічними ресурсами.

Водночас дослідження тіньової економіки та розроблення механізмів протидії її криміногенним проявам не може бути прерогативою лише однієї

галузі знань. Завданням економістів, юристів та інших фахівців є не лише фіксація масштабів тіньових процесів, а й створення економічних та організаційно-правових передумов для їх поступового згортання. Однак реалізація цього завдання можлива виключно за умов комплексного міждисциплінарного підходу. Економічна наука не спроможна запропонувати дієву модель детінізації без урахування специфіки правового регулювання та інституційної спроможності держави. У свою чергу, юридична наука не здатна сформулювати ефективні правові механізми превентивного впливу без розуміння економічних закономірностей, фінансових потоків і управлінських технологій у сфері фінансово-господарського обігу.

Хоча такий підхід може здаватися надмірно широким, саме сукупність економічних, організаційно-управлінських і правових знань дозволяє адекватно визначити об'єктно-технологічну сутність тіньової економіки, її суб'єктний склад і причинні чинники. Особливого значення це набуває для практичних працівників правоохоронних органів, які здійснюють запобігання та протидію економічній злочинності. Без володіння відповідною міждисциплінарною інформацією вони об'єктивно не здатні своєчасно виявляти та документувати складні тіньові схеми фінансово-господарського характеру. У цьому зв'язку підготовка як оперативних працівників, так і керівного складу органів, відповідальних за формування економічної політики та превентивної інфраструктури, має здійснюватися на основі комплексного підходу.

Крім того, така підготовка є необхідною і для науковців, які досліджують феномен тіньової економіки, а також для суб'єктів державного управління, рішення яких у сфері економічної політики нерідко приймаються без належного урахування їх криміногенних наслідків. Саме це в багатьох випадках сприяє поширенню тіньових процесів та зростанню їх масштабів, що особливо небезпечно в умовах воєнного стану та обмежених ресурсів держави.

У зв'язку з цим актуалізується потреба у формуванні праксеологічних засад інтеграції знань, напрацьованих у межах економічних, управлінських і правових наук, у спеціальній міждисциплінарній теорії детінізації економіки.

Така теорія має поєднувати економічні, організаційно-правові та криміногенні аспекти тіньових процесів і слугувати методологічною основою для їх комплексного пізнання. Водночас слід враховувати, що тіньова економіка є динамічним явищем, яке постійно трансформується під впливом змін у законодавстві, економічній кон'юктурі та суспільно-політичних умовах. Тому другим ключовим завданням такої теорії має стати безперервний моніторинг тіньових процесів, аналіз механізмів їх адаптації та тенденцій поширення.

Лише за умови розв'язання окреслених проблем можливе формування системи узгоджених економічних та організаційно-правових заходів державного рівня, спрямованих на усунення причин відтворення тіньових процесів і зниження криміногенного потенціалу у сфері фінансово-господарського обігу. Для цього, на наш погляд, першочерговим є напрацювання єдиної державної стратегії запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки, з одночасним ресурсним і кадровим посиленням відповідних інституцій.

Особливу увагу доцільно приділити переорієнтації кримінально-правової політики з виключно карального вектора на забезпечення реального відшкодування завданих державі та суспільству матеріальних збитків, перекриття схем легалізації доходів злочинного походження та каналів їх виведення за межі країни.

Водночас сучасні реалії, зокрема функціонування Бюро економічної безпеки України та відмова від кодифікованої моделі господарського права у зв'язку з втратою чинності Господарського кодексу України, потребують подальшого наукового осмислення ефективності обраної інституційної моделі запобігання злочинності у сфері господарської діяльності.

3.2. Міжнародний досвід запобігання господарським кримінальним правопорушенням

У сучасних умовах глобалізації економічних процесів та активного розвитку транснаціональних господарських зв'язків проблема запобігання господарським кримінальним правопорушенням набуває особливої актуальності. Економічна злочинність, зокрема у формах шахрайства, ухилення від сплати податків, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, зловживань у сфері корпоративного управління та фінансових ринків, становить серйозну загрозу економічній безпеці держав, стабільності фінансових систем і довірі до інститутів публічної влади. У зв'язку з цим запобігання таким кримінальним правопорушенням виходить за межі національних юрисдикцій і дедалі частіше потребує застосування комплексних міжнародних та наднаціональних механізмів.

Міжнародний досвід запобігання господарським кримінальним правопорушенням свідчить про формування багаторівневої системи запобігання, виявлення та розслідування економічних кримінальних правопорушень, яка поєднує кримінально-правові, кримінальні процесуальні, адміністративні та фінансово-контрольні інструменти. Значну роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації та інституції, зокрема Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Європейський Союз, Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF), а також спеціалізовані правоохоронні та наглядові органи окремих держав, діяльність яких ґрунтується на принципах міждержавної співпраці, уніфікації стандартів і взаємного визнання правових рішень.

Дослідження міжнародного досвіду дозволяє виявити ефективні моделі кримінально-правової політики у сфері запобігання господарській злочинності, визначити оптимальні підходи до криміналізації відповідних діянь, організації спеціалізованих аналітичних та слідчих підрозділів, а також застосування сучасних інструментів фінансового моніторингу та цифрових технологій. Водночас критичний аналіз зарубіжних практик є необхідною передумовою для їх адаптації до національної правової системи з урахуванням конституційних засад, рівня розвитку економіки та інституційних можливостей держави.

З огляду на викладене, у даному підрозділі дисертаційного дослідження буде здійснено аналіз основних підходів і механізмів запобігання господарським кримінальним правопорушенням, що застосовуються у зарубіжних державах та в рамках міжнародного співробітництва, з метою визначення перспективних напрямів удосконалення національної системи запобігання економічній злочинності.

Вивчення міжнародного досвіду роботи правоохоронних структур щодо протидії економічним злочинам цілком справедливо визнається одним із пріоритетних шляхів покращення кримінально-правової політики нашої держави. Особливої актуальності це питання набуває в умовах трансформації національної правової системи, пов'язаної з припиненням дії Господарського кодексу України, а також у контексті функціонування держави в умовах воєнного стану, коли економічна безпека набуває стратегічного значення.

Сучасні інтеграційні процеси та євроінтеграційний курс України зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до організації запобігання злочинності у сфері господарських відносин. Водночас імплементація міжнародних стандартів не повинна мати механічного характеру, а має ґрунтуватися на критичному аналізі зарубіжних моделей з урахуванням національних правових реалій, рівня інституційної спроможності держави та викликів, спричинених збройною агресією РФ проти України. Господарська злочинність, як явище, притаманна економікам усіх держав, що підтверджує наявність у міжнародній практиці значної кількості ефективних превентивних і правоохоронних механізмів, спрямованих не лише на виявлення, а насамперед на запобігання таким правопорушенням.

У процесі реформування системи правоохоронних органів України доцільним є поєднання аналізу власного досвіду з науковими напрацюваннями зарубіжних дослідників, що дозволяє уникнути повторення системних помилок і сприяє впровадженню перевірених практик. У цьому контексті слушною залишається позиція відомого представника порівняльного правознавства Р. Давида, який наголошував, що порівняльне право не лише поглиблює розуміння

національного законодавства, а й є необхідним елементом сучасної правової науки та правової культури [60]. На наш погляд, саме превентивний потенціал порівняльно-правового аналізу має особливе значення для України на сучасному етапі її розвитку.

З огляду на зазначене, у межах дослідження міжнародного досвіду запобігання господарським кримінальним правопорушенням доцільним є звернення до практики Сполучених Штатів Америки, де система протидії економічній злочинності сформувалася як комплексна та багаторівнева. Американські кримінологи та законодавець традиційно відносять до кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності податкові та митні кримінальні правопорушення, а також різні форми шахрайства у підприємницькому середовищі, які становлять значну загрозу стабільності економічних відносин.

Шахрайство у сфері підприємництва в США розглядається як один із найбільш масштабних сегментів економічної злочинності, що за своєю структурою співвідноситься з інститутами, аналогічними положенням Розділу VII Кримінального кодексу України. До таких діянь належать створення фіктивних суб'єктів господарювання, введення в оману кредиторів, зловживання довірою, навмисне доведення до банкрутства, фальсифікація фінансових документів і грошових знаків, а також антиконкурентні практики й прояви недобросовісного монополізму. З превентивної точки зору важливо, що американська модель акцентує увагу не лише на каральних механізмах, а й на ранньому виявленні ризиків у корпоративному та фінансовому секторах.

У науковому обігу США такі кримінальні правопорушення традиційно позначаються терміном «білокомірцева злочинність», який був уведений у науковий обіг Е. Сатерлендом. Запропонована ним концепція дозволила звернути увагу на специфіку злочинної поведінки осіб, що займають привілейоване соціальне або професійне становище та використовують його для вчинення суспільно небезпечних діянь. Зазначений підхід є особливо цінним для сучасної України, де запобігання економічним кримінальним правопорушенням

тісно пов'язане з антикорупційною політикою та реформуванням публічного управління.

Американське законодавство визначає кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності як заборонені кримінальним законом діяння, що посягають на економічну безпеку, стабільність господарських відносин та пов'язані з процесами виробництва, обігу товарів, робіт і послуг. Нормативна регламентація таких правопорушень зосереджена, зокрема, у Розділі 18 Зводу законів США, Розділі 26, що охоплює податкові злочини, а також у Розділі 15, де закріплено відповідальність за окремі форми шахрайської діяльності «білих комірців». Аналіз цих положень свідчить про системний і превентивно орієнтований характер підходу, який може бути використаний як орієнтир для подальшого вдосконалення національної моделі запобігання господарським кримінальним правопорушенням в Україні.

Проведений аналіз сучасного стану економічної злочинності в Україні засвідчує стійку тенденцію до зростання кримінальних правопорушень, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. В умовах воєнного стану такі діяння набувають особливої суспільної небезпеки, оскільки безпосередньо підривають фінансову стабільність держави та ускладнюють ефективне функціонування економіки. З огляду на це доцільним видається звернення до міжнародного досвіду, зокрема практики Сполучених Штатів Америки, яка характеризується системним і превентивно орієнтованим підходом до запобігання та протидії легалізації злочинних доходів у сфері господарської діяльності.

На законодавчому рівні США у відповідь на ускладнення фінансових схем відмивання коштів було істотно розширено зміст поняття легалізації злочинних прибутків. У результаті суспільно небезпечними визнаються не лише операції, безпосередньо пов'язані з доведеним предикатним злочином, а будь-які фінансові транзакції з коштами сумнівного походження. При цьому питання про наявність чи відсутність предикатного злочину вирішується компетентними органами після тимчасового блокування таких операцій та проведення

відповідної перевірки [95]. Такий підхід, на наш погляд, дозволяє зосередити увагу саме на превенції, а не виключно на реактивному кримінальному переслідуванні.

Кримінальна відповідальність за легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, у США закріплена як на федеральному рівні, так і в законодавстві окремих штатів. Важливою складовою превентивного механізму є встановлення відповідальності за так зване «структурування» фінансових операцій, тобто умисний поділ значних сум коштів на дрібні транзакції з метою уникнення контролю з боку фінансового моніторингу. Американське законодавство кваліфікує такі дії як незаконні маніпуляції, спрямовані на приховування підозрілих фінансових потоків [95]. Враховуючи скасування Господарського кодексу України, подібний функціонально орієнтований підхід може бути корисним для формування нової системи нормативного регулювання господарських відносин із посиленням акцентом на кримінально-правові та фінансово-контрольні механізми.

Оскільки легалізація злочинних доходів охоплює широкий спектр фінансових операцій, американська модель протидії передбачає комплексне відстеження як безготівкових, так і готівкових коштів. Одним із ключових інструментів у цьому процесі є постійний моніторинг платіжних операцій. У США найбільш поширеними формами розрахунків залишаються операції з використанням чеків та кредитних карток, які проходять через систему Федеральної резервної системи та центрального банку. Саме ці інституції наділені повноваженнями щодо здійснення контролю та аналізу відповідних фінансових потоків [95]. На нашу думку, у сучасних умовах цифровізації економіки України та активного використання безготівкових розрахунків такий підхід є особливо актуальним.

Загалом стратегія США у сфері запобігання та протидії відмиванню незаконних коштів характеризується високим рівнем структурованості та раціональності. Завдяки нормативним нововведенням федеральні органи влади отримали можливість реагувати на широкий спектр операцій із фінансовими

ресурсами сумнівного походження. Водночас, як і в Україні, проблемним аспектом залишається координація діяльності правоохоронних і контролюючих органів. Американська практика демонструє, що у процесі протидії легалізації злочинних доходів задіяно від десяти до дванадцяти федеральних агентств, кожне з яких відповідає за окремий напрям діяльності [206]. Аналогічні виклики спостерігаються і в національній системі України, що дає підстави стверджувати: ефективне запобігання господарським кримінальним правопорушенням можливе лише за умови чіткого нормативного узгодження повноважень і взаємодії компетентних органів.

Особливе місце в системі органів запобігання та протидії господарській злочинності США займає Національний інформаційний центр боротьби з кримінальною злочинністю (NCIC). Цей центр акумулює відомості про кримінальні правопорушення та осіб, які їх вчинили, з усіх штатів і великих міських агломерацій. Доступ до відповідних даних забезпечується через телекомунікаційні мережі упродовж лічених секунд, а спеціалізовані комп'ютерні термінали функціонують у підрозділах поліції, офісах шерифів та інших федеральних правоохоронних органах. Крім того, NCIC оперативно надає електронну інформацію всім відомствам, підключеним до централізованих державних систем, виконуючи водночас функції довідкової служби для п'ятдесяти комп'ютерних систем штатів і найбільших міських зон [95]. На наше переконання, розвиток аналогічних інтегрованих інформаційно-аналітичних платформ є одним із пріоритетних напрямів удосконалення національної системи запобігання господарським кримінальним правопорушенням в Україні.

Поряд із Національним інформаційним центром боротьби зі злочинністю (NCIC) у США функціонує Національний комп'ютерний центр Служби внутрішніх доходів (IRS), основним призначенням якого є акумулювання та зберігання відомостей про всіх платників податків, включаючи інформацію щодо наявності податкової заборгованості [10]. Важливу роль у системі запобігання господарським кримінальним правопорушенням відіграє також Центр оперативної інформації (EPIC), діяльність якого зосереджена на збиранні,

аналізі та поширенні даних про осіб, причетних до контрабандної діяльності, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а також інших форм транснаціональної економічної злочинності. Інформаційні масиви ЕРІС охоплюють анкетні дані осіб, характер і сферу їхньої діяльності, ключові події біографічного та професійного характеру, ділові та кримінальні зв'язки, відомості про використані транспортні засоби, результати спостереження за внутрішніми та міжнародними переміщеннями, а також інформацію про можливих співучасників [219, с. 181].

Отже, американська модель запобігання та протидії господарській злочинності базується на можливості оперативного використання різнопрофільних інформаційних ресурсів правоохоронними та контрольними органами. Така інтеграція баз даних забезпечує швидкий доступ до релевантної інформації та сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських і процесуальних рішень. На нашу думку, саме розвиток єдиних міжвідомчих інформаційно-аналітичних систем є особливо актуальним для України в умовах воєнного стану, коли фінансові зловживання безпосередньо впливають на обороноздатність держави та стабільність публічних фінансів. З огляду на припинення дії Господарського кодексу України, формування такої системи має спиратися не на галузеву фрагментацію, а на комплексне кримінально-правове й фінансово-контрольне регулювання.

Вартий уваги також досвід Великобританії у сфері запобігання та протидії господарським кримінальним правопорушенням. У результаті інституційної реорганізації та об'єднання кількох державних відомств у цій країні було створено єдиний централізований орган - Національне агентство з боротьби зі злочинністю (National Crime Agency, NCA), яке за своїми функціями та повноваженнями є близьким до американського ФБР. Представництва NCA функціонують більш ніж у 40 державах світу, що дозволяє забезпечувати ефективну міжнародну взаємодію. Основними напрямками діяльності агентства є протидія організованим злочинності, нелегальній міграції, економічним

кримінальним правопорушенням, до яких відносяться і господарські кримінальні правопорушення, а також кіберзлочинності.

НСА активно співпрацює з правоохоронними структурами близько 150 країн з метою виявлення транснаціональних зв'язків злочинних угруповань. Відповідно до положень «Національної стратегічної оцінки злочинності», підготовленої цим органом, до числа найбільш суттєвих загроз для Сполученого Королівства віднесено кримінальні правопорушення, пов'язані з контрабандою, незаконною транскордонною торгівлею, масштабним шахрайством і легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом [155]. Зазначений підхід демонструє пріоритетність превентивних заходів і стратегічного аналізу ризиків, що є особливо важливим для України в умовах гібридних економічних загроз воєнного часу.

Окремо заслуговує на увагу британська практика запобігання банківській злочинності, яка ґрунтується на персоналізації відповідальності. Зокрема, кожна банківська установа зобов'язана мати спеціально уповноваженого співробітника, відповідального за дотримання вимог фінансового та банківського законодавства у частині мінімізації ризиків вчинення кримінальних правопорушень. Така особа проходить регулярну щорічну підготовку щодо змін законодавства, сучасних методів і засобів протидії злочинності. Невиконання покладених на неї обов'язків може спричинити притягнення до кримінальної відповідальності [155]. На наш погляд, упровадження подібної моделі в Україні є доцільним, особливо в умовах розширення фінансового сектору та зростання ролі приватних суб'єктів у забезпеченні економічної безпеки держави.

Не менш показовим є досвід Республіки Польща у сфері запобігання та протидії господарським кримінальним правопорушенням, який доцільно розглядати через призму боротьби з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів. Нормативну основу такої діяльності становлять Закон «Про податковий контроль», Закон «Про протидію легалізації брудних грошей», а також спеціальні положення Кримінального та Валютного кодексів. У межах Закону «Про податковий контроль» у структурі Міністерства фінансів Польщі було

створено спеціалізоване Бюро, уповноважене здійснювати контроль за дотриманням податкового законодавства. Водночас Закон «Про протидію легалізації брудних грошей» передбачив створення Департаменту фінансової інформації та запровадження посади Генерального інспектора фінансової інформації, який одночасно обіймає посаду віце-міністра фінансів.

Таким чином, у структурі Міністерства фінансів Польщі паралельно функціонують два спеціалізовані підрозділи - Департамент фінансової інформації та Бюро податкового контролю, діяльність яких спрямована на раннє виявлення та попередження господарських кримінальних правопорушень. Така модель свідчить про ефективність концентрації превентивних повноважень у межах одного центрального органу виконавчої влади. В умовах реформування економічного законодавства України після втрати чинності Господарського кодексу, а також з урахуванням викликів воєнного стану, польський досвід може бути корисним для формування більш цілісної та скоординованої системи запобігання господарській злочинності.

Система Бюро податкових записів Республіки Польща вирізняється чітко вибудованою ієрархічною організацією, що забезпечує централізоване управління та водночас охоплює всі адміністративно-територіальні рівні держави. До її складу входить центральний апарат у місті Варшава, регіональні підрозділи податкових записів у шістнадцяти воєводствах, а також локальні структури, що функціонують у повітах. Загальна чисельність державних службовців, задіяних у діяльності цього органу, становить близько 350 осіб [95]. Така вертикальна модель, на наш погляд, дозволяє забезпечити ефективну координацію превентивної діяльності та оперативний контроль за фінансовими процесами на всій території країни.

Компетенція Бюро податкових записів визначена на законодавчому рівні та охоплює широкий спектр завдань превентивного і контрольного характеру. Зокрема, до основних напрямів його діяльності належать: запобігання та протидія порушенням національного законодавства у сфері внутрішнього й зовнішнього обігу товарів; недопущення кримінальних правопорушень у сфері

управління державними фінансовими ресурсами, а також коштами Європейського Союзу й інших міжнародних фінансових інституцій; мінімізація корупційних ризиків у діяльності посадових осіб Міністерства фінансів; контроль за достовірністю декларування доходів і майнового стану державних службовців, у тому числі працівників фінансових органів; попередження кримінальних посягань на об'єкти національної культури, архівні фонди та права інтелектуальної власності; виявлення активів, отриманих злочинним шляхом, а також майна, що підлягає конфіскації; викриття схем незаконного переміщення на територію Польщі платіжних засобів кримінального походження; здійснення аналітичної та прогностичної роботи у сфері господарської злочинності.

Важливою рисою діяльності цього органу є його відкритість до міжвідомчого та міжнародного обміну інформацією. Усередині країни Бюро активно взаємодіє з Генеральною прокуратурою, окружними прокуратурами та поліцейськими підрозділами у всіх воєводствах. На міжнародному рівні налагоджено співробітництво з відповідними структурами Франції, США, Німеччини та України, що обумовлено інтенсивним рухом товарів, послуг і робочої сили між цими державами. Така координація передбачає систематичний обмін аналітичними та оперативними даними з метою запобігання і протидії господарським кримінальним правопорушенням, які дедалі частіше мають транснаціональний характер.

Порівняльний аналіз свідчить, що в окремих європейських державах, зокрема у Бельгії та Словаччині, функціонують інтегровані податково-митні структури, при цьому їхні правоохоронні повноваження обмежуються сферою митних правопорушень, а розслідування податкових злочинів віднесене до компетенції поліції. Водночас інша група країн - Фінляндія, Чехія, Франція та Люксембург - застосовує модель більш розподілених повноважень: розслідування податкових злочинів здійснюють поліцейські органи, проте податкові й митні служби також наділені власними повноваженнями щодо запобігання та протидії господарській злочинності. При цьому ключова відмінність між цими країнами полягає у визначенні суб'єкта фінансової

розвідки: у Люксембурзі та Фінляндії такі функції покладено на поліцію, тоді як у Франції та Чехії - на міністерства фінансів.

У Швейцарії, Німеччині, Швеції та Новій Зеландії податкові та митні органи мають автономні правоохоронні повноваження, які не перетинаються з поліцейськими функціями, тоді як фінансова розвідка перебуває у віданні поліції. Натомість у таких державах, як Австралія, Індія, Канада, Південна Корея, США та Чилі, застосовується схожа модель, однак функції фінансової розвідки віднесені до компетенції міністерств фінансів [77].

Узагальнюючи наведене, можна дійти висновку, що для більшості європейських країн характерні два базові підходи до інституційної інтеграції правоохоронних функцій у сфері запобігання та протидії господарським кримінальним правопорушенням: зосередження відповідних повноважень або в системі органів внутрішніх справ, або в структурі міністерства фінансів. У цьому контексті італійська модель має універсальний характер, оскільки контроль за наповненням бюджету та протидія фінансовим правопорушенням здійснюються єдиною інтегрованою структурою, що поєднує податкові й митні служби та адміністративно підпорядковується міністерству фінансів.

На наш погляд, в умовах воєнного стану та докорінної трансформації господарського законодавства України після втрати чинності Господарського кодексу, саме комплексні й інтегровані моделі, орієнтовані на превенцію та міжвідомчу координацію, мають стати орієнтиром для подальшого реформування національної системи запобігання господарським кримінальним правопорушенням.

Актуальність проблеми інтеграції правоохоронних повноважень у сфері запобігання господарським кримінальним правопорушенням зумовлюється насамперед багатовекторністю та високою мінливістю протиправних проявів у сфері економічної діяльності. Динамічний характер таких правопорушень пояснюється постійною трансформацією економічних процесів, цифровізацією фінансових операцій, ускладненням корпоративних структур, а в умовах України - ще й впливом воєнного стану, який створює додаткові ризики зловживань у

сфері публічних закупівель, гуманітарної допомоги, оборонних контрактів та фінансових потоків. У зв'язку з цим традиційні підходи до протидії господарській злочинності дедалі частіше виявляються недостатньо ефективними.

Міжнародна практика свідчить, що порушення податкового та митного законодавства становлять лише окремий сегмент господарських кримінальних правопорушень. Значно ширшим є коло протиправних діянь, пов'язаних із зловживанням монопольним становищем, порушенням правил конкуренції, фінансовим та інвестиційним шахрайством, кіберзлочинністю у сфері економіки, маніпуляціями з бухгалтерською та фінансовою звітністю. Такі правопорушення, з огляду на їх складну організаційну та технічну природу, не завжди можуть бути ефективно охоплені класичними моделями компетенції органів внутрішніх справ чи фінансових відомств, що зумовлює потребу у міжвідомчій та міжсекторальній координації.

Як справедливо зазначається у міжнародних дослідженнях, визначальним критерієм віднесення кримінальних правопорушень до сфери господарської діяльності є не стільки суб'єкт або безпосередній об'єкт посягання, скільки спосіб вчинення та механізм приховування протиправної діяльності [77]. Такий підхід дозволяє охопити складні, латентні та транснаціональні форми економічної злочинності, які не вписуються у класичні кримінально-правові конструкції.

Додаткову складність становить той факт, що значна частина господарських кримінальних правопорушень вчиняється всередині приватних або публічних корпорацій, банківських і фінансових установ їхніми працівниками, клієнтами чи контрагентами. Згідно з результатами досліджень аудиторської компанії «PricewaterhouseCoopers» [4], виявлення таких правопорушень у переважній більшості випадків здійснюється не державними органами, а внутрішніми службами безпеки та комплаєнс-підрозділами самих компаній, після чого відповідна інформація передається до компетентних

правоохоронних органів. Ця обставина підкреслює зростаючу роль приватного сектору у системі запобігання економічній злочинності.

Західні фахівці обґрунтовано застерігають, що надмірний адміністративний контроль за підприємницькою діяльністю та домінування репресивних підходів можуть негативно впливати на економічний розвиток. У зв'язку з цим у європейських державах пріоритет надається не стільки жорстким інституційним моделям, скільки функціональній інтеграції та координації діяльності різних суб'єктів протидії господарським кримінальним правопорушенням. Така практика включає створення спільних інформаційних ресурсів, формування міжвідомчих та міжнародних слідчих груп (Австрія, Туреччина, Данія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Словенія, Фінляндія), а також функціонування спеціалізованих міжвідомчих центрів розслідування (Нідерланди, Швеція, Фінляндія) [150, с. 367].

Зазначений міжнародний досвід демонструє ефективні механізми запобігання господарській злочинності, серед яких ключове місце посідають систематизація та інтеграція інформаційних баз даних, забезпечення контрольованого доступу до них правоохоронних органів, розвиток спеціалізованих аналітичних структур, налагодження міжвідомчого та міждержавного обміну інформацією, а також створення спільних слідчих інструментів реагування на складні економічні правопорушення.

Разом із тим імплементація такого досвіду в українські реалії потребує не механічного копіювання, а глибокої адаптації з урахуванням особливостей національної правової системи, сучасного стану економіки та умов воєнного стану. Особливої уваги вимагає той факт, що втрата чинності Господарського кодексу України зумовила необхідність переосмислення концептуальних підходів до правового регулювання господарських відносин і, відповідно, до формування системи запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері. У цих умовах міжнародний досвід може слугувати методологічною основою для розбудови нової, більш гнучкої та ефективної моделі превенції економічної злочинності.

Водночас навіть наявність розвиненої внутрішньодержавної нормативно-правової бази не гарантує належного рівня протидії господарським кримінальним правопорушенням без ефективних механізмів міжнародного співробітництва. Зокрема, діяльність осіб, причетних до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як правило, має транснаціональний характер і не обмежується межами однієї держави. У зв'язку з цим для України особливо актуальними залишаються питання міжнародної юрисдикції, взаємного визнання правових рішень, обміну фінансовою та аналітичною інформацією, а також участі у спільних міжнародних механізмах запобігання та протидії господарській злочинності.

Ефективне запобігання господарським кримінальним правопорушенням у сучасних умовах неможливе без гармонізації внутрішньодержавного законодавства із загальновизнаними міжнародними стандартами співробітництва у сфері кримінальної юстиції та економічної безпеки. В умовах глобалізації, транснаціоналізації фінансових потоків і цифровізації економіки національні правові системи вимушені адаптуватися до уніфікованих підходів, що забезпечують своєчасне реагування на складні та латентні форми економічної злочинності. Для України це питання набуває особливої ваги з огляду на воєнний стан, трансформацію економічної моделі та необхідність оновлення нормативної основи регулювання господарських відносин після втрати чинності Господарського кодексу України.

У цьому контексті вітчизняне законодавство має не копіювати, а концептуально узгоджуватися з міжнародними нормами у ключових, практично значущих аспектах запобігання господарським кримінальним правопорушенням. Передусім ідеться про створення правових і організаційних умов для відкритості кордонів у частині надання міжнародної правової допомоги та обміну спеціалізованою інформацією, що стосується економічної злочинності. Такий обмін повинен здійснюватися безпосередньо між фахівцями компетентних органів, спеціалізованих на розслідуванні господарських

кримінальних правопорушень, що відповідає сучасним європейським стандартам практичної взаємодії.

Слід зазначити, що ще у довоєнний період Україна зробила окремі кроки у цьому напрямі. Зокрема, важливим прикладом є укладення договорів між Міністерствами внутрішніх справ України та Республіки Польща про взаємну правову допомогу, а також підписання Протоколу про співробітництво між Головною комендатурою поліції Польщі та МВС України, у якому чітко визначено відповідальних осіб за конкретні напрями протидії злочинності. З огляду на інституційні зміни в системі правоохоронних органів України та провідну роль Бюро економічної безпеки у сфері запобігання і протидії господарським кримінальним правопорушенням, доцільним є активне розширення міжнародної взаємодії саме цього органу з відповідними іноземними та наднаціональними структурами.

Не менш важливим елементом міжнародного співробітництва є формування ефективної, збалансованої системи екстрадиції осіб, причетних до вчинення господарських кримінальних правопорушень, а також механізмів розшуку, арешту та повернення майна, здобутого злочинним шляхом. У сучасних умовах цей напрям набуває особливої актуальності для України з огляду на значну кількість осіб, зокрема з числа колишніх посадовців і бенефіціарів великих економічних схем, які переховуються за кордоном і використовують складні фінансово-правові конструкції для уникнення відповідальності.

Крім того, міжнародний досвід свідчить про необхідність забезпечення оперативного доступу до інформації та документів, що перебувають у юрисдикції інших держав, а також формування сталої системи обміну даними та професійним досвідом між спеціалізованими підрозділами, діяльність яких спрямована на превенцію економічної злочинності. Такий підхід дозволяє не лише реагувати на вже вчинені правопорушення, а й виявляти ризики на ранніх стадіях їх формування.

Важливу роль у системі запобігання господарським кримінальним правопорушенням, відповідно до міжнародної практики, відіграє також інформаційно-просвітницька діяльність та формування в суспільстві стійкого негативного ставлення до економічної злочинності. Йдеться не лише про правову освіту, а й про залучення громадян та бізнес-середовища до виявлення та повідомлення про протиправні дії.

Показовим у цьому контексті є досвід Великої Британії, де було запроваджено централізовану модель роботи з інформаторами у сфері господарської діяльності. Відповідно до цієї моделі, інформація про економічні правопорушення надходить до єдиного координаційного органу, а фінансування винагороди інформаторів здійснюється за рахунок банківських установ і держави у співвідношенні 75 % та 25 % від суми коштів, збережених або повернутих на користь держави [18]. На наш погляд, адаптація подібного механізму в Україні, з урахуванням національних правових реалій та принципів верховенства права, могла б істотно посилити превентивний потенціал у боротьбі з окремими видами господарських кримінальних правопорушень.

Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє виокремити низку базових засад, на яких вибудовується співробітництво у сфері запобігання економічній злочинності, а саме: укладення міжнародних угод про співпрацю; надання взаємної матеріально-технічної та консультативної допомоги; спільна науково-дослідна діяльність і розробка методик превенції з урахуванням національних криміногенних чинників; обмін практичним досвідом правоохоронної діяльності; участь у підготовці та підвищенні кваліфікації кадрів.

Координаційною інституцією, що визначає стратегічні напрями міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії злочинності, залишається Організація Об'єднаних Націй. Відповідні функції ООН закріплені в її Статуті, зокрема у статті 1, яка визначає обов'язок організації підтримувати міжнародний мир і безпеку, розвивати дружні відносини між державами та здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні економічних, соціальних і гуманітарних проблем [185].

Аналітичні та статистичні матеріали ООН також засвідчують стійку тенденцію до зростання кількості господарських кримінальних правопорушень у світі. Ведення відповідної статистики з 1970 року дозволяє простежити негативну динаміку та сформувавши несприятливі прогнози щодо подальшого розвитку економічної злочинності. За оцінками експертів, частка таких правопорушень становить від 10 до 15 % від загальної кількості кримінальних правопорушень у світі. При цьому представники ООН наголошують на поширенні новітніх способів учинення господарських злочинів, що обумовлено розвитком ринкових відносин, ускладненням фінансових інструментів і активним використанням сучасних цифрових технологій.

Аналітичні дослідження, проведені фахівцями Міжнародного валютного фонду, засвідчують надзвичайно високий рівень шкоди, яку завдають окремі види кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності світовій економіці. За результатами цих досліджень, щорічний обсяг коштів, що легалізуються злочинним шляхом у глобальних фінансових системах, коливається від 500 мільярдів до 1,5 трильйона доларів США, що еквівалентно приблизно 1,5-5 % сукупного валового національного доходу всіх держав світу [3]. Така статистика свідчить про системний характер економічної злочинності та її безпосередній вплив на фінансову стабільність як розвинених країн, так і держав із перехідною економікою.

Експерти Організації Об'єднаних Націй наголошують, що шкода, заподіяна господарськими, банківськими та фінансовими кримінальними правопорушеннями протягом останнього десятиріччя, має довгострокові та транснаціональні наслідки. Такі кримінальні правопорушення порушують інтереси інвесторів з різних країн, підривають довіру до фінансових інститутів і завдають істотних збитків економічним та банківським системам держав, що розвиваються [77]. Для України ці ризики є особливо небезпечними в умовах воєнного стану, коли економіка функціонує в режимі підвищеної вразливості, а питання фінансової безпеки набувають стратегічного значення.

Слід підкреслити, що діяльність правоохоронних органів у сфері протидії господарській злочинності не обмежується лише виявленням і припиненням кримінальних правопорушень. На них покладається також складна функція мінімізації наслідків таких кримінальних правопорушень, зокрема повернення незаконно виведених за кордон коштів, майна та інших матеріальних цінностей. Реалізація цих завдань істотно ускладнюється низкою об'єктивних чинників, серед яких ключовим залишається недостатня ефективність системи фінансового контролю. Значна частка грошового обігу у готівковій формі ускладнює встановлення реального походження коштів і створює сприятливі умови для їх подальшої легалізації.

Міжнародне співробітництво правоохоронних органів України у сфері запобігання та протидії господарським кримінальним правопорушенням наразі перебуває на етапі інституційного розвитку. Водночас найбільш відпрацьованим залишається механізм взаємодії з Інтерполом, який фактично виконує роль ключового координаційного центру у сфері боротьби з транснаціональною економічною злочинністю.

Усвідомлюючи масштаб і небезпеку фінансово-економічних злочинів для світової економіки, у структурі поліцейського директорату Генерального секретаріату Інтерполу було сформовано спеціалізований підрозділ з протидії фінансовим та економічним злочинам. До його складу входить, зокрема, робоча група ROPAS, діяльність якої спрямована на контроль доходів, отриманих унаслідок злочинної діяльності. Крім того, у межах міжнародної співпраці функціонує дослідницька група «Flatwash», основним завданням якої є виявлення підозрілих фінансових операцій, а також розшук коштів, майна та цінностей злочинного походження, у тому числі на території України [77].

У сучасному контексті державотворення в Україні простежується об'єктивна необхідність тісного взаємозв'язку між імплементацією міжнародних управлінських та правоохоронних практик і формуванням ефективної системи протидії господарській злочинності. Такий підхід зумовлений тим, що економічні кримінальні правопорушення безпосередньо впливають на соціальну

стабільність, обороноздатність держави та рівень довіри до інститутів влади. Особливо це актуалізується в умовах воєнного стану, коли будь-які зловживання у сфері фінансів і господарської діяльності можуть мати критичні наслідки для національної безпеки.

У цьому зв'язку інтеграція позитивного міжнародного досвіду, поєднана з неупередженою оцінкою національних правоохоронних практик, є необхідною передумовою оптимізації діяльності відповідних органів в Україні. Така інтеграція має здійснюватися з урахуванням оновленої моделі правового регулювання економічних відносин після втрати чинності Господарського кодексу України та переорієнтації на кримінально-правові, фінансово-правові й адміністративно-правові механізми забезпечення економічної безпеки.

Кримінальне право іноземних держав, так само як і кримінальне право України, виконує функцію охорони законних засад господарської діяльності шляхом встановлення заборон на злочинне втручання в економічні процеси. Така охоронна функція зумовлена потребою захисту економічної безпеки держави та недопущення проникнення кримінальних доходів у легальний сектор економіки. При цьому специфіка кримінально-правового захисту господарських відносин у зарубіжних країнах визначається типом економічної системи, рівнем розвитку ринкових інститутів та особливостями правового регулювання економічних процесів у конкретній державі.

Порівняльний аналіз кримінального законодавства європейських держав, зокрема країн Балтійського регіону - Латвії, Литви та Естонії, свідчить про відсутність у їхніх кримінальних кодексах спеціальних норм, які б прямо встановлювали кримінальну відповідальність державних посадових осіб за створення перешкод у здійсненні підприємницької діяльності. Такий підхід відображає загальноєвропейську тенденцію до мінімізації кримінально-правового втручання держави у сферу економічних відносин за умови належного функціонування адміністративних і антикорупційних механізмів контролю.

Водночас окремі держави демонструють інший нормативний підхід. Так, кримінальне законодавство Республіки Болгарія містить спеціальну норму -

статтю 282а Кримінального кодексу, якою передбачено відповідальність за безпідставну відмову у видачі або неналежне оформлення дозволу на здійснення певних видів господарської діяльності. На нашу думку, така модель може бути актуальною для України в умовах воєнного стану, коли дозвільні процедури у сфері економіки мають підвищене значення для забезпечення оборонних і гуманітарних потреб держави.

Кримінальний кодекс Іспанії приділяє особливу увагу протиправним діям, спрямованим проти господарської діяльності з боку інших суб'єктів ринку. Йдеться, зокрема, про незаконне вилучення базових товарів з метою маніпулювання цінами, завдання шкоди споживачам, а також порушення правил добросовісної конкуренції. Такий підхід демонструє орієнтацію на захист економічного порядку та стабільності ринку шляхом кримінально-правових засобів.

У Федеративній Республіці Німеччина до кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності віднесено діяння, пов'язані з банкрутством, а також обмеженням конкуренції шляхом укладення недобросовісних угод. Подібна модель є показовою для держав з розвиненою ринковою економікою, де ключовим об'єктом охорони виступає добросовісна конкуренція як фундаментальний принцип економічного розвитку.

Французьке кримінальне законодавство у межах третьої книги Кримінального кодексу, присвяченої майновим злочинам, регламентує відповідальність за діяння, що посягають на господарську діяльність, зокрема шахрайство та умисне створення неплатоспроможності. Такий підхід засвідчує тісний зв'язок між охороною майнових прав і забезпеченням стабільності економічних відносин.

Узагальнюючи зазначене, слід констатувати, що для більшості європейських держав не характерне закріплення у кримінальному законодавстві спеціальних складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із перешкоджанням підприємницькій діяльності з боку державних службовців. Натомість господарські кримінальні правопорушення здебільшого

розглядаються як протиправні дії, що вчиняються іншими суб'єктами господарювання, а не представниками публічної влади.

Окремої уваги заслуговує кримінальне законодавство Грузії, яке детально регламентує відповідальність за незаконну господарську діяльність, у тому числі за здійснення підприємництва без ліцензії або з порушенням встановлених умов ліцензування. Кваліфікуючі ознаки незаконного підприємництва визначені у ч. 2 ст. 192 КК Грузії та включають: вчинення злочину групою осіб, повторність, а також вчинення діяння особою, раніше засудженою за аналогічний злочин.

Крім того, кримінальний кодекс Грузії передбачає відповідальність за низку суміжних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема: незаконну освітню діяльність (ст. 192.1), незаконне підприємництво (ст. 193), незаконне перевезення або збут фальсифікованої продукції (ст. 197.1), порушення правил обігу підакцизних і маркованих товарів (ст. 200, 200.3-200.6) [114]. Такий комплексний підхід може бути корисним для України в умовах реформування кримінально-правової охорони економіки після втрати чинності Господарського кодексу.

На нинішньому етапі розвитку Україна систематично посилює та розвиває міжнародну співпрацю в галузі правоохоронної діяльності, зокрема за активної підтримки та сприяння таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) та Рада Європи. Процес створення уніфікованих стандартів співпраці між правоохоронними структурами різних країн включає в себе широкий спектр напрямів: обмін оперативною та аналітичною інформацією, передачу досвіду щодо методології проведення розслідувань, а також впровадження передових практик і стратегій протидії економічній злочинності.

Особливо важливим цей напрям міжнародної взаємодії є в контексті боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, де пріоритетним завданням для України залишається приведення національного законодавства у

відповідність до міжнародних норм і стандартів, забезпечення його гармонізації з кращими світовими практиками в цій сфері.

Такі процеси включають розвиток механізмів взаємної правової допомоги, екстрадиції осіб, причетних до господарських кримінальних правопорушень, забезпечення доступу до доказової інформації, а також обмін даними між спеціалізованими підрозділами. У цьому контексті вагому роль відіграє міжнародна мережа фінансової розвідки Egmont, яка сприяє ефективному обміну інформацією про злочини в економічній сфері.

Загалом аналіз законодавства та правозастосовної практики різних держав демонструє різноманітність моделей регулювання господарської діяльності. Водночас їх об'єднує спільна мета - формування ефективних і уніфікованих стандартів запобігання та протидії злочинності в економічній сфері, що є особливо актуальним для України в умовах воєнного стану та подальшої європейської інтеграції.

3.3. Міжнародне співробітництво щодо запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану

Сучасний етап розвитку української держави характеризується суттєвим ускладненням криміногенної ситуації у сфері господарської діяльності, що зумовлено насамперед запровадженням правового режиму воєнного стану. Збройна агресія проти України призвела до дестабілізації економічних процесів, трансформації фінансових потоків, порушення ланцюгів постачання, а також до зростання ризиків вчинення кримінальних правопорушень економічного характеру, зокрема пов'язаних із незаконним обігом фінансових ресурсів, зловживаннями у сфері публічних закупівель, ухиленням від оподаткування, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням протиправної діяльності.

У таких умовах особливого значення набуває міжнародне співробітництво України як один із ключових інструментів запобігання злочинності у сфері господарської діяльності. Транскордонний характер значної частини економічних правопорушень, активне використання офшорних юрисдикцій, цифрових фінансових технологій і криптоактивів зумовлюють об'єктивну неможливість їх ефективної протидії виключно на національному рівні. Саме тому взаємодія з міжнародними організаціями, іноземними правоохоронними та контрольними органами, а також участь України у міжнародних правових механізмах набувають системоутворюючого значення.

В умовах воєнного стану міжнародне співробітництво у сфері запобігання економічній злочинності набуває додаткових вимірів, пов'язаних із контролем за цільовим використанням міжнародної фінансової допомоги, гуманітарних та оборонних ресурсів, забезпеченням фінансової прозорості, а також виконанням зобов'язань України перед Європейським Союзом, Радою Європи, FATF та іншими міжнародними інституціями. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу правових, організаційних та інституційних засад такого співробітництва з урахуванням специфіки правового режиму воєнного стану.

У цьому контексті дослідження міжнародного співробітництва України щодо запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Воно спрямоване на розроблення науково обґрунтованих підходів до вдосконалення національного законодавства, підвищення ефективності діяльності уповноважених органів та імплементації міжнародних стандартів у сфері протидії економічній злочинності.

Злочинність у сфері господарської діяльності, особливо у її найбільш суспільно небезпечних формах, нині виступає одним із ключових дестабілізуючих чинників соціально-економічного розвитку держави та створює реальні загрози національній безпеці. В умовах воєнного стану такі прояви набувають підвищеної латентності та транснаціонального характеру, оскільки протиправні суб'єкти активно використовують міжнародні фінансові

інструменти, юрисдикційні прогалини, цифрові технології та міждержавні економічні зв'язки з метою отримання незаконних прибутків і ухилення від відповідальності. Саме це об'єктивно зумовлює потребу у поглибленні та систематизації міжнародного співробітництва як невід'ємної складової запобігання злочинності у господарській сфері.

Специфіка економічних кримінальних правопорушень полягає в їх складній структурі, тісному зв'язку з фінансовими ринками, зовнішньоекономічною діяльністю та рухом капіталів, що виходить за межі однієї держави. За таких умов протидія злочинності у сфері господарської діяльності не може бути ефективною виключно засобами національного кримінально-правового та інституційного механізму. Натомість вирішального значення набувають міжнародна координація, обмін аналітичною та оперативною інформацією, проведення спільних розслідувань, а також уніфікація підходів до правового регулювання економічних процесів і криміналізації суспільно небезпечних діянь.

У сучасному міжнародному праві протидія злочинності, зокрема у сфері господарської діяльності, обґрунтовано розглядається як один із пріоритетних напрямів міждержавної взаємодії. Діяльність таких міжнародних інституцій, як Організація Об'єднаних Націй та Інтерпол, спрямована на формування універсальних стандартів, розвиток механізмів інформаційного обміну та забезпечення координації дій держав у сфері запобігання злочинності [141, с. 12]. Для України ці інструменти мають особливе значення з огляду на зростання масштабів економічних правопорушень у період воєнного стану та необхідність дотримання міжнародних зобов'язань.

Активна участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання злочинності у господарській діяльності є об'єктивною потребою, зумовленою посиленням інтересу транснаціональних кримінально протиправних угруповань до українського економічного простору. Кримінальні правопорушення, пов'язані з легалізацією доходів, незаконним обігом фінансових ресурсів, зловживаннями у сфері публічних закупівель,

переміщенням товарів і капіталів через митний кордон, у сучасних умовах набувають міждержавного виміру. Міжнародне співробітництво в цій сфері дозволяє не лише отримувати необхідну інформаційну та експертну підтримку, а й впроваджувати ефективні превентивні механізми, засновані на кращих світових практиках.

Важливою обставиною, що впливає на формування нових підходів до запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, є втрата чинності Господарського кодексу України, що обумовлює трансформацію національної моделі правового регулювання економічних відносин. За таких умов особливого значення набуває гармонізація кримінального, фінансового та адміністративного законодавства України з міжнародними стандартами, а також посилення ролі міжнародного співробітництва як компенсаторного механізму правової визначеності та ефективності протидії економічній злочинності.

Окремої уваги потребує той факт, що збройна агресія російської федерації проти України створила нові криміногенні ризики у господарській сфері, зокрема у частині використання міжнародної фінансової допомоги, гуманітарних ресурсів, відновлення зруйнованої інфраструктури та забезпечення обороноздатності держави. У цьому контексті міжнародне співробітництво набуває не лише правоохоронного, а й превентивно-контрольного значення, спрямованого на мінімізацію зловживань і підвищення прозорості економічних процесів.

Таким чином, наукове осмислення міжнародного співробітництва України щодо запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану є необхідним для виявлення актуальних викликів, визначення ефективних правових і організаційних механізмів протидії економічним правопорушенням та формування обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення державної політики у цій сфері. Комплексне дослідження зазначених питань сприятиме розвитку національної правової доктрини та підвищенню результативності практичної діяльності уповноважених органів.

Актуальність дослідження міжнародного співробітництва України щодо запобігання злочинності у сфері господарської діяльності зумовлюється необхідністю глибокого осмислення складних і багатовимірних викликів, які постають перед державою в умовах воєнного стану. Економічні кримінальні правопорушення, що дедалі частіше набувають транснаціонального характеру, ускладнюють реалізацію ефективної кримінально-правової політики та потребують узгоджених дій України з іншими державами та міжнародними інституціями. Аналіз внутрішньодержавних і міжнародно-правових аспектів такої взаємодії дає змогу не лише виявити її проблемні вузли, а й сформувати обґрунтовані підходи до підвищення результативності запобігання злочинності у господарській сфері на міждержавному рівні.

Реалізація міжнародних механізмів запобігання злочинності у сфері господарської діяльності ґрунтується насамперед на політичній волі держав та скоординованих зусиллях їхніх уповноважених органів. Ефективність такої взаємодії безпосередньо залежить від рівня інституційної довіри між державами, узгодженості правових позицій і спроможності забезпечити виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань. У цьому контексті принципового значення набуває налагодження дієвого обміну інформацією щодо фінансових потоків, суб'єктів господарювання та схем економічних правопорушень, співпраця у проведенні спільних розслідувань, а також застосування механізмів міжнародної правової допомоги та екстрадиції осіб, причетних до кримінальних правопорушень у господарській сфері. Водночас виконання таких зобов'язань має здійснюватися із неухильним дотриманням принципів законності, прав людини та справедливості, відповідно до положень міжнародних договорів, учасницею яких є Україна [33, с. 3].

Посилення міжнародного співробітництва у протидії злочинності значною мірою обумовлюється особливостями кримінальних правопорушень, які характеризуються високим рівнем організованості та транскордонності. Традиційно активізація міждержавної взаємодії пов'язувалася з необхідністю протидії незаконному обігу наркотичних засобів і зброї, нелегальній міграції,

тероризму, торгівлі людьми та іншими формами організованої злочинності [121, с. 43]. Водночас у сучасних умовах воєнного стану ці загрози тісно переплітаються із кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності, зокрема з легалізацією доходів, незаконним переміщенням капіталів, зловживаннями у сфері публічних закупівель і зовнішньоекономічних операцій, що зумовлює потребу у розширенні предмета міжнародної співпраці саме в економічному сегменті.

У науковій доктрині міжнародне співробітництво щодо запобігання злочинності розглядається як врегульована нормами права спільна діяльність суб'єктів міжнародного та внутрішньодержавного права, спрямована на захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, що мають міжнародний або транснаціональний характер [46, с. 15]. Розвиваючи це положення, доцільно зазначити, що у сфері господарської діяльності таке співробітництво набуває комплексного змісту й охоплює узгоджені заходи з попередження, виявлення, припинення та розслідування економічних злочинів, притягнення винних осіб до відповідальності, надання взаємної правової допомоги у кримінальних провадженнях, міжнародного розшуку, а також мінімізації негативних наслідків кримінально протиправних дій і формування уніфікованих стандартів протидії економічній злочинності [160, с. 115].

Досліджуючи участь України у реалізації міжнародних механізмів запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, доцільно виокремити ключові структурні елементи такого механізму. По-перше, нормативно-правовий елемент, що охоплює систему міжнародних стандартів і зобов'язань, сформованих на двосторонньому, регіональному та універсальному рівнях, які регулюють питання запобігання економічній злочинності та набувають особливої ваги в умовах трансформації національного господарського законодавства у зв'язку з втратою чинності Господарського кодексу України. По-друге, інституційний елемент, представлений сукупністю міжнародних організацій, держав та спеціалізованих органів, уповноважених здійснювати співпрацю у сфері протидії кримінальним правопорушенням у господарській

діяльності. По-третє, процесуальний елемент, що передбачає встановлений порядок взаємодії суб'єктів превентивної діяльності та застосування узгоджених заходів запобігання економічним правопорушенням. По-четверте, техніко-інформаційний елемент, який включає сучасні інформаційні, аналітичні та комунікаційні технології, необхідні для своєчасного виявлення та нейтралізації загроз у господарській сфері.

Таким чином, аналіз участі України у функціонуванні міжнародних механізмів запобігання злочинності доцільно здійснювати за кількома взаємопов'язаними рівнями, що мають безпосереднє значення для протидії злочинам у сфері господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Першим є двосторонній рівень, у межах якого Україна вибудовує співпрацю з іноземними державами з питань протидії економічній злочинності шляхом розширення обміну фінансово-аналітичною та оперативною інформацією, проведення спільних розслідувань кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, застосування процедур екстрадиції осіб, причетних до таких злочинів, а також надання взаємної правової допомоги у кримінальних провадженнях. Така взаємодія реалізується через укладення двосторонніх міжнародних договорів, створення спеціалізованих координаційних механізмів, обмін практичним досвідом та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних і контрольних органів, що особливо актуально в умовах трансформації національного господарського законодавства після втрати чинності Господарського кодексу України.

Другий рівень – регіональний, який передбачає активну участь України у співпраці з регіональними міжнародними організаціями, зокрема Європейським Союзом, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, Радою Європи та іншими інституціями. У межах такого формату створюються умови для узгодженого реагування на загрози економічній злочинності, вироблення спільних підходів до протидії легалізації доходів, незаконному переміщенню капіталів, зловживанням у сфері зовнішньоекономічної діяльності та публічних фінансів. Водночас регіональні організації забезпечують методичну, фінансову

й технічну підтримку відповідних проєктів, що має особливе значення для України в умовах воєнного стану та процесів євроінтеграції.

Третім є універсальний рівень міжнародного співробітництва, який охоплює участь України у багатосторонніх міжнародних договорах і конвенціях, спрямованих на запобігання злочинності, у тому числі в економічній сфері. Україна є активним учасником діяльності міжнародних інституцій системи ООН, зокрема співпрацює в межах Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), сприяючи розробленню, імплементації та виконанню універсальних міжнародних стандартів у сфері протидії злочинності. В умовах сьогодення така діяльність набуває особливої актуальності та значущості через об'єктивну потребу гарантувати відкритість і прозорість економічних процесів у державі, здійснювати належний моніторинг та контроль за рухом фінансових ресурсів, а також забезпечувати раціональне й ефективне використання міжнародної фінансової та технічної допомоги, що надходить до України. Ці аспекти є критично важливими для підтримання довіри міжнародних партнерів та забезпечення сталого економічного розвитку країни.

Суттєвим та невід'ємним компонентом ефективного функціонування міжнародних інструментів і механізмів протидії злочинності в економічній сфері виступає належне нормативно-правове забезпечення. Саме законодавча база створює фундамент для практичної реалізації міжнародних стандартів і принципів боротьби з господарськими правопорушеннями на національному рівні.

Україна послідовно здійснює роботу з розроблення, ратифікації та імплементації міжнародних договорів і національних нормативно-правових актів, які визначають правові засади та форми співробітництва з іншими державами у сфері протидії економічній злочинності. Особливої уваги це потребує в умовах оновлення моделі правового регулювання господарських відносин після скасування Господарського кодексу України, що зумовлює необхідність більш тісної гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Так, Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року серед ключових напрямів державної політики у зовнішньополітичній сфері визначає здійснення активної міжнародної діяльності України, зокрема участь у міжнародному співробітництві у боротьбі з міжнародною злочинністю, тероризмом, наркобізнесом, нелегальною міграцією та діяльністю міжнародних організованих злочинних угруповань [167]. У сучасних умовах зазначені положення мають розглядатися з урахуванням зростання ролі злочинів у сфері господарської діяльності як чинника, що безпосередньо впливає на економічну безпеку держави.

Додатково, положення статті 7 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», прийнятого 30 червня 1993 року, встановлюють, що міжнародна взаємодія в галузі боротьби з організованою злочинністю реалізується на підґрунті принципів і норм міжнародного права, діючого законодавства нашої держави, двосторонніх і багатосторонніх договорів між державами та урядами, а також угод на рівні відповідних відомств і установ [167]. У контексті дослідження злочинності у сфері господарської діяльності це положення набуває особливої актуальності, оскільки значна частина економічних кримінальних правопорушень має організований і транснаціональний характер, що потребує комплексного та багаторівневого міжнародного реагування.

Відповідно до статті 6 Указу Президента України «Про Стратегію національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни», затвердженого 14 вересня 2020 року, в переліку стратегічних цілей і ключових пріоритетних напрямів державної політики в галузі забезпечення національної безпеки визначено систему взаємопов'язаних завдань, виконання яких має прямий вплив на створення дієвих механізмів протидії злочинності в економічній сфері. Зокрема, серед таких завдань визначено проведення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів, метою яких є припинення незаконної окупації російською федерацією частини територій нашої держави. В умовах воєнного стану

реалізація цього завдання має не тільки політичне та безпекове, а й виразне економічне і кримінологічне значення, оскільки окупація створює сприятливі умови для розвитку різноманітних форм економічної злочинності та тіньових господарських процесів [210].

Одним із пріоритетних напрямів, що закріплені в положеннях Стратегії, визначено активне залучення та ефективне використання можливостей міжнародних інституцій, зокрема Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та інших авторитетних міжнародних структур, для об'єднання та посилення міжнародної підтримки нашої держави в процесі протидії збройній агресії, а також відновлення її державного суверенітету й територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів. У контексті злочинності у сфері господарської діяльності такі механізми набувають додаткового змісту, оскільки сприяють формуванню єдиних підходів до контролю за фінансовими потоками, протидії легалізації доходів та припиненню економічних схем, пов'язаних із фінансуванням агресії.

Стратегія визначає необхідність розширення та зміцнення партнерських взаємовідносин нашої держави зі Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії, Канадою, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою, країнами-сусідами, а також міжнародними інституціями з метою гарантування міжнародної безпеки та спільного подолання актуальних викликів і загроз, що постають перед світовою спільнотою [187]. У площині досліджуваної тематики це створює додаткові можливості для розбудови ефективного міжнародного співробітництва у сфері протидії економічній злочинності, що дедалі частіше має транснаціональний характер.

Окремої уваги заслуговують визначені Стратегією завдання щодо повної імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також розвитку особливого партнерства з Організацією Північноатлантичного договору з перспективою набуття повноправного членства в НАТО [187]. Реалізація цих напрямів зумовлює необхідність гармонізації національного

законодавства з європейськими та євроатлантичними стандартами, у тому числі в частині кримінально-правового реагування на злочини у сфері господарської діяльності. Особливої актуальності це набуває після втрати чинності Господарського кодексу України, що вимагає оновлення правових підходів до регулювання економічних відносин і посилення міжнародної координації у сфері їх кримінально-правового захисту.

Водночас аналіз чинного національного законодавства свідчить про те, що наявні правові механізми не завжди забезпечують належний рівень запобігання злочинності у сфері господарської діяльності. В умовах воєнного стану спектр криміногенних загроз істотно розширюється, що обумовлює необхідність системного оновлення законодавчої бази з урахуванням міжнародних стандартів і практик.

Особливе місце в системі міжнародного співробітництва займає двостороння взаємодія у сфері боротьби зі злочинністю, яка характеризується значним практичним потенціалом. Укладення двосторонніх міжнародних договорів дозволяє враховувати специфіку взаємовідносин між конкретними державами та узгоджувати позиції щодо протидії кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності. Найпоширенішими формами міжнародної співпраці є укладення угод щодо взаємної правової допомоги в рамках кримінальних справ, видачі підозрюваних і обвинувачених осіб іншим державам, а також передачі засуджених громадян для відбування покарання на території країни їхнього громадянства. Такі механізми дозволяють забезпечити ефективне кримінальне переслідування та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили економічні злочини, незалежно від того, в якій країні вони перебувають або переховуються.

Україна є стороною значної кількості двосторонніх договорів у сфері боротьби зі злочинністю, насамперед у частині правової допомоги та кримінального процесу. Такі угоди регламентують порядок взаємодії між компетентними органами, зокрема Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною митною службою України, що має

особливе значення для протидії транснаціональним злочинам у господарській сфері. Міждержавні та міжурядові договори доповнюються міжвідомчими угодами, у яких деталізуються форми і напрями співпраці конкретних органів. Завдяки цьому створюються умови для розроблення та реалізації спільних заходів, обміну інформацією й практичним досвідом, що загалом підвищує ефективність запобігання економічній злочинності [140].

Регіональний аспект міжнародної взаємодії України в галузі боротьби зі злочинністю відіграє вирішальну роль у побудові дієвої системи протидії кримінальним викликам, особливо в економічній сфері. Така форма співпраці базується на спільності інтересів країн певного географічного регіону в питаннях безпеки, економіки та права, а також на схожості їхніх правових систем і форм взаємодії між правоохоронними органами. За умов воєнного стану в Україні регіональна співпраця набуває критичної важливості для захисту економічної безпеки нашої держави та ефективної боротьби з транснаціональними економічними злочинами, які часто використовують прогалини в законодавстві різних країн і можливості переміщення капіталів через кордони для уникнення відповідальності.

Одним із найбільш показових прикладів регіональної взаємодії України є співпраця з Радою Європи, яка засвідчує високий рівень інституційної взаємодії між національними правоохоронними та судовими органами держав - членів цієї організації. Україна приєдналася до низки конвенцій Ради Європи, що регулюють питання видачі правопорушників, надання взаємної правової допомоги у кримінальних провадженнях, визнання та виконання кримінальних вироків, передачі кримінальних проваджень, а також протидії легалізації доходів, пошуку, арешту та конфіскації майна, одержаного злочинним шляхом, і передачі засуджених осіб. У сукупності ці міжнародно-правові акти формують нормативну основу для скоординованих дій держав у сфері протидії злочинності, зокрема економічного характеру.

Зазначені міжнародні договори створюють належні правові умови для системної взаємодії між державами-партнерами, що охоплює обмін фінансово-

аналітичною інформацією, передачу осіб, кримінальних проваджень та інших процесуальних дій. У контексті злочинності у сфері господарської діяльності такі інструменти сприяють підвищенню ефективності виявлення та припинення транснаціональних схем легалізації доходів, незаконного переміщення капіталів і фінансових ресурсів, що особливо актуально в умовах трансформації національного господарського законодавства після втрати чинності Господарського кодексу України.

Важливим напрямом регіонального співробітництва України є взаємодія з Європейським Союзом у сфері юстиції, свободи та безпеки. Одним із вагомих результатів такого співробітництва стало підписання 4 грудня 2009 року Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом (Європол) про стратегічне співробітництво. [200]. Укладення цієї Угоди стало важливим кроком у напрямі інтеграції України до європейського безпекового простору та посилило можливості держави у протидії транснаціональній злочинності, зокрема у сфері господарської діяльності.

Зазначена Угода спрямована на розвиток і поглиблення співпраці між Україною та Європол у частині запобігання, виявлення, припинення та розслідування найбільш небезпечних форм транснаціональної злочинності. Хоча перелік кримінальних правопорушень, охоплених Угодою, включає незаконний обіг наркотичних засобів, злочини, пов'язані з ядерними та радіоактивними матеріалами, контрабанду мігрантів, торгівлю людьми, злочини у сфері обігу автотранспортних засобів, підроблення платіжних засобів та легалізацію доходів, їх аналіз свідчить про тісний зв'язок таких діянь із економічною складовою злочинності. Саме через це співробітництво з Європол має важливе значення для протидії організованим економічним злочинам як на національному, так і на міждержавному рівнях.

На сьогодні Україна має укладені стратегічні та оперативні угоди з Європол, а також підтримує активну взаємодію з низкою держав, зокрема Канадою, США, Ісландією, Норвегією, Швейцарією, Туреччиною, Албанією, Боснією і Герцеговиною, Хорватією, Північною Македонією, Молдовою, а

також з міжнародними організаціями, серед яких Інтерпол, Всесвітня митна організація та Європейський центр моніторингу наркотиків і наркоманії. Така широка договірна база свідчить про усвідомлення Україною необхідності багатовекторної співпраці для забезпечення економічної безпеки та протидії злочинності у сфері господарської діяльності на регіональному й міжнародному рівнях.

Згідно з досягнутими домовленостями між сторонами, наступним логічним кроком у розвитку партнерства між Україною та Європейським Союзом має стати підписання угоди про оперативну співпрацю. Ця угода надасть Україні можливість не обмежуватися лише обміном інформаційними даними, а й безпосередньо долучатися до спільних оперативних дій з розслідування міжнародних злочинів, включно з економічними правопорушеннями, що здійснюються як на українській території, так і на території країн-членів Європейського Союзу. Суттєвою передумовою для підписання такої угоди стала ратифікація нашою державою 6 липня 2010 року Конвенції Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних», прийнятої у 1981 році, а також Додаткового протоколу до цієї Конвенції [165], що має принципове значення для забезпечення законності обміну інформацією у межах міжнародного співробітництва.

Міжнародне співробітництво України з країнами та організаціями, іншими суб'єктами регіональної безпеки, відіграє значну роль у формуванні системи запобігання злочинності, включно із кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності. Взаємодія з цими структурами передбачає обмін інформацією, узгодження заходів та проведення спільних операцій, що сприяє підвищенню ефективності протидії організованим економічним злочинам, відмиванню коштів, шахрайству та зловживанням у сфері бізнесу. Такі механізми є особливо актуальними в умовах воєнного стану, коли економічна безпека країни піддається посиленому ризику [148, с. 175].

Міжнародне співробітництво також передбачає впровадження інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, аналіз великих даних та

системи розпізнавання образів. Використання цих технологій дозволяє виявляти схемні порушення у сфері господарської діяльності, ідентифікувати осіб, що вчиняють економічні кримінальні правопорушення, та ефективніше застосовувати превентивні заходи. Як зазначав Стівен Хокінг, сучасні загрози цивілізації, включно з технологічними ризиками, потребують колективних зусиль держав та міжнародних організацій для їхньої нейтралізації, що актуально і для протидії транснаціональній економічній злочинності.

Регулярна участь України у спільних операціях і інформаційному обміні з міжнародними партнерами формує регіональний механізм запобігання злочинності, що передбачає координацію дій для розкриття злочинних груп, затримання порушників та зниження рівня транснаціональної злочинності. Водночас це сприяє зміцненню міжнародного авторитету України та розвитку правової бази для боротьби зі злочинністю на глобальному рівні.

Ключовим інструментом міжнародного співробітництва є Організація Об'єднаних Націй, яка з другої половини XX століття стала центральним майданчиком для регулювання колективних дій держав у запобіганні злочинності. Відповідно до ст. 1 Статуту ООН, однією з цілей організації є сприяння міжнародному співробітництву у вирішенні економічних, соціальних, культурних та гуманітарних проблем, до яких належить також запобігання злочинності та поведження з правопорушниками [185].

Україна, як держава-засновниця ООН, надає великого значення діяльності організації у забезпеченні міжнародного миру та безпеки, розглядаючи активну участь у її роботі як пріоритет зовнішньої політики. Протягом багаторічного членства у структурах ООН, таких як Рада Безпеки, Економічна та Соціальна Рада, Рада з прав людини, Комісія з попередження злочинності та кримінального правосуддя, Комісія з наркотичних засобів та інші органи, Україна брала активну участь у формуванні міжнародних механізмів протидії транснаціональній злочинності, включно із злочинами економічного характеру.

Особливо нагальним напрямом є боротьба з тероризмом, що значно загострює ризики для економічної стабільності. Україна приєдналася до

глобальної антитерористичної коаліції та підтвердила готовність до спільних дій, включно в рамках ООН. На засіданнях Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї Українська делегація ініціює посилення міжнародної співпраці у сфері протидії тероризму, а також реалізацію міжнародних угод, таких як Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму [71].

У рамках Економічної та Соціальної Ради ООН функціонує Комісія з попередження злочинності та кримінального правосуддя [215, с. 140], яка проводить Конгреси з питань запобігання злочинності та поведження з правопорушниками з 1955 року. Ці заходи є платформою для обміну досвідом, визначення стандартів у сфері кримінального правосуддя та розробки спільної стратегії протидії сучасним кримінальним загрозам, включаючи економічні кримінальні правопорушення [218, с. 19].

Під патронатом Організації Об'єднаних Націй було засновано Центр з міжнародного запобігання злочинності (ЦМЗЗ), основними завданнями якого є підтримка та сприяння розвитку національних систем кримінального правосуддя в різних країнах світу, а також надання допомоги державам у процесі адаптації до трансформацій у структурі та формах транснаціональної організованої злочинності. До сфери діяльності Центру входить, зокрема, протидія кримінальним правопорушенням економічного характеру, що мають транскордонний характер та становлять серйозну загрозу для світової економічної безпеки [191, с. 551].

Україна намагається активізувати співробітництво з ООН навіть в умовах воєнного стану. Хоча реакція організації на російську агресію обмежується переважно заявами про «занепокоєння», це не звільняє Україну від необхідності вдосконалювати власні механізми міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності. Важливо зосередитися на розробці ефективних механізмів взаємодії з ООН та іншими міжнародними партнерами, які можуть реально підтримати протидію транснаціональним та економічним кримінальним правопорушенням у воєнний період.

Ці зусилля демонструють готовність України сприяти зміцненню міжнародної безпеки, протидії злочинності та тероризму, а також розвитку ефективних міжнародних механізмів для цих цілей. Україна в свою чергу, виступає активним учасником міжнародної спільноти у боротьбі зі злочинністю, виконуючи свої зобов'язання за міжнародними договорами та угодами, що дозволяє реалізовувати спільні програми запобігання кримінальним порушенням, у тому числі у сфері господарської діяльності, яка нині особливо вразлива через війну та втрату чинності Господарського кодексу.

Особливу роль у зовнішньополітичній стратегії України відіграє співпраця з Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом). Ця організація є унікальним глобальним майданчиком, що забезпечує координацію та співпрацю між правоохоронними органами різних держав у протидії широкому спектру кримінальних правопорушень, включно з економічними кримінальними правопорушеннями, шахрайством у бізнесі, відмиванням коштів та транснаціональними схемами ухилення від оподаткування.

Організаційна побудова, нормативно-правова основа та технічні можливості Інтерполу забезпечують можливість ефективно узгоджувати спільні поліцейські операції правоохоронних органів різних держав, забезпечувати синхронність проведення оперативних заходів, а також оголошувати міжнародний розшук осіб, які переховуються від органів правосуддя. Наша держава стала членом Інтерполу у 1992 році, а з 1993 року, після утворення Національного центрального бюро Інтерполу в Україні, отримала статус повноправного учасника цієї міжнародної організації з усіма відповідними правами та можливостями для міжнародної правоохоронної співпраці [166]. Це відкриває можливості для активного обміну інформацією, залучення міжнародної допомоги та участі у спільних операціях з виявлення та припинення економічних та інших кримінальних правопорушень.

Нині до Інтерполу входить 181 країна, а за більш ніж 80 років існування організація сформувала розгалужену систему взаємодії із застосуванням сучасних інформаційних технологій і баз даних. Завдяки цьому Україна змогла

встановити ефективне співробітництво з правоохоронними органами багатьох держав і підвищити ефективність розслідувань кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, включно з шахрайством, розкраданням активів підприємств та порушеннями фінансової дисципліни.

Інтенсивність роботи українських правоохоронців у межах Інтерполу є високою, і завдання виконуються на паритетних засадах, що дозволяє зберігати баланс між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями.

З огляду на сучасні виклики, особливо в умовах воєнного стану та масштабної агресії російської федерації, міжнародне співробітництво України набуває критично важливого значення. Масові порушення прав людини, мародерство, насильство та порушення звичаїв війни створюють загрозу не лише громадській безпеці, а й економічній стабільності держави. Самостійно Україна не здатна повністю притягнути винних до відповідальності, тому міжнародні інструменти, такі як Інтерпол, ООН та двосторонні угоди з іншими державами, стають необхідними для притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності та пов'язані з війною економічні злочини.

Включення проблеми міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності до пріоритетів зовнішньої політики України дозволяє підвищити авторитет держави, зміцнити партнерські відносини, впливати на формування міжнародних стратегій та підходів у боротьбі зі злочинами, а також забезпечити захист національних інтересів та законних прав громадян навіть у умовах воєнного часу. Пандемія COVID-19, хоча й створила нові виклики для міжнародної координації, показала важливість обміну досвідом та використання сучасних технологій для боротьби зі шахрайствами, кіберзлочинністю та іншими транснаціональними економічними правопорушеннями.

Одним із прикладів ефективного міжнародного інструменту для забезпечення безпеки та запобігання злочинності в умовах воєнного стану є формат зустрічей «Рамштайн». Ці конференції об'єднують міністрів оборони десятків країн для координації постачання військової техніки Україні, оцінки

ефективності підтримки та обговорення планів відновлення після війни. Деякі дослідники визначають ці заходи як створення оборонної міжнародної коаліції, тобто певного механізму запобігання військовим та воєнним злочинам. На першій зустрічі понад 30 країн виділили понад 5 млрд доларів США добровільної допомоги. Важливим при цьому є не лише бюджет, а й системний підхід до прийняття рішень щодо логістики, постачання боєприпасів і техніки. Це забезпечує здатність української армії ефективно захищати критично важливі об'єкти інфраструктури та території від агресора, а також створює передумови для запобігання злочинам у сфері господарської діяльності, пов'язаним з руйнуванням державних і приватних активів.

У контексті запобігання економічній та організованій злочинності необхідно враховувати комплекс факторів, що визначають рівень правопорушень, зокрема економічний, політичний, соціальний та культурний стан країни. Ефективне попередження злочинності вимагає інтеграції превентивних, каральних та забезпечувальних заходів, що в економічній сфері передбачає розвиток антикорупційних стратегій, контроль за господарською діяльністю, підтримку прозорих бізнес-процесів та соціальних ініціатив для зменшення ризиків правопорушень. Водночас економічні кримінальні правопорушення мають транснаціональний характер, тому міжнародне співробітництво є критично важливим. Це передбачає обмін інформацією, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, екстрадицію правопорушників, участь у спільних оперативних і розслідувальних заходах, що особливо актуально в умовах воєнного стану та масових розкрадань майна на тимчасово окупованих територіях. Високий рівень професіоналізму правоохоронних органів, їхня компетентність, етичність та незалежність є основою довіри громадян і справедливого правосуддя, особливо під час розслідування економічних злочинів у воєнний час, коли важливо забезпечити прозорість процедур та мінімізувати корупційні ризики. Систематичний аналіз кримінальних загроз, включаючи шахрайство, незаконне привласнення майна, контрафактну продукцію та діяльність організованих груп, дозволяє своєчасно

впроваджувати превентивні заходи та формувати ефективні стратегії реагування. Крім того, міжнародне співробітництво передбачає наукову та практичну допомогу, зокрема обмін досвідом, надання технічної, методичної та матеріальної підтримки, проведення навчань і тренінгів, що сприяє підвищенню ефективності правоохоронних органів у сфері економічної та господарської злочинності [45, с. 190].

В умовах воєнного стану особливості міжнародного співробітництва України у сфері запобігання злочинності проявляються у кількох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, міжнародні організації та держави спільно визначають стандарти кримінальної відповідальності за воєнні та економічні злочини, а також оптимізують застосування санкцій для ефективного реагування на порушення, що включає, зокрема, визначення видів воєнних злочинів та пов'язаних із ними правопорушень у сфері господарської діяльності. По-друге, співпраця передбачає розробку спільних підходів до проведення оперативно-розшукових та слідчих заходів, зокрема у рамках спільних слідчих груп для розслідування злочинів, вчинених російськими військовими на території України. Також важливим є укладання міжнародних угод, що забезпечують отримання допомоги від партнерів та міжнародних організацій у зв'язку з воєнними діями та наслідками для економічної діяльності, а механізми взаємної допомоги у розшуку та екстрадиції дозволяють притягувати до відповідальності осіб, причетних до воєнних та господарських злочинів, навіть якщо вони переховуються за кордоном. Крім того, активізація міжнародних судових процесів, зокрема через діяльність Міжнародного кримінального суду та інших юрисдикцій, сприяє забезпеченню правосуддя і дотриманню прав людини у справах, пов'язаних із злочинами у сфері господарської діяльності та воєнними злочинами. Нарешті, посилення міжнародних механізмів запобігання, зокрема через активізацію зустрічей формату «Рамштайн», сприяє оперативній координації між державами та міжнародними організаціями, що дозволяє своєчасно запобігати новим злочинним діям і підтримувати безпеку економічної сфери.

Таким чином, міжнародне співробітництво у сучасних умовах відіграє ключову роль у захисті економічної стабільності України, забезпеченні правової безпеки підприємств та громадян, а також у зміцненні авторитету держави на міжнародній арені.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження сучасного стану запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні дозволяє констатувати, що система запобігання господарським правопорушенням має ряд суттєвих недоліків, що ускладнюють ефективне реагування на кримінальні загрози. Втрата чинності Господарського кодексу України створила нормативно-правові прогалини, що потребують удосконалення механізмів регулювання економічної діяльності та посилення контролю за фінансовими і господарськими операціями. Крім того, воєнний стан значно ускладнив функціонування підприємницьких структур, що сприяє виникненню нових форм шахрайства, незаконного привласнення майна та порушень економічних інтересів держави.

Вивчення міжнародного досвіду протидії господарським кримінальним правопорушенням показало ефективність комплексних заходів, що поєднують законодавче врегулювання, контроль за фінансовими потоками, запровадження антикорупційних механізмів і розвиток міжнародного співробітництва. Особливу увагу виявлено до використання інформаційних технологій, обміну даними між державами, координації дій правоохоронних органів та залучення спеціалізованих міжнародних організацій, таких як Інтерпол, Європол та Організація Об'єднаних Націй.

Особливе значення має міжнародне співробітництво України в умовах воєнного стану. Встановлення спільних підходів до криміналізації та декриміналізації певних правопорушень, розробка тактик і стратегій розслідувань, укладання міжнародних угод про допомогу, взаємна екстрадиція та активізація міжнародних судових процесів сприяють підвищенню ефективності запобігання злочинам у сфері господарської діяльності. Формат зустрічей «Рамштайн» демонструє практичну координацію держав і міжнародних організацій у забезпеченні безпеки економічної сфери та захисті критичної інфраструктури від злочинних посягань. Водночас міжнародне співробітництво дозволяє Україні інтегрувати сучасні інформаційні технології,

обмінюватися досвідом і найкращими практиками, а також забезпечувати правовий захист учасників господарських відносин у кризових умовах.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні сучасної злочинності у сфері господарської діяльності, її кримінологічної характеристики та запобігання. До основних результатів, сформульованих на підставі дослідження законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики, належать такі положення:

1. У результаті дослідження теоретико-методологічних засад злочинності у сфері господарської діяльності встановлено, що господарська діяльність є складним міжгалузевим соціально-правовим явищем, яке поєднує економічні, правові та управлінські компоненти. Обґрунтовано, що відсутність єдиного законодавчого підходу до визначення її змісту, особливо після втрати чинності Господарського кодексу України, негативно впливає на ефективність кримінально-правової охорони та сприяє криміналізації економічних відносин.

2. З'ясовано, що господарська діяльність як об'єкт кримінально-правової охорони характеризується підвищеною вразливістю до кримінальних посягань унаслідок цифровізації економіки, ускладнення фінансово-господарських зв'язків, воєнних і післявоєнних викликів. Доведено, що чітке визначення меж кримінально-правового втручання у сферу господарювання є необхідною умовою забезпечення балансу між свободою підприємництва та захистом публічних економічних інтересів держави.

3. У ході кримінологічної характеристики сучасної злочинності у сфері господарської діяльності встановлено, що вона набула ознак системного, багаторівневого та адаптивного соціально-правового явища, яке динамічно реагує на зміни економічного середовища, правового регулювання та державної політики. Обґрунтовано, що зростання рівня латентності економічних кримінальних правопорушень зумовлене поєднанням високої інтелектуалізації злочинної діяльності, використанням складних фінансових і цифрових інструментів, а також інституційною слабкістю механізмів контролю. Доведено, що офіційні статистичні показники не лише занижують реальний масштаб

злочинності у сфері господарської діяльності, а й формують викривлене уявлення про її структуру, що негативно позначається на ефективності кримінологічного прогнозування та запобіжної діяльності держави.

4. Встановлено, що структурна організація злочинності у сфері господарської діяльності характеризується домінуванням складних, багатоепізодних та організованих форм кримінальної поведінки, зосереджених переважно у фінансово-кредитній, податковій, бюджетній та корпоративній сферах. Обґрунтовано, що такі кримінальні правопорушення дедалі частіше вчиняються із залученням фіктивних суб'єктів господарювання, транснаціональних фінансових схем та корупційних зв'язків, що суттєво ускладнює їх виявлення і доведення. Доведено, що зазначені структурні особливості зумовлюють високий рівень суспільної небезпеки економічної злочинності, оскільки її наслідки мають не лише майновий, а й стратегічний характер, підриваючи фінансову стабільність, інвестиційну привабливість та економічну безпеку держави загалом.

5. Дослідження детермінант злочинності у сфері господарської діяльності дозволило встановити, що ключовими чинниками її поширення є недосконалість нормативно-правового регулювання, надмірне або вибіркове державне втручання в економіку, високий рівень корупції, воєнні ризики та соціально-економічна нестабільність. Обґрунтовано, що саме поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників формує сприятливе середовище для криміналізації господарських відносин.

6. У процесі дослідження особи злочинця у сфері господарської діяльності встановлено, що типовий суб'єкт таких кримінальних правопорушень характеризується високим рівнем соціальної адаптованості, професійної компетентності та доступом до управлінських, фінансових або інформаційних ресурсів. Обґрунтовано, що злочинна поведінка у цій сфері має переважно раціонально-прагматичний характер, формується в умовах низького рівня правосвідомості та спотвореного сприйняття допустимості порушення економічних заборон. Доведено, що поєднання службового статусу, спеціальних

знань і можливостей приховування протиправної діяльності зумовлює високу латентність таких кримінальних правопорушень і потребує застосування спеціалізованих кримінологічних та криміналістичних підходів до їх запобігання.

7. Дослідження чинної системи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності в Україні засвідчило її інституційну фрагментарність, відсутність єдиного стратегічного бачення та недостатню координацію між суб'єктами превентивної діяльності. Обґрунтовано, що переважання репресивних заходів над превентивними не лише не знижує рівень економічної злочинності, а й створює додаткові ризики тиску на добросовісний бізнес. Доведено, що ефективне запобігання злочинності у сфері господарської діяльності можливе лише за умови переорієнтації державної політики на комплексну модель превенції, яка поєднує кримінально-правові, організаційно-управлінські та економічні інструменти, спрямовані на усунення криміногенних факторів у господарському середовищі.

8. Аналіз міжнародного досвіду запобігання злочинності у сфері господарської діяльності дозволив встановити, що ефективними є моделі, засновані на поєднанні кримінально-правових, адміністративних і економічних інструментів, підвищенні прозорості регуляторного середовища, цифровізації контролю та активній взаємодії держави з бізнесом. Доведено доцільність адаптації окремих європейських практик до українських реалій з урахуванням воєнного стану.

9. На підставі узагальнення результатів дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення державної політики запобігання злочинності у сфері господарської діяльності, які полягають у необхідності формування цілісної концепції економічної безпеки, удосконалення кримінально-правових норм, зниження латентності економічних злочинів, а також забезпечення реального, а не декларативного захисту законної господарської діяльності як ключової умови сталого розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Albin J. The American Mafia: Genesis of Legend. New York, 1971. P. 34.
2. Bloch H. Man, Crime and Society. New York. P. 385.
3. Council of the European Union. *Anti-money laundering in numbers*. European Council, 2025.
4. Cybercrime: protecting against the growing threat. Global Economic Crime Survey. Pricewaterhouse Coopers. URL: http://www.pwc.com/en_GX/gx/economic-crime-survey/assets
5. Financial Action Task Force (FATF). Money laundering and terrorist financing risks in conflict-affected states. URL: <https://www.fatf-gafi.org>
6. Global Initiative Against Transnational Organized Crime. Organized crime and the wartime economy in Ukraine. URL: <https://globalinitiative.net>
7. Hart K. Informal Urban Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*. 1973. Vol. 11. № 1. P. 61-90.
8. Hayek F.A. The Fatal Conceit. The Errors of Socialism. The Collected Works of F.A. Hayek / Vol.1., The University of Chicago Press. 1989.
9. Hernando de Soto. The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World. New York: Harper & Row, 1989. 271 p.
10. Internal Revenue Service. *Integrated Data Retrieval System (IDRS)* : Internal Revenue Manual. Washington, D.C., 2024.
11. Mannheim H. Comparative criminology. Boston–New-York, 1965. P. 49.
12. Mills W. White Collar. New York, 1951.
13. OECD. Economic crime risks and governance challenges in times of crisis. URL: <https://www.oecd.org>
14. Orlov V. Yritistoiminta. Yleiset oikeudelliset olosuhteet suomalaisen yrittäjien: kannalta. Helsinki, 1996.
15. Packard V. The status Seekers. London: Harmondsworth, 1960. P. 36.
16. Schneider, Hans Joachim. *Kriminologie*. Berlin und Boston: De Gruyter, 1987. 969 S.

17. Sheley, J. F. *Criminology: A Contemporary Handbook* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth Publishing Co. 1995.
18. Skadden, Arps, Slate, Meagher & Flom LLP. *UK To Create Whistleblower Incentives To Boost Tax Collection*. Skadden Insights. 2025.
19. Sutherland, Edwin H. Is «White Collar Crime» Crime? *American Sociological Review* [en]. 1945. Issue 10. P. 132-139.
20. Transparency International Ukraine. Аналітичні дослідження економічної злочинності та корупційних ризиків. URL: <https://ti-ukraine.org>
21. UNODC. The impact of war on crime and criminal justice in Ukraine. – United Nations Office on Drugs and Crime. URL: <https://www.unodc.org>
22. Айдемський Є. В. Кримінальний контроль організованої злочинності за діяльністю гральних закладів. *Форум права*, 2012. № 2. С. 15-22.
23. Актуальні проблеми протидії тероризму та злочинності у контексті європейської і євроатлантичної інтеграції / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. Вип. 13. К.: Національна академія СБ України, 2005. 268 с.
24. Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 23 трав. 2014 р., Харків / МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2014. 328 с.
25. Алфьоров С.М. Попередження злочинності: загальна характеристика та певні пріоритетні напрями вдосконалення. *Держава та регіони*. 2010. № 2. С. 57-61.
26. Анікіна Т. М. Стан злочинності та її профілактика в деяких країнах в сучасних умовах. *Проблеми попередження злочинності в сучасних умовах : матеріали 3-ї студентської конференції з кримінології* (25 листопада 2003 р.). Харків : ХЮА, 2003. С. 32-37.
27. Аркуша Л. І. Особливості початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої

злочинної діяльності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*, 2011. Т. 10. С. 372-378.

28. Базилевич В. Д., Мазур І. І. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки. *Економіка України*. 2004. № 8. С. 36-44.

29. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. *Право і Безпека*. 2015. № 3. С. 6-10.

30. Бандурка О.М. Протидія злочинності як форма захисту прав і свобод людини. *Європейські перспективи*. 2016. № 2. С. 5-8.

31. Бахін В. П. Економічні злочини: актуальні проблеми криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 1. С. 253-261.

32. Берзін П.С. Наслідки у складах злочинів у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: навчальний посібник. К.: КНТ, 2007. 392 с.

33. Бикова Є.В., Вискуб В.С. Міжнародне співробітництво чи політика? *Міжнародне кримінальне право та міжнародна юстиція*. 2018. №3. С. 3-5.

34. Білоус О.М. Науково-технічний переклад. Курс лекцій та практичних. Навчальний посібник для студентів перекладацьких відділень. Кіровоград, РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. 100 с.

35. Білоусова О. О. Кримінологічна модель протидії злочинності в Україні: дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2012. 203 с.

36. Бойко А. Недоліки правового регулювання як один із чинників сучасної економічної злочинності в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 3. С. 44-48.

37. Бойко А. Особливості детермінації економічної злочинності в умовах переходу до ринкової економіки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 1. С. 68-74.

38. Бойко А. Про поняття та основні ознаки економічної злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 33-40.

39. Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 380 с.
40. Бондаренко К. Хто й чим володіє в Україні? *Львівська газета*. 2003. 17 лип. С. 7.
41. Бюро економічної безпеки України. Річний звіт про результати діяльності. URL: <https://beb.gov.ua>
42. Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти). Київ, 1998. 56 с.
43. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
44. Веприцький Р.С. Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності як форма протидії економічній злочинності. *Європейські перспективи*. 2013. № 8. С. 110-113.
45. Вітюк Д.Л. Міжнародна співпраця у сфері запобігання злочинності на сучасному етапі. *Юридична наука*. 2020. №10. С. 188-193.
46. Волеводз А.Г. До питання про сутність та зміст міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю. *Міжнародне кримінальне право та міжнародна юстиція*. 2007. №1. С. 11-20.
47. Гарасимів Т.З. Економічна злочинність як органічна складова буття 174 соціуму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна*. 2011. Вип. 2. С. 127-135.
48. Гарбовський Л. А. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, як складова забезпечення економічної безпеки України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*, 2018. Вип. 1-2. С. 200-205.
49. Гега П.Т., Доля Л.М. Стан боротьби зі злочинністю і корупцією у сфері оподаткування. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 12'2005. Міжвідомчий науково-дослідний центр.

50. Гетманцев Д. О., Шукліна Н. Г. Банківське право України. К.: Центр учбової літератури, 2007. С. 25.
51. Гладун О. З. Кримінологічна характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*, 2017. Вип. 4. С. 131-137.
52. Гладун О. З. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини проти порядку використання бюджету. *Часопис Академії адвокатури України*, 2011. № 4 (13). URL: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2001-4/11gozpvb.pdf>.
53. Голіна В. В. Вдосконалення запобіжної функції кримінального законодавства на сучасному етапі протидії злочинності в Україні. *Вісник прокуратури*. 2010. №9 (111). С. 95-103.
54. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х. : Право, 2011. 432 с.
55. Головкін Б.М. Результати експертного оцінювання обсягів латентності злочинів економічної спрямованості, вчинених на об'єктах ПЕК України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 187-192.
56. Голубєв В. О. Розслідування комп'ютерних злочинів: монографія. Запоріжжя: Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2003. 296 с.
57. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144. – *Втратив чинність*.
58. Гумін О. Кримінологічна інформація. Кримінологічний аналіз: тези лекцій. Львів, 2011.
59. Гуторова Н.О., Романов С.Ю. Злочини в сфері економіки (проблеми кримінологічної і кримінально-правової класифікації). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 14. С. 3-8.
60. Давид Рене. Велика українська юридична енциклопедія : Загальна теорія права, 2017. Т. 3. С. 83.

61. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень : підручник. Харків : Право, 2019. 368 с.
62. Даньшин І. М. Притягнення особистості злочинця, проблеми соціальної законності. Вип. 6. Харків, 1980. С. 117-126.
63. Даньшин І. М. Проблеми детермінації злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. Х., 1994. №2. С. 115-123.
64. Державна служба статистики України. Соціально-економічні показники розвитку України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
65. Джу́жа О. М., Моїсеєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціальний курс зі схемами (Загальна та Особлива частина): навч. посібник. Київ, Атіка, 2001. 368 с.
66. Джу́жа О. М., Орлов Ю. Ю. Щодо закономірностей динаміки правових систем. *Право і суспільство*. 2010. №3. С. 3-14.
67. Джу́жа О. М., Орлов Ю. Ю., Калюжний Р. А. Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики. *Право і суспільство*. 2009. №2. С. 3-12.
68. Джу́жа О., Василевич В., Кирилюк А. Щодо механізму злочинної поведінки. *Право України*. 2005. № 6. С. 66-70.
69. Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу: філософський підхід до розуміння сутності. *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. №2 (16). С. 116–124.
70. Дзьобань О. П., Лукашевич С. Ю. Соціально-політичне середовище як комплекс динамічних взаємодій порядку і хаосу. *Вісник Національної юридичної акад. України ім. Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2011. №11. С. 159-167.
71. Діяльність України в рамках ООН URL: <https://ukraineun.org/ukraine-and-un/161/>

72. Долженков О. Ф. Тіньовий аспект політичного процесу в Україні: феномен адміністративно-економічних кланів. *Людина і політика*. 2000. № 2. С. 2-6.
73. Дрьомін, В. Н. До питання про предмет інституційної кримінології: від кримінальних практик до соціального інституту. *Митна справа*. 2010. №6 (72). С. 68-73.
74. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінальноправова характеристика: монографія. К.: Юридична практика, 2003. 924 с.
75. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія. Київ, 2006. 648 с.
76. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання-Прес, 2007. 719 с.
77. Європейський досвід організації системи протидії економічній злочинності: Аналітична записка Нац. ін-т стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1106>
78. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
79. Закалюк А. Поняття злочинності: предметна сутність. *Юрид. Україна*. 2004. №4. С. 43-49.
80. Закалюк, А. П. Сучасне поняття та природа злочинності. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Х. : Право, 2008. Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. Підрозд. 1.1. С. 17-26.
81. Запобігання комп'ютерним кримінальним правопорушенням : наук.-практ. посібник / С. В. Бабанін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 80 с.
82. Збірник стандартів та норм ООН у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя. Нью-Йорк: ООН, 1992. 334 с.

83. Звіт про результати роботи Національної поліції за 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zvit-natsionalnoi-politsii-ukrainy-pro-rezultaty-roboty-u-2022-rotsi>

84. Зінов П. І. Злочини, пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів: проблеми криміналістичної класифікації. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 145-153.

85. Зміни у формах та масштабах злочинності - міжнародної та внутрішньодержавної: роб. док. Секретаріату ООН. Женева, 1975. С. 8-12.

86. Кальман К. О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. д-ра : 12.00.08. Харків, 2004.

87. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків, 2003. 348 с.

88. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. К. : Знання, 1998. 186 с.

89. Кашкаров О.О. Проблеми кваліфікації у сфері випуску та обігу цінних паперів: монографія. Харків: Вид-во «Формат Плюс», 2008. 186 с.

90. Кісілюк Е. М., Процюк О. В. Загальні засади кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 168-174.

91. Ключев М. М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності: дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2008. 198 с.

92. Коваленко В.В. Кримінологічний аналіз як складова теорії протидії злочинам в економічній сфері. *Право і Безпека*. 2004. Т. 3. № 3. С. 61-64.

93. Коваленко В.В. Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управління: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 420 с.

94. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Міжнародна поліцейська енциклопедія : Вид-во Атіка, 2007. 968 с.

95. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність : монографія. Харків : Право, 2017. 252 с.
96. Комп'ютерна злочинність б'є по податках. *Юридичний журнал*. 2004. № 8. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1333>
97. Комп'ютерна злочинність: навчальний посібник / П. Д. Біленчук, Б. В. Романюк, В. С. Цимбалюк та ін. К.: Атіка, 2002. 240 с.
98. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
99. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Особлива. К.: Генеза, 1998. 658 с.
100. Користін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні: монографія. Київ, 2007. 448 с.
101. Костенко О. М. Культура і закон - у протидії злу : монографія. К. : Атіка, 2008. 352 с.
102. Костенко О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип юриспруденції і кримінології. *Вісник Академії правових наук України*. Х., 2004. №4. С. 133-145.
103. Костенко О. М. Соціальний натуралізм - світогляд майбутнього. *Вісник Академії правових наук України*. Х., 2006. №10. С. 33-38.
104. Костюк М. В. Мотивація, потреби та поведінкова динаміка в умовах соціально-економічних криз. 2018. Київ: Український інститут соціальних досліджень. URL: http://uisd.org.ua/files/Kostyuk_Motivation_needs.pdf
105. Костютенко О. А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Ринок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці: підручник. 3-тє вид. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 928 с.
106. Котковський В.Р. Державне регулювання економічної безпеки в Україні: автореф. дис...канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2007. 19 с.

107. Кравцова Т. М. Роль системного підходу у методології сучасного правознавства. *Науковий вісник Льотної академії*. Серія: Економіка, менеджмент та право. 2021. Вип. 5. С. 163-167.
108. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні: навч. Посібник. К.: «Кондор», 2009. 282 с.
109. Кравчук А. І. Кримінологічна характеристика сучасної злочинності у сфері господарської діяльності: тенденції, особливості та виклики. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 137. С. 152–157. URL: <https://doi.org/10.71404/2409-6415.137.17>
110. Кравчук А. І. Сучасні методи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2(19). С. 154–161. URL: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(19\)-2025-154-161](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-154-161)
111. Кравчук А. І. Характеристика особи, що вчинила кримінальне правопорушення у сфері господарської діяльності. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 134. С. 213–217. URL: <https://doi.org/10.71404/2409-6415.134.26>
112. Крижановський А. Методологічні та методичні засади кримінологічного обслуговування діяльності територіальних органів національної поліції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. № 889, вип. 17. С. 125-131.
113. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., перероб. та допов. К.: Атіка, 2009. 744 с.
114. Кримінальний кодекс Грузії: № 2287 від 22.07.1999 р.
115. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
116. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 3.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
117. Кримінологія : підручник. В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Х. : Право, 2014. 440 с.

118. Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів; за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
119. Кримінологія. Тексти XIX - початку XX ст. (Історія соціології злочинності): хрестоматія для студентів юрид. та соціол. спеціальностей вузів: в 4 т. / Упоряд. та передисл. І. П. Рущенко. Т. 1: Кримінально-статистичні дослідження / за заг. ред. А. М. Бандуркі. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 432 с.
120. Кримінологія: Загальна частина : курс лекцій : навч. посіб. / В. І. Курило, О. Є. Михайлов, О. С. Яра. К. : Кондор, 2006. 192 с.
121. Кримінологія: навч.-метод. посібник / Л. І. Аркуша, Н. О. Федчун, В.Я. Цитряк, Л.В. Чорнозуб; НУ «ОЮА». Одеса: Бондаренко М. О., 2023. 68 с.
122. Кримінологія: підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 352 с.
123. Крисюк Ю. Синергетична інтерпретація соціального порядку. *Право України*. 2005. №7. С. 30-33.
124. Кулик О. Г. Кримінологічний аналіз злочинності в Україні: напрями вдосконалення методології та методики. *Право України*. 2009. №7. С. 52–57.
125. Ланде Д. В., Фурашев В. М. Основи інформаційного і соціально-правового моделювання : монографія. К. : ТОВ «ПанТот», 2012. 144 с.
126. Лисенко В. В., Задорожний О. С., Дзісяк О. П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування: монографія. К.: Істина, 2008. 216 с.
127. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.
128. Лихолоб В. Г. Правопорушення: моральна і правова оцінка : навч. посібник. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994. 172 с.
129. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній: монографія. Київ, 2008. 98 с.
130. Лукашевич С. Ю. Застосування синергетики як методологічного підґрунтя дослідження кримінологічної політики. *Соціальна політика держави у сфері запобігання злочинності та ресоціалізації осіб, які відбували покарання* :

матеріали IX міжвуз. наук. студ. конф. з кримінології та кримін.-виконавч. права. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. Ч. 1. С. 11-13.

131. Лукашевич С. Ю. Історичні та теоретичні підвалини застосування синергетичної парадигми в соціально-гуманітарному знанні. *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. №2 (16). С. 167–175.

132. Лукашевич С. Ю. Синергетичний підхід до системи запобігання злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 22. С. 87-95.

133. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. Київ, 2006. 239 с.

134. Мандибура В. О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження: монографія. Київ, 1998. 134 с.

135. Маноха О. Є. Методологічні основи кримінології. *Право і суспільство*. 2005. №1. С. 29-30.

136. Маргасова В., Гарафонов О., Дерій Ж., Руденко О. Методологія наукових досліджень як загальний підхід і перспектива дослідницького процесу. *Вісник Хмельницького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2022. Вип. 312, № 6(2). С. 328-334.

137. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 20 с.

138. Мельничук Т.В. Кількісно-якісний аналіз економічної злочинності в Україні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 9. С. 142-148.

139. Митрофанов І.І. Економічні злочини: навчальний посібник. Кременчук: вид. ПП Щербатих О.В., 2009. 272 с.

140. Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю як історико-правове явище. *Схід*. 2009. № 4 (95). С. 90-94.

141. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України. *Право і безпека*. № 3 (35) 2010. С. 10-15.

142. Навроцький В. О. Господарські злочини. Лекції для студентів юридичного факультету. Львів: Юрид. фак-т Львівського державного ун-ту імені Івана Франка, 1997. 60 с.

143. Наумов А.В. Ринкові відносини та злочинність: реальні повноваження кримінального законодавства. *Право та європейське співробітництво: матеріали між. конференції*. Лондон, 1991. С. 2-8.

144. Ніколаюк С.І., Никифорчук Д.Й., Ільченко В.Л., Стельмахович І.В. Протидія злочинам, що вчиняються у сфері приватизації (ст. 223, 233, 234, 235 КК України): наук.-практ. посіб. К.: КНТ, 2007. 348 с.

145. Новий тлумачний словник з інформатики. Основні терміни: близько 3 300 термінів / уклад.: М. Д. Гінзбург, Л. І. Білоусова, І. М. Корніловська та ін.; за ред. М. Д. Гінзбурга. Харків: Корвін, 2002. 656 с.

146. О. М. Джужа, М. В. Корнієнко. Курс кримінології: особлива частина: підручник; у 2 кн. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

147. Оболенцев В. Ф. Методологічні засади кримінології. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 106-113.

148. Овчинський В.С. Технології майбутнього проти криміналу. Книжковий світ, 2017. 288 с.

149. Олашин М. М. Економічна злочинність: причини поширення і шляхи подолання. *Європейські перспективи*. № 7, 2015. С. 102-106.

150. Олійник Ю. Я., Середа Т. М. Європейський досвід запобігання організованої злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-пр. журн. Міжсвід. наук.-досл. центр з пробл. боротьби з організ. злоч.* Київ, 2013. № 1(29). С. 365-370.

151. Організована злочинність в Україні та країнах Європи: посібник / за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ, 2007. 212 с.

152. Ортинський В. Л. Організаційно-економічні механізми зниження рівня тінізації економіки в підприємницькій діяльності: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2000. 18 с.

153. Офіс Генерального прокурора України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. URL: <https://gp.gov.ua>

154. Офіс Генерального прокурора: Офіційний сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

155. Офіційний веб-сайт Великобританії (National Crime Agency). URL: <https://www.nationalcrimeagency.gov.uk>

156. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: монографія / наук. ред. д.ю.н., проф., акад. АПрН України В. І. Борисов. Х.: Право, 2009. 184 с.

157. Панченко Г. Кому належить Україна? *Інвест-газета*. 2002. № 2-3. С. 2-8.

158. Перепелиця А. І. Кримінальна відповідальність за господарські злочини у сфері підприємницької діяльності: коментар до чинного законодавства. Х.: Рубікон, 1997. 236 с.

159. Пивоваров В. В. Податкова і кредитно-фінансова злочинність: кримінологічна характеристика та попередження : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 20 с.

160. Підгородинська А.В. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні: поняття та процесуальні форми. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 4. Том 3. С. 114-118.

161. Польщиков В. В. Розкриття вбивств. Особливості розслідування нерозкритих убивств минулих років : навч. посіб. Маріуполь : Новий світ, 2013. 196 с.

162. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології / НДІ Національної академії внутрішніх справ України, Науково-дослідний центр Українського фінансово-економічного ін-ту Державної податкової адміністрації України. К.: Правові джерела, 1998. 447 с.

163. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія. Київ, 2005. 613 с.

164. Про визнання таким, що втратив чинність, Господарського кодексу України : Закон України. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

165. Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : конвенція від 28 січ. 1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text

166. Про Національне центральне бюро Інтерполу : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220. Збірник Постанов Кабінету Міністрів України. 1994. № 2. С. 114.

167. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>

168. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>

169. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>

170. Пушина Н. Л. Криміналістична характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій. *Право і безпека*. 2020. Вип. 2-3. С. 19-27.

171. Реформування господарського законодавства: аналітичні матеріали. URL: <https://minjust.gov.ua>

172. Риков Є. Г. Визначення криміналістичних та кримінологічних ознак злочинів у сфері грального бізнесу. *Південноукраїнський правничий часопис*, 2013. № 1. С. 180-185.

173. Рішення Шевченківського суду м. Києва у справі № № 761/31966/15-к від 23.10.2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115445746>

174. Романенко О. А. Фінанси холдингових компаній: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2009. 255 с.

175. Романько П. С. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: порівняльний аналіз законодавства європейських країн та США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право, 2014. С. 106-110.

176. Рябчук С. В. Гральний бізнес: кримінологічна характеристика та тенденції розвитку в Україні. *Право і суспільство*, 2016. № 4(2). С. 182-188.

177. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: монографія. К.: Атіка, 2002. 144 с.

178. Свірін М. О. Стан та особливості запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом у сучасних умовах. *Наука і правоохоронна діяльність*, 2016. № 4. С. 214-222.

179. Світлична Ю. О. Стан і перспективи програмування у сфері протидії злочинності. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 8-9.

180. Ситник Г. П. Світовий досвід щодо здійснення боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, для України. *Економіка та держава*, 2014. № 8. С. 121-124.

181. Словник законодавчої та стандартизованої термінології / НАПН України ; Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; уклад.: П. І. Рогова, Я. О. Чепуренко, С. М. Зозуля, І. Г. Лобановська. К. : Нілан-ЛТД, 2012. 283 с.

182. Сметаніна Н. В. Методологічні питання вивчення злочинності як шлях пошуку її сутнісної основи. *Часопис Київського університету права*. 2012. №4. С. 317-321.

183. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

184. Сміян Л. С., Нікітін Ю. В. Кримінологія : підручник. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

185. Статут ООН і Статут Міжнародного Суду: міжнародний документ від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010/stru

186. Степанюк А. Ф. Сутність виконання покарання : монографія; Національна Юридична акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків: Фоліо, 1999. 256 с.

187. Стратегія національної безпеки України «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ - БЕЗПЕКА КРАЇНИ»: затверджена указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

188. Стрельцов Є. Л. Економічна злочинність в Україні (до питання про новий зміст). *Юридична освіта та правова держава*. 1997. С. 211-215.

189. Стрельцов Є. Л. Економічна злочинність в Україні: курс лекцій. Одеса: АТ БАХВА, 1997. 572 с.

190. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посіб. Х.: Укр. юрид. акад., 1994. 75 с.

191. Теличкін О. О. Цивільна поліція як провідний суб'єкт правоохоронної діяльності міжнародної місії на користь миру [Текст] 3:1, 2004. *Право і безпека*. С.162-166.

192. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол.: Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький та ін.; за наук. ред. Є. Р. Чернишової; Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менедж. освіти». К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с.

193. Тимчина А.І. Сутність і роль комерційної функції підприємств у ринковому середовищі. *Економіка, планування і управління галузі: науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 2. 2015. С. 297-303.

194. Титаренко О. О. Кримінологічна характеристика та протидія економічним злочинам у вугільній промисловості : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 196 с.

195. Тіньова економіка та організована економічна злочинність: навч. посіб. / В. Д. Сущенко, С. Н. Баліна, В. О. Белецький та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 462 с.

196. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / Варналій З. С., Гончарук А. Я., Жаліло Я. А. та ін.; за ред. З. С. Варналія. Київ, 2006. 574 с.

197. Топорецька З. М. Особливості початку кримінального провадження по фактах зайняття гральним бізнесом. *Вісник кримінального судочинства*, 2015. № 1. С. 127-132.

198. Турчинов О. В. Особливості української олігархії. *Політична думка*. 2015. № 3. С. 13-19.

199. Турчинов О. В. Тіньова економіка: Теоретичні основи дослідження: монографія. Київ, 1995. 300 с.

200. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 12 липня. 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text

201. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка; упоряд. О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.

202. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Харків: Право, 2018. 368 с.

203. Ухвала у справі № 751/6681/21 (провадження № 51-5278 км23) [2023] Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115445746>

204. Філіп Котлер. Маркетинг від А до Я. 80 концепцій, які варто знати кожному менеджеру; пер. з англ. [Олексій Сіпігін]. Київ : Альпіна Паблішер, 2021. 251 с.

205. Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. 4-те вид., стер. К. : Вікар, 2004. 516 с.

206. Філософія права : навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін. ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. К. : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

207. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук ; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. К. : Абріс, 2002. 742 с.

208. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навчальний посіб. К. : АртЕк, 1997. 208 с.

209. Хаванов А.В. Економічна та фінансова злочинність та її вплив на економічну безпеку України. *Бізнес Інформ*. 2012. № 12. С. 35-38.

210. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n297>

211. Цивільний кодекс України: коментар / за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. Одеса: Юрид. літ-ра, 2003. 1080 с.

212. Чайковський Д. З. Запобігання економічній злочинності в умовах сучасності: актуальні питання. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 6. С. 105-114.

213. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

214. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
215. Шалагін А.Є. Транснаціональна злочинність: поняття, ознаки, заходи протидії. *Вісник економіки, правничий та соціології*. 2016. № 3. С. 138-141.
216. Шалгунова С.А. Особа злочинця та ситуація в механізмі вчинення насильницьких злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць*. 2012. № 4 (64). С. 387-397.
217. Шепітько В.Ю. Вибрані твори. Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2010. 576 с.
218. Шляхи Кіото: XIV-й конгрес ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя та перспективні завдання сучасної кримінології. URL: <https://lexinform.com.ua/podii/shlyahy-kioto-xiv-j-kongres-oon-z-poperedzhennya-zlochynnosti-ta-kryminalnogo-pravosuddya-ta-perspektyvni-zavdannya-suchasnoyi-kryminologiyi/>
219. Шостко О. Ю. Зарубіжний досвід протидії організованій злочинності у сфері економіки. *Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні*. Харків, 2002. № 3. С. 177-195.
220. Шульга М. М., Плахотіна В. М., Баланюк О. В. Криміналістика: навч.- метод. посібник. 4-е вид., випр. і доп. Одеса: Фенікс, 2013. 298 с.
221. Юртаєва К. В. Сучасні тенденції криміналізації фінансового сектора економіки України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 109-119.
222. Юрченко О.М. Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: питання боротьби з організованою злочинністю. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 1'2000. Міжвідомчий науково-дослідний центр.

223. Якимова С. В., Боровікова В. С. Особистість економічного злочинця. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 837. С. 521-527.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Кравчук А. І. Характеристика особи, що вчинила кримінальне правопорушення у сфері господарської діяльності. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 134. С. 213–217. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/05/kravchuk_134.pdf
2. Кравчук А. І. Сучасні методи запобігання злочинності у сфері господарської діяльності. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2(19). С. 154–161. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/356>
3. Кравчук А. І. Кримінологічна характеристика сучасної злочинності у сфері господарської діяльності: тенденції, особливості та виклики. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 137. С. 152–157. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/08/kravchuk_a_137.pdf

які засвідчують апробацію результатів дисертації:

4. Кравчук А. І. Злочинність у сфері господарської діяльності як посягання на конституційні права особи. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів до всеукр. круглого столу, м. Ірпінь, 15 трав. 2024 р. С. 55–58. URL: <https://ir.dpu.edu.ua/items/4438889d-ae9b-43a1-b492-1e62df9f0c71>
5. Кравчук А. І. Трансформація господарських злочинів під час війни: виклики для кримінально-правової політики держави. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки. Збалансування приватних прав та публічного інтересу в умовах воєнного стану* : зб. тез VII Міжнар. науково-практ. конф., м. Ірпінь, 3 квіт. 2025 р. С. 305–307. URL: <https://ir.dpu.edu.ua/items/43b508c1-baef-4c99-a4f5-ec61216df59e>

6. Кравчук А. І. Міжнародний досвід боротьби з економічною злочинністю: можливості адаптації в Україні. *Innovations In Science: From Theoretical Foundations To Practical Impact. Collection Of Scientific Papers With The Proceedings Of The 4th International Scientific And Practical Conference*. January 5–7, 2026, Antwerp, Belgium. P. 67-69. URL: <https://www.eoss-conf.com/arkhiv/innovations-in-science-from-theoretical-foundations-to-practical-impact-05-01-26/>

**Узагальнені результати опитувань 46 слідчих Національної поліції
України, 18 прокурорів, 29 адвокатів та 22 слідчих суддів
з різних областей України**

№ п/п	Запитання	Варіанти відповідей	Слідчі НПУ	Прокурори	Адвокати	Слідчі судді	Разом	%
1.	Яка вікова група є найбільш криміногенно активною у сфері незаконної організації азартних ігор?	До 18 років	2	0	1	1	4	3.5
		18–29 років	10	5	8	5	28	24.3
		30–49 років	30	11	17	13	71	61.7
		50 років і старше	4	2	3	3	12	10.4
2.	Яка гендерна структура є характерною для суб'єктів незаконної організації азартних ігор?	Переважають чоловіки	39	14	24	18	95	82.6
		Переважають жінки	6	3	4	4	17	14.3
		Приблизно однаково	1	1	1	0	3	3.1
3.	Який рівень освіти найчастіше мають особи, причетні до незаконної організації азартних ігор?	Базова середня	3	1	2	1	7	6.1
		Повна середня	9	3	6	3	21	18.3
		Вища	28	11	17	14	70	60.9
		Професійно-технічна	6	3	4	4	17	14.7
4.	Як Ви оцінюєте гендерну структуру осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності?	Переважають чоловіки	28	12	18	14	72	62.6
		Чоловіки і жінки представлені майже однаково	10	3	6	5	24	20.9
		Переважають жінки	2	1	2	1	6	5.2

		Важко відповісти	6	2	3	2	13	11.3
5.	До якої вікової категорії, на Вашу думку, найчастіше належать особи, що вчиняють господарські кримінальні правопорушення?	До 25 років	4	1	3	2	10	8.7
		Від 25 до 30 років	9	4	7	3	23	20.0
		Від 30 до 45 років	24	10	14	12	60	52.2
		Понад 45 років	9	3	5	5	22	19.1
6.	Який рівень освіти, на Вашу думку, найчастіше мають особи, засуджені за господарські кримінальні правопорушення?	Базова середня	6	1	3	2	12	10.4
		Повна середня	18	7	11	6	42	36.5
		Вища	17	8	12	9	46	40.0
		Освіта немає суттєвого значення	5	2	3	5	15	13.0
7.	До якої соціально-професійної групи, на Вашу думку, найчастіше належать особи, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності?	Робітники	26	9	12	7	54	47.0
		Державні службовці	5	2	5	4	16	13.9
		Підприємці/керівники	9	5	9	7	30	26.1
		Інші соціальні групи	6	2	3	4	15	13.0
8.	Яка гендерна структура осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері приватизації?	Переважно чоловіки	35	14	20	16	85	73.9
		Переважно жінки	3	1	2	1	7	6.1
		Приблизно однаково	8	3	7	5	23	20.0
9.	До якої вікової групи найчастіше належать особи, що вчиняють кримінальні правопорушення у	До 30 років	8	2	4	3	17	14.8
		Від 30 до 50 років	27	12	18	13	70	60.9

	сфері приватизації?	Понад 50 років	11	4	7	6	28	24.3
10.	Який рівень освіти є найбільш характерним для осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері приватизації?	Середня освіта	6	1	3	2	12	10.4
		Професійна освіта	12	4	8	5	29	25.2
		Вища освіта	28	13	18	15	74	64.4
11.	Який соціально-професійний статус найчастіше мають особи, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері приватизації?	Державні службовці	21	10	14	12	57	49.6
		Працівники приватного сектору	15	5	10	6	36	31.3
		Керівники підприємств	10	3	5	4	22	19.1
12.	Який соціально-професійний та освітній рівень найбільш характерний для осіб, причетних до кримінальних правопорушень у вугільній галузі?	Керівники структурних підрозділів або підприємств із вищою освітою	22	9	13	10	54	47.0
		Керівники та спеціалісти зі спеціальною (професійною) освітою	15	6	9	7	37	32.2
		Працівники без управлінських функцій із різним рівнем освіти	9	3	7	5	24	20.8
13.	Якою є поширеність повторної злочинної поведінки у вугільному промисловому комплексі?	Рівень рецидиву є відносно низьким (поодинокі випадки)	30	13	19	14	76	66.1
		Рецидив трапляється з середньою частотою	13	4	7	6	30	26.1

		Рівень рецидиву є високим	3	1	3	2	9	7.8
14.	Яка вікова група є найбільш характерною для осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення в аграрному секторі?	25-35 років	17	7	11	7	42	36.5
		36-50 років	20	8	13	9	50	43.5
		51+ років	9	3	5	6	23	20.0
15.	Який рівень освіти найчастіше мають правопорушники в аграрному секторі?	Середня освіти	6	2	3	2	13	11.3
		Професійна освіта	16	6	10	10	42	36.5
		Вища освіта	24	10	16	10	60	52.2
16.	Яка гендерна структура є найхарактернішою для правопорушників в аграрному секторі?	Переважають чоловіки	15	7	10	6	38	33.0
		Переважають жінки	14	5	7	5	31	27.0
		Представлені однаково	17	6	12	11	46	40.0
17.	Який професійний статус осіб, що вчиняють злочини в аграрній сфері?	Керівники сільськогосподарських підприємств	14	5	9	6	34	29.6
		Керівники структурних підрозділів	10	4	6	5	25	21.7
		Матеріально відповідальні особи	9	3	5	5	22	19.1
		Фінансово-бухгалтерські працівники керівної ланки	9	4	6	2	21	18.3
		Державні службовці	4	29	3	4	13	11.3

18.	Який стаж роботи на посаді до вчинення кримінального правопорушення?	До 3 років	6	2	4	3	15	13.0
		Від 3 до 5 років	21	8	10	8	47	40.9
		Понад 5 років	19	8	15	11	53	46.1
19.	Який домінуючий мотив вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності?	Корисливі мотиви	18	7	11	7	43	37.4
		Орієнтація на монопольне середовище	6	2	4	2	14	12.2
		Отримання надприбутків будь-якими засобами	20	8	12	10	50	43.5
		Важко відповісти	2	1	2	3	8	6.9
20.	Які морально-психологічні риси найчастіше притаманні особам, що вчиняють такі правопорушення?	Схильність до самозадоволення, несамокритичність	2	2	2	2	14	12.2
		Ігнорування порад та критики	9	3	5	4	21	18.3
		Відсутність інтересу до державних інтересів	6	2	3	1	12	10.4
		Немає виражених особливостей / важко відповісти	24	11	18	15	68	59.1
21.	Яка модель поведінки щодо вимог закону та господарських правил є для них найбільш характерною?	Неповага до вимог законодавства	16	6	10	7	39	33.9
		Орієнтація на корупційні практики	18	7	12	10	47	40.9
		Пріоритет тіньових схем	8	3	5	4	20	17.4
		Зневажливе ставлення до легальної економічної діяльності	4	2	2	1	9	7.8

22.	Яке ставлення до пред'явлених обвинувачень є найбільш характерним?	Повністю визнають вину	22	8	11	11	52	45.2
		Частково визнають вину	9	3	5	5	22	19.1
		Повністю заперечують	13	6	11	11	41	35.7
		Важко відповісти	2	1	2	1	6	5.2
23.	Чи мали ці особи позитивну професійну характеристику до вчинення правопорушення?	Так, переважно позитивну	34	14	21	19	88	76.5
		Ні, переважно негативну	7	2	4	2	15	13.0
		Важко відповісти	5	2	4	1	12	10.4
24.	Яка частка таких осіб відшкодовує завдані збитки?	До 10%	8	2	4	2	16	13.9
		10-30%	23	9	12	10	54	47.0
		30-50%	10	4	6	6	26	22.6
		Понад 50%	1	1	1	1	4	3.5
		Важко відповісти	4	2	6	3	15	13.0
25.	Які кримінальні характеристики приватних підприємців?	Приватна власність формувалася за рахунок тіньового капіталу	35	12	23	20	90	78.3
		Раніше притягувалися за незаконну торгівлю підакцизними товарами	4	2	5	4	15	13.0
		Здійснювали незаконний тиск на конкурентів	3	2	4	2	11	9.6